

Sumari

PHILIP D. RASICO <i>La població menorquina de Sant Agustí, Florida, segons el cens de l'any 1786</i>	239
MARC GENESTAR, CATALINA VIDAL <i>Estudi sobre l'educació d'adults a Menorca</i>	255
ANTONI JOAN PONS PONS. <i>Francesc Camps i la llengua</i>	289
JOSEFINA SALORD RIPOLL. <i>El segle XVIII menorquí: la imprecisió d'un mirall</i>	303
XAVIER FERRÉ. <i>Comunistes catalans a l'exili: Estanislau Ruiz i Ponsetí</i>	309
LUIS CARDONA PASCUAL. <i>La vida de las lisas (Osteichthyes, Mugilidae) en las aguas de Menorca</i>	323
A. JUANICO PETRUS, M.D.JIMENEZ HORNOS, B. LOPEZ OBLARE. <i>Meteoropatias en la tercera edad. Influencia de los cambios atmosféricos en la vida psicoafectiva del anciano</i>	337
RESSENYA CULTURAL	351
- <i>El bust de Tiberi de Maó a la gran exposició dels bronzes romans a Espanya celebrada a Madrid.</i>	
- <i>Excavacions al jaciment romà imperial de s'Embarcador (S'Alairó, Es Mercadal).</i>	
- <i>Investigacions arqueològiques al Talaiot de Trebaluger.</i>	
- <i>Lluís Plantalamor presentà la seva tesi doctoral sobre la prehistòria de Menorca.</i>	
- <i>Un estiu a Maó.</i>	
- <i>Centenari de les festes de Gràcia.</i>	
- <i>Born'90: un any de teatre municipal.</i>	
- <i>Música clàssica en abundancia.</i>	
- <i>Escola d'Estiu 1990.</i>	
- <i>Activitats de l'Ateneu.</i>	
- <i>Activitats realitzades per l'I.M.E.</i>	

LA POBLACIÓ MENORQUINA DE SANT AGUSTÍ, FLORIDA, SEGONS EL CENS DE L'ANY 1786 (*)

A la memòria de Xavier L. Pellicer
(Sant Agustí, Florida, 1900-1990)

PHILIP D. RASICO (**)

1. Fa un poc més de mig segle el distingit historiador de la Florida colonial, Joseph B. Lockey, va publicar una traducció, acompanyada d'un pròleg i notes, del cens de la ciutat de Sant Agustí, Florida, i del seus contorns immediats, el qual havia estat preparat l'any 1786 pel capellà irlandès Thomas Hassett. (1).

Un esborrany incomplet d'aquest document es troba actualment a la Biblioteca del Congrés a Washington DC, Estats Units d'Amèrica (2). Convé notar, però, que la traducció de l'esborrany feta per Lockey també es incompleta, car se n'hi omet la secció dedicada a l'element més nombrós i més heterogeni de la població civil de Sant Agustí durant els primers anys de la segona dominació espanyola de la Florida (1784-1821), el qual consistia llavors en els antics colonitzadors de Nova Esmirna i llurs descendents. Aquesta nota, en què s'examinaran algunes de les característiques més importants del cens de Sant Agustí de l'any 1786, s'ofereix com un complement al treball al·ludit de Lockey i, així mateix, com una contribució a l'estudi dels menorquins de la Florida.

2. No cal insistir en la importància etno-històrica del cens considerat ací. Arran de la retirada britànica de la Florida sota els termes del tractat de pau

(*) Conferència pronunciada a l'Ateneu de Maó, el 20 de juliol de 1990. Agraïm a Publicacions de l' Abadia de Montserrat l'autorització per reproduir les il·lustracions d'aquest article, inicialment publicades al llibre de Philip D. Rasico *Els menorquins de La Florida: Història, llengua i cultura*.

(**) Professor de Llengües Hispàniques de la Universitat de Vanderbilt (Nashville, Tennessee, EUA).

(1) Joseph B. Lockey, *The St. Augustine Census of 1786, Translated from the Spanish with an Introduction and Notes*, «Florida Historical Quarterly», 18 (1939), pàgs. 11-31.

(2) *East Florida Papers*, «Census Returns, 1784-1814», lligall 323A.

signat a Versailles l'any 1783, Espanya va recuperar l'antiga colònia de la Florida que havia cedit vint anys enrera a la Gran Bretanya. Un cop efectuada la transferència de la península al·ludida, el govern espanyol va trobar-se davant la necessitat de determinar el nombre i la naturalesa d'aquells habitants que havien elegit de quedar-se a la Florida en comptes de marxar-ne amb la major part de la població britànica. A fi de realitzar aquesta tasca, el governador Vicente Manuel de Zéspedes va fer enllestir el 1784 un cens preliminar de la Florida Oriental, del qual només es conserva avui una còpia incompleta (3). Tanmateix, una sèrie de consideracions pràctiques, com ara l'establiment d'una escola pública per a educar els fills de la població local, van exigir ben aviat una descripció més completa de la població de Sant Agustí, la qual consistia aleshores en un nombre elevat d'habitants que hi havien restat des de l'època britànica, alguns floridencs espanyols que havien tornat a la península, i altres súbdits de la Corona Espanyola. Així, a la darrera del 1786 un cens accidental va ser dut a terme pel pare Thomas Hasset, qui havia arribat a Sant Agustí a la tardor del 1784, a través de Filadèlfia i l'Havana, després d'haver sofert molts contratemps, incloent-hi el naufragi d'un vaixell en què havia estat embarcat.

3. És difícil determinar a base dels càlculs de Hasset el nombre exacte de persones que residien l'any 1786 a Sant Agustí i a la seva rodalia (fins a una distància de cinc llegües o unes quinze milles). De fet, les xifres que el capellà irlandès cita no estan d'acord amb les que va donar el governador Zéspedes l'any 1787 ni tampoc amb les que el mateix Hasset va proporcionar el 1788. Un resum del cens del 1786 que fa l'historiador Lockey indica la constitució següent de la població de Sant Agustí dintre del límit esmentat de cinc llegües:

3.1. Estrangers:

Mascles blancs	48
Femelles blanques	38
Mascles negres	72
Femelles negres	55
Total:	213

3.2. Menorquins, Italians, Grecs:

Mascles blancs	241
----------------	-----

(3) *East Florida Papers*, «Census Returns, 1784-1814», lligall 323A.

Femelles blanques	228
Mascles negres	33
Femelles negres	37
Total:	539
3.3. Floridencs:	
Mascles blancs	29
Femelles blanques	21
Mascles negres	42
Femelles negres	40
Total:	132
3.4. Espanyols:	
Mascles blancs	27
Femelles blanques	19
Mascles negres	8
Femelles negres	4
Total:	59

4. D'acord amb el mateix Lockey, la població total consistia en 943 individus: 652 blancs i 291 negres. Això no obstant, els càlculs fets per Hasset no són correctes, car en realitat el grup designat «Espanyols» incloïa 47 blancs, un indi cristià i 12 negres. A la xifra total de 943 habitants indicats per Hasset, Lockey va afegir la d'una hipotètica població suburbana, la qual, a parer seu, devia consistir llavors en 130 blancs i 170 negres. Ultra aquests, el mateix historiador va sumar-hi 450 ànimes addicionals, entre soldats de la guarnició local i empleats de la Reial Tresoreria. Tot plegat, aquestes xifres suggereixen un total d'uns 1.693 habitants que residien a l'àrea de Sant Agustí cap al final de l'any 1786.

5. El que palesa el cens enllestit per Hasset és que dels habitants civils blancs de Sant Agustí (uns 651 o 652), el grup format per menorquins, italians i grecs constituïa el 71,93 per cent de la població. És en vista d'això que l'historiadora Helen Hornbeck Tanner ha conclòs que, durant l'administració del governador Zéspedes, «La Florida Oriental espanyola es caracteritzava per una capital menorquina, i una població britànica localitzada a la zona septentrional vora la frontera amb la Geòrgia i els terrenys de caça dels indis» (4).

(4) Helen Hornbeck Tanner, *Zéspedes in East Florida* (Coral Gables 1963), 136.

6. Si bé la història de la colònia menorquina a la Florida ha estat estudiada recentment, i en aquest context em permeto citar el meu llibre **Els menorquins de la Florida: Història, llengua i cultura** (1987), aquest tema encara resta poc conegut dins alguns àmbits acadèmics i públics (5). Així mateix, tan o més ignorada encara és l'herència cultural menorquina de la ciutat de Sant Agustí, la qual representa el llegat d'un bon nombre d'aquells habitants els noms dels quals es descobreixen al cens espanyol d'aquesta ciutat, de l'any 1786, sota la rúbrica de «Menorquins, Italians, Grecs i Altres Considerats com a Tals».

En ocupar la Florida el 1763 la Gran Bretanya va dividir-la en dues províncies administratives i alhora va crear-hi, mitjançant una proclamació reial, una sèrie de condicions favorables per a l'adquisició de terra a fi de promoure-hi la immigració i la inversió, i per convertir la península en una colònia productiva a base del conreu i l'exportació de collites com ara l'anyil, el cotó, l'arròs, el cànem, i el blat d'indi.

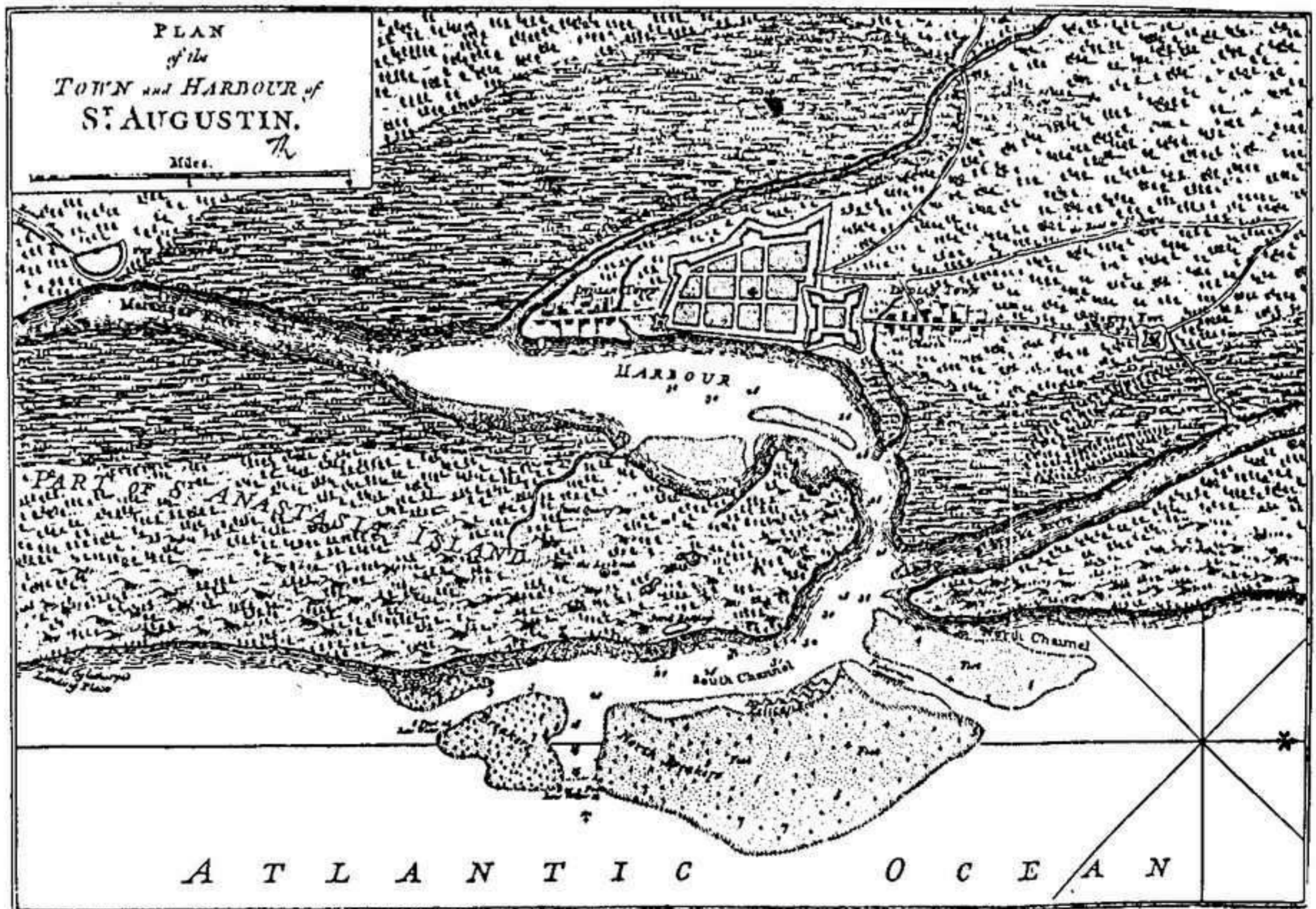
Un dels súbdits britànics que va aprofitar les condicions de la proclamació del 1763 va ser un metge escocès anomenat Andrew Turnbull, un home benestant que tenia poderosos amics dins els cercles polítics de Londres. Turnbull, juntament amb dos socis, va aconseguir uns 101.400 acres de terra a la Florida Oriental vora l'ansa de Mosquits, lloc conegut més tard pel nom de Nova Esmirna (anglès **New Smyrna**) i localitzat a una distància de setanta-cinc milles al sud de l'antiga ciutat espanyola de Sant Agustí.

Al principi la intenció de Turnbull sembla haver estat de reclutar uns 500 grecs per a les seves terres a la Florida i de reunir aquests colonitzadors i proveir l'expedició al port de Maó a l'illa de Menorca, la qual, com és sabut, també estava llavors en mans dels anglesos. Això no obstant, en comptes dels 500 grecs, Turnbull va aconseguir un total de 1.403 colonitzadors procedents d'Itàlia, Còrsega, Grècia i sobretot de Menorca. Els menorquins devien arribar a unes mil ànimes si fa no fa, moltes d'elles polissons que van ser descoberts a bord dels vaixells del metge a l'última hora i que van ser-hi ben acollits per aquest. El 31 de març del 1768 la flota va llevar àncores i va fer vela cap a la costa nord-americana a través de Gibraltar, i el 26 de juny va arribar a Sant Agustí. Des d'allí els immigrants que havien sobreviscut el llarg i difícil viatge van continuar cap a Nova Esmirna, alguns amb vaixell i altres a peu. Dels 1.403 nadius del Mediterrani que havien partit de Menorca amb Turnbull, només 1.255 van aconseguir de veure la Florida, havent-ne mort 148 a l'alta mar.

(5) Vegeu Philip D. Rasico, *Els menorquins de la Florida: Història, llengua i cultura* (Montserrat 1987).

Plànol de la ciutat i de la badia de Sant Agustí fet per Thomas Jefferys l'any 1763.

La vida de la plantació de Nova Esmirna va ser de poca durada, atès que aquesta empresa comercial va fracassar al cap de nou anys amb resultats desastrosos en termes humans. Això va ser motivat per les moltes desgràcies que van sofrir-hi els immigrants, entre les quals va haver-hi la manca d'alimentació suficient i d'habitacles adequats, les condicions insalubres, el treball molt feixuc, i sobretot el tracte molt dur i cruel a mans dels capatassos de Turnbull i fins i tot del metge mateix.

Una sèrie de baralles polítiques i personals entre Turnbull i el governador anglès de la província, Patrick Tonyn, van resultar al capdavall en una investigació oficial de les condicions dels immigrants a la plantació de Nova Esmirna i en l'alliberament d'aquests, per ordre executiva, de llurs contractes laborals. D'acord amb un informe fet pel governador Tonyn pel gener del 1778, 964 dels immigrants havien mort a la Florida entre els anys 1768 i 1777. I si a aquesta xifra s'afegeixen les 148 persones que havien perdut la vida abans d'arribar a la península, l'índex de mortalitat corresponent als colonitzadors de Turnbull puja a un total de 1.112 ànimes. Els immigrants europeus i llurs fills que havien sobreviscut els nou anys de misèria a Nova Esmirna, -unes 450 o 500-, van deixar la plantació de Turnbull en massa i van refugiar-se a Sant Agustí a l'estiu del 1777, on el governador va donar-los unes petites parcel·les de terra al sector septentrional de la ciutat, a la zona que encara avui es coneix com el barri menorquí.

7. El cens de Sant Agustí de l'any 1786 va constatar que la major part de la població blanca de la ciutat consistia llavors en menorquins nadius i els descendents d'aquests que havien nascut a la Florida. En aquest sentit, però, cal notar que l'any 1772 el pare Pere Camps i Janer, fill d'Es Mercadal, un dels dos capellans menorquins que havien acompanyat els colonitzadors a la Florida com a missioners apostòlics, havia observat en una carta tramesa al bisbe de Cuba, a través d'uns pescadors, que mentre que gairebé tots els habitants de Nova Esmirna eren menorquins, hi havia també entre ells uns quants italians i corsos, els quals estaven casats amb dones menorquines.

Diverses fonts del segle XIX van indicar que la població menorquina de Sant Agustí va formar-ne un dels elements demogràfics més nombrosos fins cap a l'inici de la segona meitat d'aquella centúria. Avui molts descendents dels colonitzadors de Nova Esmirna encara viuen a Sant Agustí on continuen llurs llinatges (Pellicer, Triay, Capó, Alzina, Pons, Arnau, Pomar, entre molts d'altres) i conserven algunes de les tradicions lingüístiques i culturals de llurs avantpassats mediterranis, sobretot expressions lingüístiques i tradicions culinàries.

Monument dedicat al pare Pere Camps i Janer i a la colònia menorquina de La Florida (Sant Agustí).

8. L'esberrany o trasllat del cens enllestit pel pare Hasset l'any 1786 és incomplet. I atès que no dóna informació respecte a la localització dels domicilis visitats, és possible que no reculli alguns membres de la colònia menorquina que vivien aleshores al nord de la ciutat (vora el Riu Nord, en realitat només una entrada del mar) i més enllà dels límits geogràfics del cens, o bé que no inclogui d'altres menorquins que no tenien llavors cap domicili fix. A més a més, Hasset va incloure al cens sis menorquins dins tres grups addicionals d'habitants: dos a la secció «Estrangers de Diferents Religions i Nacionalitats», tres a la de «Floridencs», i un a la de «Espanyols». Ultra aquests, Hasset no va comptar-hi els marits de cinc dones menorquines, puix que aquells eren fora de la ciutat quan van realitzar-s'hi les enquestes. Així, doncs, és possible que aquests homes, si encara seguien vius, també fossin d'origen menorquí.

9. La secció del cens designada «Menorquins, Italians, Grecs i Altres Considerats com a Tals» consisteix en 114 famílies o domicilis. Segons els càlculs de Hasset, aquest grup estava compost d'un total de 539 persones: 241 mascles blancs, 228 femelles blanques, 33 mascles negres i 37 femelles negres. Convé remarcar, però, que dos mulatos lliures, que vivien a domicilis diferents, no van incloure's al cens. Ara bé, una nova anàlisi d'aquest document revela ja no els 539 membres del grup menorquí (comptant-hi també els negres i els mulatos associats amb ells), sinó 546 individus entre els quals hi havia 243 mascles blancs, 232 femelles blanques, dos mascles mulatos, 33 mascles negres i 36 femelles negres.

10. De les 475 persones blanques els noms de les quals apareixen a la secció al·ludida del cens, els grups més nombrosos consistien en nadius de l'illa de Menorca i de la Florida. Els orígens geogràfics dels individus citats al mateix apartat del cens són els següents:

10.1 Origen dels Menorquins, Italians, Grecs, etc.

1. Menorca	189
2. Florida	232
Sant Agustí 153	
Nova Esmirna 79	
3. Itàlia	18
4. Còrsega	9

5. França	6
6. Mallorca	4
7. Nord-Amèrica	3
8. Irlanda	2
9. Grècia	2
10. Espanya	2
11. Catalunya	1
12. Illes Canàries	1
13. Portugal	1
14. Illa de Milo	1
15. Illa de Santurín	1
16. Illa de Càndia	1
17. Turquia	1
18. Cuba	1
Total:	475

Els càlculs de Hasset són inexactes un cop més respecte al nombre d'habitants enregistrats sota la rúbrica d'«Espanyols». Una nova anàlisi d'aquesta secció del cens revela 60 individus: 47 blancs (28 mascles i 19 femelles), 12 negres (8 mascles i 4 femelles), i un mascle indi. Per tant, si són correctes les altres xifres donades per Hasset, llavors el total corregit de la població civil de Sant Agustí l'any 1786 seria el següent:

11.1 Total d'Habitants Civils de Sant Agustí (1786)

1. Blancs	658
Mascles 348	
Femelles 310	
2. Negres	290
Mascles 155	
Femelles 135	
3. Mulatos	2
Mascles 2	
4. Indis	1
Mascles 1	
Total	951*

(*) A diferència de la xifra de 943 donada per Hasset.

12. Els menorquins de Sant Agustí, juntament amb els negres i mulatos associats amb ells, constituïen l'any 1786 el 57,4 per cent de la població local. Els membres blancs d'aquest grup representaven el 49,9 per cent dels habitants civils i el 72,1 per cent de tots els residents civils blancs de la ciutat. Dintre de la comunitat menorquina mateixa els elements constitutius més nombrosos eren els nadius de l'illa de Menorca (el 39,7 per cent), els nadius de la Florida (el 48,8 per cent: Sant Agustí el 32,2 per cent; Nova Esmirna el 16,6 per cent), els italians (el 3,7 per cent), els corsos (l'1,8 per cent) i els francesos (l'1,2 per cent).

13. Pel que fa a les característiques del grup menorquí, cal observar que aproximadament la meitat dels seus membres (258 o el 50,1 per cent) tenien menys de vint-i-un anys d'edat, el 40,6 per cent (193) tenien entre vint-i-un i quaranta anys, i el 9,2 per cent (44) tenien més de quaranta-un anys. Dels 114 domicilis identificats com menorquins, vint-i-vuit (el 24,5 per cent) posseïen esclaus negres. El nombre més elevat d'esclaus associats amb un mateix domicili era nou, per bé que el terme mitjà per domicili era 2,14. Això no obstant, en alguns casos és difícil saber si tots els negres que vivien associats amb un domicili determinat de fet eren esclaus, car el cens no ho aclareix. D'altra banda, però, consta que diversos negres lliures vivien entre els menorquins de Sant Agustí.

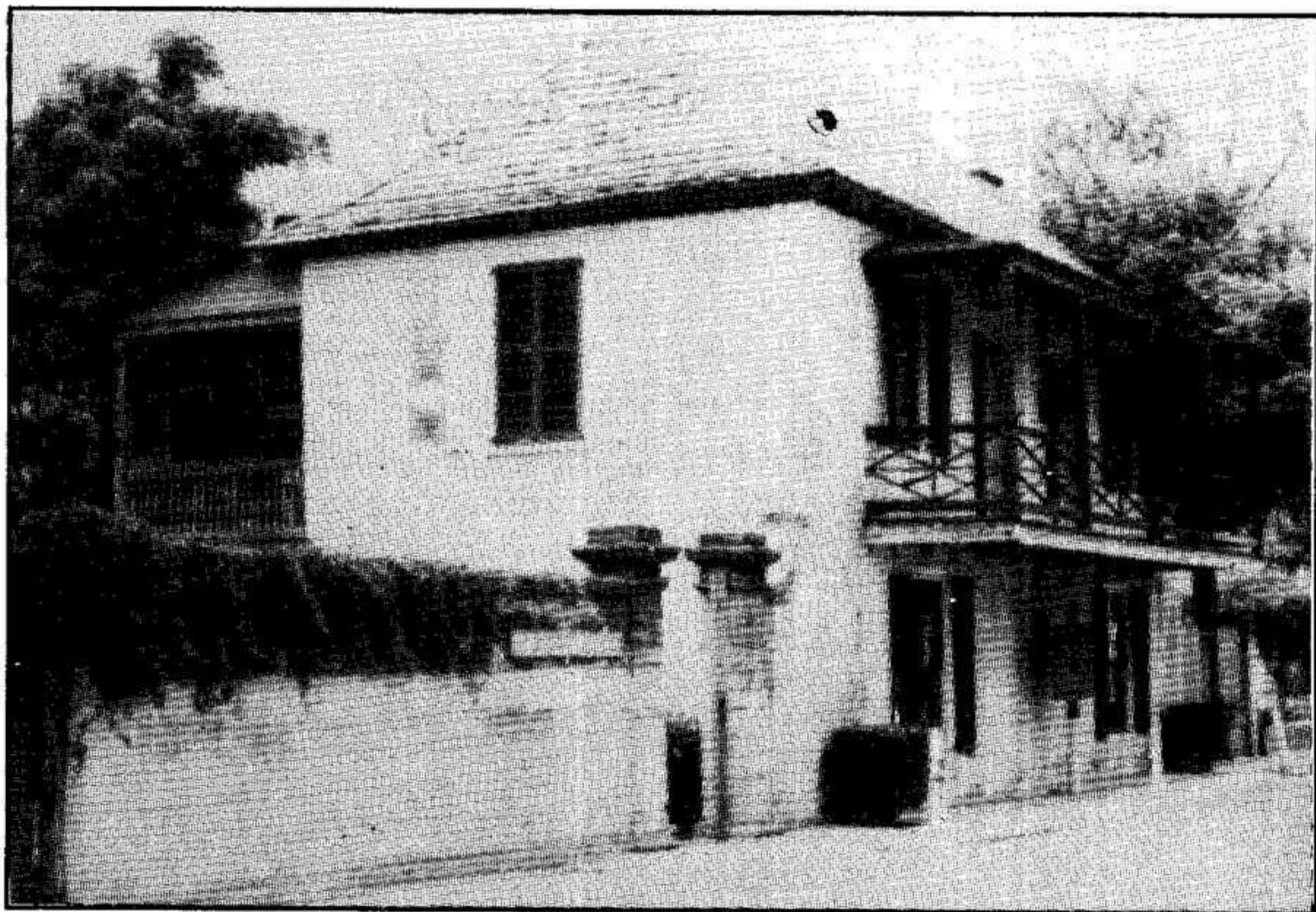
14. El cens realitzat per Hasset enregistra els oficis de 141 membres de la comunitat menorquina. Dels dinou oficis citats, els més comuns són els d'agricultor, mariner i fuster. Aquets representen en conjunt el 73,7 per cent del nombre total d'oficis esmentats.

14.1 Oficis del Menorquins de Sant Agustí (1786)

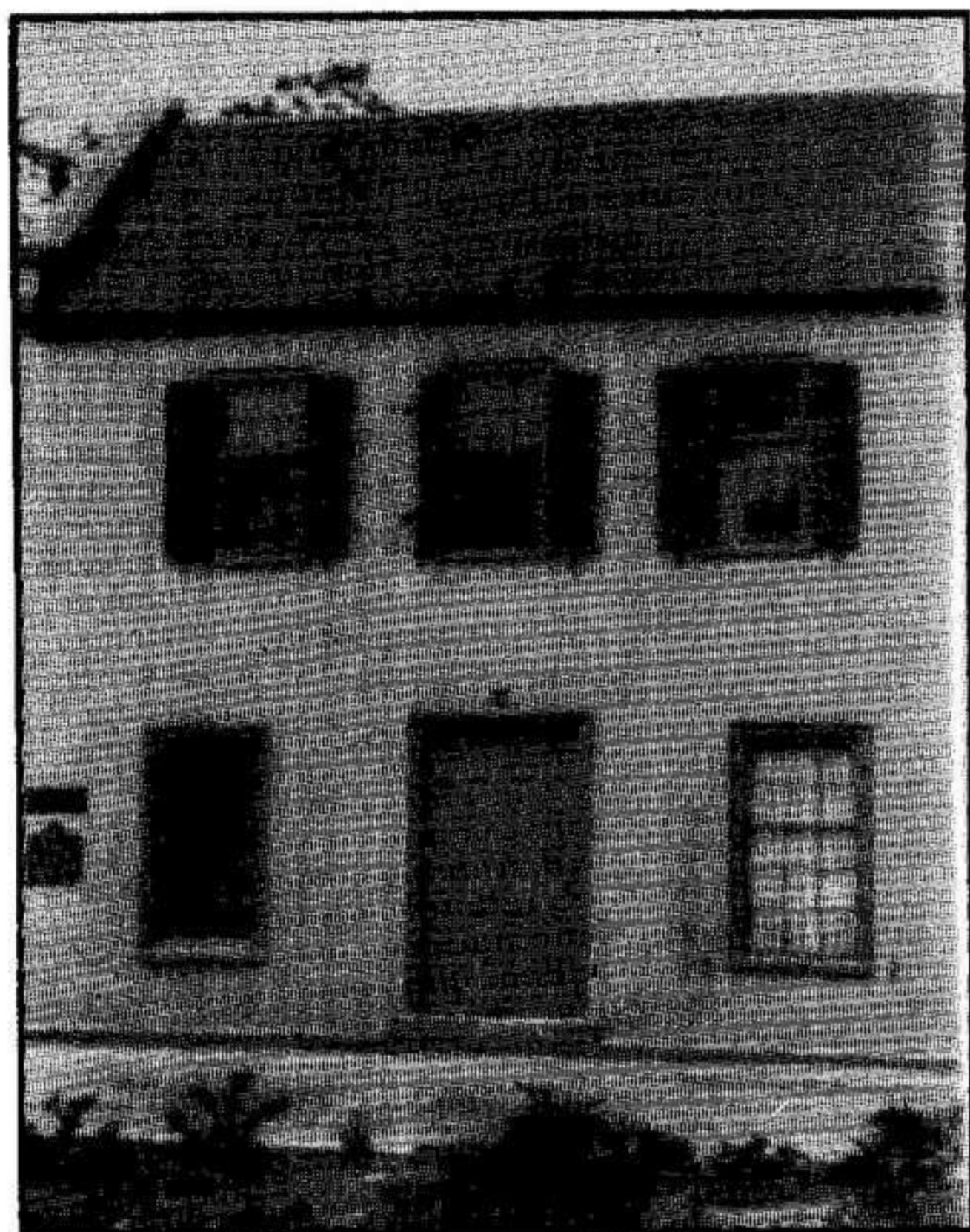
Agricultor	54	38,2 per cent
Mariner	34	24,1 per cent
Fuster	16	11,3 per cent
Pescador	5	3,5 per cent
Marxant	5	3,5 per cent
Sastre	4	2,8 per cent
Taverner	4	2,8 per cent

Aprenent	3	2,1 per cent
Calafat	3	2,1 per cent
Barriler	2	1,4 per cent
Panader	2	1,4 per cent
Sabater	2	1,4 per cent
Paleta	2	1,4 per cent
Botigüer	1	0,7 per cent
Barreter	1	0,7 per cent
Carceller	1	0,7 per cent
Sagristà	1	0,7 per cent
Teixidor	1	0,7 per cent
Total	141	99,5 per cent

15. A continuació es dóna una transcripció del prefaci del cens de l'any 1786 seguit d'algunes entrades del mateix document, les quals poden considerar-se representatives de les que compareixen a la secció dels menorquins, italians, grecs, etc.

La casa dels Llambies (Sant Agustí de La Florida).

La casa dels Triay (Sant Agustí de La Florida).

15.1 Prefaci del Cens de Sant Agustí de l'Any 1786.

«Noticia individual, con excepción de la tropa y dependientes de la Real Haz[ienda], de quantos extranjeros, menorquines, ytalianos, griegos, antiguos floridanos, y españoles que habitan y se hallan avezindados, oy día diez y nueve de diz[iembre] de mil setecientos ochenta y seis, en esta plaza de San Agustín de la Florida Oriental, y sus contornos, a distancia de cinco leguas de ella, con expreción de sus nombres, patria, religión, oficio u ocupación, edad, número de sus hijos y dependientes, sean blancos o de color, formado por el padrón de este, y de las demás diligencias que para el efecto [hi]ce yo Dn. Thomas Hasset, cura párroco, vicario, juez ecc[lesiástico], en esta referida ciudad. H [echa] oy dicho día mes y año.

15.2 Algunes Entrades Representatives del Cens. Famílies.

No. 1 Joseph Pons, de Menorca, labrador, edad de 33 años.

Mariana Rugiera [Rogera], su muger, menorquina, de 50 años.

Antonia Vens [Venys], hija de la dicha Mariana y otro marido, de Mosquitos, soltera de 14 años.

Gerónimo Alvarez, español, panadero agregado, de 27 años.

Juan Taylor, natural de América, religión protestante, labrador, agregado de 27 años.

Dos negros esclavos de dicho Alvarez, no bautizados.

Famílies.

No. 2 Ferdinando Falany, ytaliano, labrador de 42 años.

Margarita Veleri [Vallori], su muger, maonesa, de 34 años.

Maria, hija de los dichos, de Mosquitos, de 9 años.

Santiago, hijo de los dichos, de esta, 6 años.

Theresa, hija de los dichos, de esta, de 1 años.

Guillermo, mulato libre, americano, protestante, agregado, de 20 años.

Famílies.

No. 7 Martín Hernández, de Menorca, carpintero, de 30 años.

Dorotea Gomilla [Gomila], su muger, de Menorca, de 24 años.

Margarita, hija de los dichos, de esta, 3 años.

Catarina, hija de los dichos, de esta, de 1 año.

Francisco Marín, aprendis blanco, carpintero, de Mosquitos, de 15 años.

Juan Alcina, aprendis blanco, de Menorca, de 22 años.

Joseph Gomilla [Gomila], viudo, padre de la dicha Dorotea, de Menorca, pescador, agregado de 50 años.

Juan Hern [ández], de Menorca, carpintero, soltero de 24 años.

Gaspar Hernández, de Menorca, galafate [calafate], soltero, de 22 años.

Joseph Hernández, de Menorca, carpintero, soltero de 20 años.

... Esclavos, el uno cristiano, 2. Esclava 1.

Famílies.

No. 47 Ysabela Pras y Pepod [Isabel Prats i Perpall], casada con su marido ausente, de Menorca, de 40 años.

Juan Pepoll [Perpall], hijo de la dicha, soltero, tratante, de Menorca, de 24 años.

Gabriel, hijo de la dicha, soltero, tratante, de Menorca, de 20 años.

Maria Gracia, hija, soltera, deidem, de esta, de 15 años.

... Esclavos no baptiz[a]dos 4. Negras esclavas, idem., 5.

16. Finalment interessa donar algunes notícies complementàries sobre els menorquins que residien a Sant Agustí al darrer quart del segle XVIII.

Com ja s'ha remarcat més amunt, l'any 1784 el governador espanyol de la Florida Oriental, Vicente Manuel de Zéspedes, va fer preparar un cens pre-

liminar de la població de la província a fi de determinar-ne les característiques demogràfiques un cop la península s'havia tornat a Espanya. Però ja abans de realitzar aquest primer cens Zéspedes havia comunicat al Ministre de les Índies, José de Gálvez, el 20 d'octubre del mateix any, alguns detalls respecte als menorquins que havien restat a la península després de la retirada dels anglesos. D'acord amb el governador:

«Son en general estos menorquines una gente laboriosa; todos, assí grandes como chicos, aunque criados entre Yngleses, han conserbado la religión cathólica y usan de la lengua madre. Unos son tratantes, otros labradores, y otros siguen la pesca; hay entre ellos muy pocos de oficio. Entre los tratantes hay caudales desde un mil a ocho mil pesos, y algunos de éstos son dueños de valandras y goletas. El mayor número cultiban el campo en las inmediaciones de la ciudad; pocos o ninguno tienen tierras en propiedad. Arriendan quatro o cinco fanegas de sembrío en que lebantán maíz y alguna ortaliza» (6).

Malgrat aquestes observacions, el cens del 1784 palesa el fet que alguns menorquins ja tenien terres pròpies i, a més a més, alguns esclaus. Un cas d'èxit excepcional en aquest sentit és el d'Isabel Prats i Perpall citada més amunt (s. 15.2). Segons el cens aquesta dona era mercadera, era casada amb el marit fora, tenia tres fills, conreava cinc-cents acres de terra dels quals dos-cents li eren en propietat, posseïa tres cases, i tenia com a béns propis tres cavalls, una vaca i sis esclaus (7). Veiem, doncs, que entre els anys 1784 i 1786 ja havia adquirit tres esclaus addicionals.

17. Una darrera notícia del segle XVIII sobre els menorquins de Sant Agustí es troba en una altra carta tramesa pel governador Zéspedes a José de Gálvez el 12 de maig del 1787. En descriure la província de la Florida Oriental, Zéspedes hi remarca:

«La población actual de este país, con exclusión de la guarnición y emplead[os] por el Rey, se reduce a novecientas personas blancas de toda edad y sexo, y quatrocientas noventa piezas de esclavos. De la gente blanca hai treinta y un naturales de España, veinte y cinco ysleños [o sia de les Illes Canàries] (son de los que estuvieron en Panzacola, y vinieron a ésta de Real Orden; su floxedad me obliga a participar a V[uestra] E[xcelencia] que sólo sirven

(6) *East Florida Papers*, «Census Returns, 1784-1814», lligall 323A.

(7) *East Florida Papers*, «Census Returns, 1784-1814», lligall 323A.

para gasto inútil al Real Herario), sesenta y dos floridanos, y quatrocientos quarenta y ocho menorquines, ytalianos y griegos, y trescientos treinta y nueve británicos recibidos baxo la real protección. De éstos son ya setenta católicos» (8).

Tot i que les xifres citades per Zéspedes semblen haver representat només alguns càlculs aproximats, revelen tanmateix que l'any 1787 els menorquins i les altres persones associades amb ells encara constituïen el grup ètnic (de gent blanca) més nombrós a la ciutat de Sant Agustí, la qual condició hi duraria fins cap a mitjan segle XIX.

(8) Arthur Preston Whitaker, ed., *Documents Relating to the Commercial Policy of Spain in the Floridas* (Deland 1931), 54.

ESTUDI SOBRE L'EDUCACIÓ D'ADULTS A MENORCA (*)

MARC GENESTAR
CATALINA VIDAL (**)

1. OBJETIUS DE L'ESTUDI

1. Començar a establir una metodologia de com estudiar i valorar l'Educació d'Adults.
2. Quantificar la importància de l'Educació d'Adults a Menorca de forma que serveixi de primer punt de referència per a posteriors estudis.
3. Fer una valoració aproximada de les fonts i mètodes que s'estan utilitzant per a realitzar estudis de necessitats.
4. Quantificar i valorar els tipus d'iniciativa: pública, privada no-lucrativa i privada lucrativa.
5. Quantificar i valorar la importància de les iniciatives segons siguin laiques o religioses.
6. Quantificar i valorar la matrícula per localitats i àrees.
7. Quantificar i valorar la participació segons les edats i els sexes.
8. Quantificar i valorar l'aportació econòmica dels alumnes tenint en compte la iniciativa i les àrees.
9. Quantificar i valorar algunes qüestions de temporalitat: la duració en hores lectives i el període de temps en què es donen.
10. Quantificar i valorar alguns programes públics per la seva importància dintre de l'E.A. pública.
11. Intentar de treure'n conclusions de cara al futur.

(*) Les dades corresponen al període de l'1 de juliol 1987 al 30 de juny de 1988.

(**) Professors de l'Escola d'Adults.

2. NOMENCLATURA UTILITZADA

Educació d'Adults

Hem utilitzat l'establerta per la XIX Conferència General de la UNESCO celebrada a Nairobi (1976) i que va definir l'E.A. així:

«L'E.A. designa la totalitat de processos organitzats d'educació, sigui quin sigui el seu contingut, el nivell o el mètode, siguin formals o no formals, ja sigui que prolonguin o substitueixin l'educació inicial dispensada en les escoles i universitats i en forma d'aprenentatge professional, gràcies als quals les persones considerades adultes per la societat a la qual pertanyen desenvolupin aptituds, enriqueixin llurs coneixements, millorin llurs competències tècniques o professionals o els donin una nova orientació, fent evolucionar llurs activitats o comportaments en la doble perspectiva del seu enriquiment integral de l'home i una participació en un desenvolupament socio-econòmic i cultural equilibrat i independent.»

Educació Permanent

Concepte d'educació, també definida per la UNESCO, que integra tots els nivells i les modalitats on s'inclou com una més d'E.A. L'Educació Permanent, de la qual l'E.A. seria un subconjunt, comença als 0 anys i dura tota la vida.

Educació Formal

Educació estructurada institucionalment, amb un programa d'estudis planificat i dirigit al reconeixement formal de la consecució de certs objectius educatius, com, per exemple, crèdits, diplomes, graus acadèmics i formació professional. Es pot relacionar amb l'educació també anomenada reglada.

Educació No Formal

Educació estructurada la finalitat de la qual no és l'obtenció d'un reconeixement oficial com crèdits, diplomes, graus acadèmics o capacitació professional. Tot i això, en determinades condicions, sí que es pot obtenir reconeixement acadèmic.

Educació Informal

Procés educatiu no organitzat que procedeix de les influències educatives de la vida diària i del medi ambient. L'educació informal, emperò, quedarà fora dels objectius d'aquest estudi.

Adult/a

A cada societat pot tenir un significat diferent. A les societats com la nostra, un/a adult/a seria una persona que fos econòmicament independent, visqués en parella o tingués fills, per la qual cosa difícilment es pot precisar quan comença la vida adulta. Per al nostre estudi hem utilitzat, doncs, l'edat quan legalment una persona pot ser contractada per a treballar, o sigui 16 anys. Abastam, doncs, també els joves.

Àrees dintre de l'E.A.

Són aspectes de l'E.A. que responen als principals blocs de necessitats educatives dels adults i són molt útils per veure si existeix un equilibri en l'oferta de cursos. Les àrees són Educació Bàsica, Formació Professional o Ocupacional, Participació Social i Desenvolupament Personal.

Educació Bàsica

S'ha utilitzat per englobar els cursos de formació inicial (alfabetització funcional) en castellà, els cursos de català, exclosos els de nivell de professorat, i els cursos per obtenir el títol de Graduat Escolar o per actualitzar el nivell bàsic.

Formació Professional o Ocupacional

S'hi han inclòs els cursos ocupacionals de l'INEM, els cursos de formació professional no-reglada i els cursos de reciclatge. Quan s'han produït dubtes sobre si el curs era d'oci o creativitat o de Formació Professional, s'han resolt considerant d'oci els cursos d'iniciació de menys de 100 hores lectives i, de F.P., els cursos de més de 100 hores i els d'aprofundiment.

Participació Social

Comprèn els cursos que tenen com a objectiu l'exercici dels drets i les responsabilitats.

Educació Compensatòria

Programes educatius que tenen tendència a completar i a suplir una manca educativa no adquirida per no haver pogut accedir o haver abandonat el sistema escolar formal. Fins ara pràcticament ha estat l'únic aspecte de l'E.A. considerat per part de l'Administració educativa.

Desenvolupament Comunitari

És un enfocament de l'E.A. entesa d'una forma global on aquesta es lliga a les necessitats de desenvolupament de la comunitat, a partir de la qual cosa es defineixen una sèrie d'objectius d'aprenentatge i es crea un procés de motivació cap a la necessitat de canvi i de millora de la situació econòmica, social i cultural.

Animació Sòcio-cultural

És una tecnologia social que, basada en la pedagogia participativa, pretén aconseguir la participació de la gent en el seu propi desenvolupament sòcio-cultural. L'animació Sòcio-cultural és una eina indispensable per als programes de desenvolupament comunitari.

A vegades aquest concepte s'utilitza per englobar les activitats compreses dintre de les àrees que hem anomenat Participació Social i Desenvolupament Personal. En el nostre cas, però, sempre s'empra com una tecnologia.

3. VALORACIÓ DE LES FONTS UTILITZADES PER CONÈIXER LA REALITAT

Quan es considera que les activitats educatives, socials, culturals, etc. han de respondre a les necessitats d'una comunitat, el seu estudi esdevé importantíssim.

En aquest moment, però, a Menorca, la majoria d'activitats es programen de forma intuïtiva i gairebé l'única font utilitzada és la matrícula que han tingut en els cursos passats.

La veritat és que encara hi ha pocs estudis de la realitat que estiguin elaborats en funció d'una posterior actuació.

En el cas de les escoles d'adults i programes culturals, s'ha vingut utilitzant el cens de la població. En aquest sentit acompanyam un annex relatiu als nivells d'instrucció de la població i que correspon al cens de 1986.

Per a poder valorar el paper dels censos hem fet el seguiment de 278 persones de Maó que en el cens de 1981 declaraven que no sabien llegir ni escriure. Totes eren persones de 16 a 60 anys. Aquesta mostra comprèn més del 50% de les persones que es trobaven en aquesta situació i la consideram prou representativa.

Així, aquestes 278 persones, al cap de 5 anys, contestaven:

65 (23,38%) seguien analfabetes.

144 (52,80%) es declaraven sense estudis.

63 (23,66%) deien que tenien el Certificat.

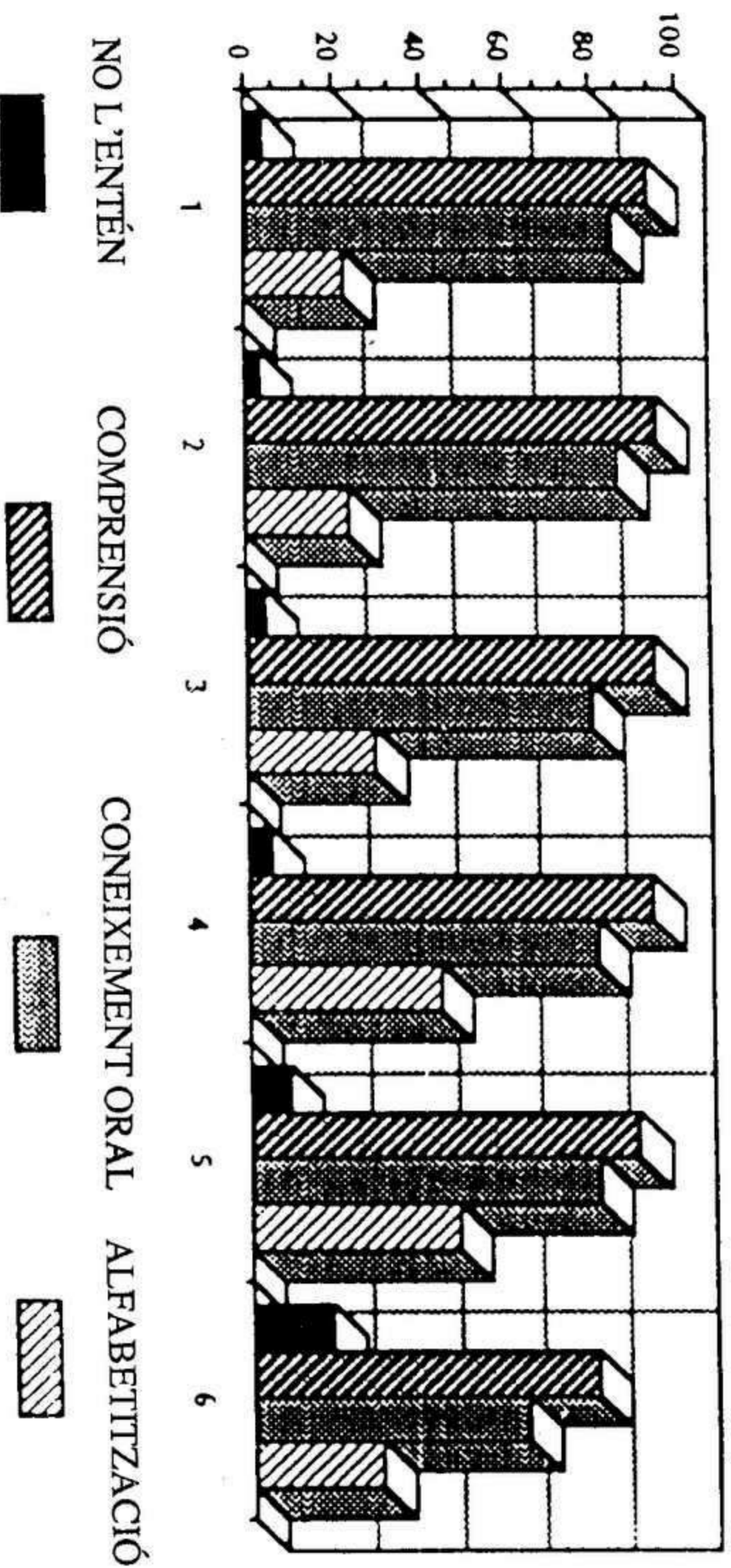
6 (2,16%) que tenien el Graduat Escolar.

Hem de fer constar que el primer curs en què es va donar alfabetització a Maó fou el 85/86 i que la seva influència no podia ser gairebé significativa en el moment d'efectuar les enquestes dels cens de 1986.

Per acabar de remarcar aquesta sobrevaloració vull fer notar que l'any 1981 aquelles persones eren realment analfabetes, perquè es va fer una comprovació posterior.

Consegüentment, i donat que les dades dels censos es recullen de declaracions personals, haurem de tenir en compte que existeix una sobrevaloració del nivell d'estudis.

Nivell d'instrucció i grau de coneixement de la llengua (Menorca)

Nota: 1. Analfabeta sense estudis.

2. Primer grau.

3. Segon grau 1er. Nivell Batxillerat elemental

4. Segon grau 2on. nivell BUP i COU.

5. Tercer grau, tercera grau Univ. Doctorat. Altres superiors.

6. No classificats, mal especificats.

Població de Dret de sis anys i més segons el coneixement de la llengua de la CAIB, per grups d'edat quinquennals (Menorca)

GRUPS D'EDAT	TOTAL	NO L'ENTEN	L'ENTEN		EL PARLA I LLEGEIX	EL PARLA I LLEGEIX		EL PARLA EL LLEGEIX I L'ESCRIU	NO CONSTA
			NO EL PARLA	NO EL PARLA		EL PARLA I LLEGEIX	NO CONSTA		
TOTAL	54.978	2.521	4.339	1.115	14.442	17.594	14.502	465	
6 -9	3.713	142	330	68	955	666	1.480	72	
10 -14	5.272	108	272	122	366	728	3.608	68	
15 -19	5.122	80	222	113	450	981	3.230	46	
20 -24	4.886	210	354	92	575	1.805	1.817	33	
25 -29	4.574	305	585	136	574	1.895	1.053	26	
30 -34	4.141	216	555	171	669	1.745	760	25	
35 -39	4.016	201	487	116	789	1.742	659	22	
40 -44	3.279	167	348	86	792	1.456	406	24	
45 -49	3.182	120	237	55	1.045	1.343	362	20	
50 -54	3.052	154	244	36	1.125	1.190	280	23	
55 -59	2.900	173	196	32	1.201	1.057	217	24	
60 -64	2.887	220	190	32	1.276	954	191	24	
65 -69	2.428	159	141	25	1.173	744	170	16	
70 -74	2.245	126	102	22	1.244	597	136	18	
75 -79	1.681	89	43	6	1.063	392	77	11	
80 -84	982	32	21	1	689	192	38	9	
85 i més	618	19	12	2	456	107	18	4	

Població de Dret de sis anys i més segons el coneixement de la llengua de la CAIB i nivell d'instrucció. Valors Relatius. (Menorca)

NIVELL D'INSTRUCCIÓ	TOTAL	NO L'ENTEN	L'ENTEN NO EL PARLA	L'ENTEN EL LLEGEIX, NO EL PARLA	EL PARLA	EL PARLA I LLEGEIX	EL PARLA EL LLEGEIX I L'ESCRIU	NO CONSTA
TOTAL	100,00	4,59	7,89	2,03	26,27	32,00	26,38	0,85
01. Analfabet	100,00	10,91	9,75	0,17	72,37	3,66	2,50	0,64
02. Sense estudis	100,00	4,47	7,60	1,27	37,95	23,04	24,62	1,05
03. Primer grau	100,00	3,54	7,62	1,62	22,47	40,52	23,56	0,67
04. Segon grau I	100,00	4,82	9,82	3,96	9,21	43,05	28,60	0,55
05. Batxiller elemental	100,00	6,17	13,31	2,92	10,06	32,47	34,09	0,97
06. Segon grau II	100,00	6,97	8,32	4,21	7,94	34,09	37,60	0,86
07. BUP i COU	100,00	5,15	8,68	4,71	5,69	26,58	48,52	0,67
08. Tercer grau	100,00	6,52	7,38	6,61	4,21	22,15	51,33	1,80
09. Universitaris	100,00	9,11	8,54	6,11	3,69	22,49	48,56	1,50
10. Doctoral	100,00	6,02	7,23	16,87	7,23	32,53	28,92	1,20
11. Altres superiors	100,00	21,76	12,04	5,56	5,09	23,61	30,56	1,39
12. No classificats	100,00	11,54	11,54	7,69	3,85	23,08	42,31	0,00
13. Mal especificats	100,00	23,08	5,13	10,26	12,82	25,64	20,51	2,56
14. No consta	100,00	20,45	13,64	2,27	13,64	11,36	25,00	13,64

MENORCA: NIVELL D'INSTRUCCIÓ. CENS 1986

MUNICIPIS	CENS	ANALFABETS	SENSE ESTUDIS	I. GRAU	II. GRAU I.	BATX. EL.	II GRAU II.	BUP COU	TITOLS MIT.
ALAIOR	4.623	190	1.272	2.250	146	13	110	150	112
CIUTADELLA	14.354	559	2.326	8.828	526	18	484	991	291
ES CASTELL	3.320	90	743	1.534	143	23	245	277	120
ES MERCADAL	2.324	35	877	1.077	80	7	81	101	32
FERRERIES	2.436	43	713	1.425	62	8	30	93	33
MAÓ	16.708	509	3.747	8.313	662	197	842	1.350	517
SANT LLUÍS	2.231	39	693	1.080	16	41	54	180	56
TOTAL	45.996	1.465	10.371	24.807	1.635	307	1.846	3.142	1.161

FONT: Institut Balear d'Estadística

Nota: S'ha fet una investigació en el cens de Maó per destriar quantes persones tenien el títol de Graduat Escolar i el Certificat, i el resultat és:

CERTIFICAT: 5.919 71,2%
 GRADUAT E.: 2.394 28,8%

En el cens no s'hi especificava si tenien Certificat d'Estudis Primaris o d'Escolaritat, amb la qual cosa resulta que, a Maó, el percentatge que no tenien el Graduat Escolar era:

$509 + 3.747 + 5.919 = 10.175 = 60,9\%$.

4. METODOLOGIA UTILITZADA

El període estudiat comprèn de l'1 de juliol de 1987 al 30 de juny de 1988. Està escollit pensant que la majoria dels cursos a estudiar començarien i acabarien dins el període esmentat. Amb tot, els cursos estudiats són exclusivament els que van començar. En aquest sentit podem donar detall que, d'entre 368 cursos estudiats, solament 8 havien començat en aquest període i van acabar més tard.

Estudiar tota l'E.A. de Menorca de forma global i exhaustiva estava fora de les nostres possibilitats, per la qual cosa ens vam posar limitacions:

- Els cursos a estudiar serien els presencials i que tinguessin una duració mínima de sis hores lectives. Amb això hem inclòs la major part dels cursos d'educació formal i sols una petita part de les activitats no formals.

S'han evitat, llavors, els cursos a distància, els realitzats fora de l'Illa, els de Formació Professional i Batxillerat reglats, els de l'Escola d'Arts i Oficis i també els estudis universitaris. Finalment tampoc s'hi han inclòs els de caràcter religiós i militar.

L'estudi dels cursos es va realitzar utilitzant el fullet-enquesta elaborat per nosaltres mateixos. La majoria de les entitats organitzadores s'han visitat personalment i no totes han contestat. S'adjunta a continuació el qüestionari o fullet esmentat. Els números que apareixen corresponen a les diferents opcions.

ESTUDI DELS CURSOS D'EDUCACIÓ D'ADULTS INICIATS A MENORCA DURANT EL CURS 1987/88

(De juliol de 1987 a juny de 1988)

- 1.- Entitat organitzadora
- 2.- Nom del curs
- 3.- Nivell
- 4.- Nombre d'alumnes matriculats
- 5.- Data de començament del curs
- 6.- Data d'acabament del curs

A.- TEMÀTICA PER CURS I GRUP

(Ha de tenir un mínim de 6 hores lectives).

A-1. Educació Bàsica:

Alfabetització total i funcional	1
Classes de català no reglades	2
Classes de català per a treballadors d'institucions i empreses	3
Graduat Escolar reglat	4
(per a aquells que no el tenen).	
Graduat Escolar per a actualitzar-se	5

A-2. Formació Professional

Inicial. Reglada. (Instituts de Formació Professional)	1
Inicial. Altres tipus de titulacions oficials	2
Inicial. Sense cap tipus de titulació oficial	3
Reciclatge. (Institucions públiques i empreses)	4

A-3. BUP - COU

Batxillerat	1
Batxillerat (repassos)	2
Cursos d'accés per a majors de 25 anys	3

A-4. Universitaris a Menorca

UNED	1
U. de les Illes Balears	2
Altres	3

A-5. Participació Social

(No dóna lloc a ocupacions ni a títols oficials)

Formació política	1
Formació sindical	2
Defensa del consumidor	3
Defensa de l'ambient	4
Defensa de la salut	5
Defensa de la qualitat de vida	6
Protecció civil i socorrisme	7
Formació d'espectadors	8

Drets cívics	9
Escoles de pares	10
Informació fiscal	11
Cooperatisme	12
Organització centres joventut	13
Altres. Especificar	14

A-6 Oci, desenvolupament personal i creativitat

(No comprèn formació professional, ni titulació)

Manualitats	1
Pintura	2
Dibuix	3
Teatre	4
Mitjans audiovisuals	5
Música	6
Ioga. Relaxació, etc	7
Tall i confecció	8
Balls menorquins	9
Balls de saló	10
Fotografia	11
Estètica	12
Altres. Especificar	13

A-7 Esports

(No comprèn formació professional, ni titulació)

Manteniment esportiu amb monitors	1
Esportius amb monitors	2

B. NATURALES DE LA INICIATIVA

B-1. Pública

Organismes Govern Central	1
Organismes Comunitat Autònoma	2
Consell Insular	3
Ajuntaments	4
Patronats Municipals de Cultura	5

B-2 Privada

Privada no lucrativa amb financiació pública	1
--	---

B-3 Privada no lucrativa

Caràcter religiós	1
Caràcter laic	2

B-4 Privada lucrativa

Caràcter religiós	1
Caràcter laic	2

C. NIVELL D'APORTACIÓ ECONÒMICA DE L'ALUMNAT

L'alumne cobra o pot cobrar	1
L'alumne no paga matrícula, materials, classes ni infraestructura	2
L'alumne paga una matrícula inferior al preu dels materials del curs	3
L'alumne sols paga els materials del curs	4
L'alumne paga una part del finançament de les classes (menys del 50%) ..	5
L'alumne paga més del 50% del cost de les classes	6
L'alumne paga el finançament de les classes	7
L'alumne paga el finançament de totes les despeses del curs	8

D. DURACIÓ EN HORES LECTIVES

De 6 a 20 hores	1
De 20 a 50 hores	2
De 50 a 100 hores	3
De 100 a 200 hores	4
De 200 a 300 hores	5
De 300 a 400 hores	6
De 400 a 500 hores	7
De 500 a 600 hores	8
De més de 600 hores	9

E. DURACIÓ GENERAL

Menys de 15 dies	1
------------------------	---

Menys d'1 mes	2
1 mes	3
2 mesos	4
3 mesos	5
4 mesos	6
5 mesos	7
6 mesos	8
7 mesos	9
8 mesos	10
9 mesos	11
Més de 9 mesos	12

G. CURSOS DE RECICLATGE EN EMPRESES I L'ADMINISTRACIÓ: INCLUSIÓ EN L'HORARI DE FEINA

Horari lectiu inclòs totalment en hores de feina	1
Horari lectiu inclòs parcialment en hores de feina	2
Horari lectiu fora d'hores de feina	3

Edats i sexes de l'alumnat del curs

(Posar el nombre d'alumnes en el lloc corresponent)

	Homes	Dones
Menys de 16 anys		
De 16 i 17 anys		
De 18 a 24 anys		
De 25 a 34 anys		
De 35 a 44 anys		
De 45 a 54 anys		
De 55 a 64 anys		
De 65 i més		

5. ESTUDI DEL CURSOS REALITZATS DES DE L'1 DE JULIOL DE 1987 AL 30 DE JUNY DE 1988.

5.1. RESULTATS GLOBAIS

Nombre d'entitats a què s'han enviat el qüestionari: 55

Nombre d'entitats que l'han contestat: 43

Total de cursos estudiats: 368

Nombre de matriculats/des: 9.148

Ratio matriculats per curs: 25

- Anotam que hi ha persones que han fet més d'un curs, la qual cosa no està quantificada.

Per altra banda, hem d'afegir-hi 913 matriculats a cursos per a l'obtenció del carnet de conduir cotxe, representant aquestes 913 persones solament les dades de sis de les nou autoscoles existents.

Recordem també totes les exclusions realitzades a l'apartat de Metodologia.

També cal anotar que, tot i que s'han estat recollint totes les dades possibles, hi hauran quedat entitats i cursos sense localitzar.

Partint de totes aquestes dades, es podria fer una estimació personal que la participació representa un 20-25% de la població a partir de 16 anys, amb la qual cosa l'E.A. ja es col·loca en la modalitat educativa que arriba a més persones.

Encara que no tenim referències prou exactes d'altres països, creim que aquesta participació correspon a la d'un país fortament industrialitzat.

5.2. ESTUDI DELS 368 CURSOS SEGONS LES LOCALITATS I LES ÀREES

LOCALITATS	BÀSICA	F.P.	PART.SOCI.	DESENV.P.	TOTAL
ALAIOR	83	61	37	712	893
CIUTADELLA	209	* 1.290	105	677	2.281
ES CASTELL	25	15	--	148	188
ES MERCADAL	52	62	24	102	240
ES MIGJORN GRAN	--	--	--	25	25
FERRERIES	84	--	166	201	451
FORNELLS	--	--	--	24	24
MAÓ	344	* 3.308	20	1.274	4.946
SANT LLUÍS	28	--	15	57	100
TOTAL	825	4.736	367	3.220	9.148

* En el cas de Ciutadella s'inclouen 589 matriculats a l'Escola d'Estiu per a Ensenyants i, en el cas de Maó, 2.015 matriculats als cursos de Manipulació d'Aliments que comprenien solament

dues hores i mitja presencials i la resta era a distància. A més a més, aquests dos tipus de programes anaven destinats a persones de tota l'Illa.

Valoració:

Les dues àrees afavorides són les de Formació Professional i la de desenvolupament personal, on els cursos esportius i d'oci i creativitat estan molt desenvolupats. L'àrea bàsica encara està poc estesa en relació a les necessitats existents. L'àrea que es troba pitjor és la de Participació Social i creim que és un reflex de la situació social menorquina on la participació dintre d'associacions voluntàries està passant una greu crisi d'adaptació i de supervivència.

Quant als idiomes, cal remarcar que figuren 652 matriculats a anglès mentre que els que es van matricular a català, fora dels grups que volen obtenir el Graduat Escolar, eren 210, la qual cosa també reafirma l'existència de greus distorsions a nivell cultural.

5.3. ELS 368 CURSOS SEGONS LA INICIATIVA

<i>TIPUS D'INICIATIVA</i>	<i>NOMBRE DE MATRICULATS</i>	
PÚBLICA		
Institucions i organismes del Govern Central	* 1.679	
Institucions i organismes del Govern Balear	2.201	
Consell Insular de Menorca	* 612	
Ajuntaments	* 1.977	
		6.469
PRIVADA NO LUCRATIVA AMB FINANÇAMENT PÚBLIC	954	
		954
PRIVADA NO-LUCRATIVA		
De caràcter religiós	130	
De caràcter laic	532	
		662
PRIVADA LUCRATIVA		
De caràcter religiós		
De caràcter laic	1.063	
		1.063
Total		9.148

* En el programa de les escoles d'adults intervenen el Ministeri d'Educació i Ciència, el Consell Insular de Menorca, els ajuntaments, el Govern Balear i l'Associació d'Educació d'Adults. Per resoldre de qui era la iniciativa s'han inclòs les de Ciutadella i de Maó dintre de l'àmbit del Govern Central i la resta a l'àmbit municipal.

També cal anotar que els matriculats a les classes de català donades per part d'iniciativa privada no lucrativa i subvencionades pel Consell Insular figuren dintre dels totals de les escoles d'adults citades.

Valoració:

Existeix un gran predomini de la iniciativa pública i ens trobam que la iniciativa privada també depèn molt del finançament públic. Hem de dir, a més a més, que la iniciativa privada lucrativa es troba fortament animada peis doblers, públics, com veureu més endavant amb els cursos ocupacionals de l'INEM. Pot ser que aquest predomini es degui al fet que tot just la majoria de la població està descobrint l'existència de l'E.A. i que té una consciència molt dèbil de la seva necessitat.

Finalment volem remarcar la poca incidència de part de la iniciativa de caràcter religiós.

5.4. COMENTARI D'ALGUNS PROGRAMES PÚBLICS.

Les escoles d'adults:

Formen un programa a nivell insular coordinat pel Ministeri d'Educació i Ciència.

Comprenia 1.804 matriculats/des, 777 dels quals corresponien a l'àrea bàsica. Estaven a totes les poblacions menys a les més petites, com Es Migjorn Gran, Sant Climent i Fornells.

És un programa que tendeix cap al desenvolupament comunitari. Té un projecte que es va enriquint a cada curs i, com ja hem dit, hi participen el M.E.C., el C.I.M., els ajuntaments, el Govern Balear i l'A.E.A. de Menorca.

Una de les seves característiques és que gairebé monopolitza tota l'oferta d'educació bàsica per a adults. En aquest curs també es començaven a desenvolupar les altres tres àrees de forma que entre les tres ja superaven, en nombre de matriculats, la primera.

La seva plantilla són majoritàriament mestres que no han rebut formació inicial per fer E.A., però funciona un programa de reciclatge permanent que està inclòs dins de l'horari de feina.

Aquest programa a la major part de les escoles presenta plena participació dels educadors i dels alumnes en consells escolars.

Manca citar que també existeix un bon nombre d'educadors que no tenen altra titulació que ser experts en alguna matèria, el reciclatge dels quals tot just començava. Per altra banda, els tipus de contractacions forma un mosaic molt complex: uns vuit tipus diferents.

L'esport:

Comprèn les actuacions del Patronat Esportiu Insular i dels patronats dels ajuntaments d'Alaior, Ciutadella, Es Castell i Maó, que en total presentaven 1.211 matriculats.

Programa desenvolupat en aquest cas per especialistes en la matèria -licenciats- que, tanmateix, no tenen formació inicial sobre E.A. i no segueixen programes de reciclatge permanent. Es un programa que normalment es gestiona sense comptar amb els alumnes de cara a participar en consells d'actuació.

Institut Nacional d'Ocupació -INEM-

Programa que depèn del Govern Central i és gestionat a Menorca per promotors que no necessàriament han d'haver donat cursos. Es basa en la contractació temporal d'un expert per a un determinat curs, expert que no té formació inicial d'E.A. i que poques vegades ha assistit a cursos de reciclatge.

Els alumnes també són molt canviants, ja que cada curs té una selecció prèvia i es pretén arribar al màxim de gent possible. Per una banda, es poden adaptar moltíssim a unes necessitats concretes, però, per una altra, no existeix participació dels experts ni dels alumnes dintre del programa.

En aquest període es van fer 34 cursos que van tenir 431 matriculats: ratio 12,7.

Dels 34, dos van ser directes, tres amb un conveni amb el M.E.C., tres amb convenis amb ajuntaments -pla F.O.R.-, un amb conveni amb el Ministeri de Cultura, cinc amb conveni amb U.G.T. i 20 amb convenis amb acadèmies privades amb afany lucratiu.

Com veis, l'INEM quasi sempre fa els cursos per mitjà de convenis i va donar prioritat absoluta a fer-los amb acadèmies privades. Aquestes acadèmies privades fan els cursos més fàcils -idiomes i informàtica- obtenint un finançament indirecte ja que comporten la subvenció per lloguer de materials, locals,

llum i despeses generals molt més altes que les reals.

Per altra banda, finalment, el nivell de centralització -l'atorgament dels cursos a Palma i a Madrid- fa que a vegades perdin part de l'adaptabilitat per a la qual foren dissenyats.

Reciclatge de professors

Comprèn les actuacions del Centre de Professors de Menorca i de l'Escola d'Estiu per a Ensenyants amb 435 i 589 matriculats respectivament. Aquí potser és un dels programes on el nombre de matriculats és molt diferent del de persones, però per qüestions metodològiques és millor presentar-ho així.

Programes adreçats en bona part a funcionaris del M.E.C., en ambdós casos presenten participació dels destinataris en els òrgans de gestió dels cursos.

Els tipus de contractació dels destinataris -funcionariat- en aquest cas és d'una forta limitació per desenvolupar programes que responguin molt més a les necessitats reals. És un cas clar que demostra que molts de cursos no equivalen sempre a un reciclatge efectiu.

Patronat Municipal de Cultura de Maó i Es Castell.

Van tenir 241 i 81 matriculats respectivament. Són programes donats per experts que no han tingut cap formació inicial d'E.A. i que no segueixen cap programa de reciclatge.

Són gestionats per polítics i professionals que generalment no donen classes i no s'observa participació dels experts ni dels destinataris en la gestió i avaluació dels programes.

Tanmateix, hem de dir que existeix una embrionària coordinació amb les escoles d'adults respectives.

La Conselleria d'Agricultura del C.I.M.

Únic programa destinat als pagesos. Era un programa pensat en funció d'unes necessitats de desenvolupament, però limitat a la formació professional. Eren uns cursos tan curts que no es pot pensar gairebé en la participació en la gestió del programa.

5. ESTUDI DE 368 CURSOS APORTACIÓ ECONÒMICA DE L'ALUMNAT SEGONS LES ÀREES

NIVELL D'APORTACIÓ	BÀS.	F.P.	P.SOC.	D.PER.	TOT.
1. Totalment gratuït. Poden cobrar beques	---	431	---	---	431
2. No paga matrícula, materials, classes ni infraestructura	177	2.565	203	662	3.607
3. Sols paga una matrícula inferiors als preus dels materials del curs	396	789	144	1.178	2.507
4. Sols paga els materials del curs	252	31	20	194	497
5. Paga una part del finançament de les classes (50%)	---	---	---	396	396
6. Paga més del 50% del cost de les classes	---	87	---	25	112
7. Paga el finançament de les classes	---	---	---	492	492
8. Paga el finançament de totes les despeses del curs	---	833	---	273	1.106
Total	825	4.736	367	3.220	9.148

Valoració:

Si englobam els quatre primers apartats, es pot observar que el 77% dels matriculats estarien compresos dintre del concepte general d'ensenyança gratuïta.

Els 431 matriculats del nivell 1 corresponen als alumnes de l'INEM.

L'Educació Bàsica i la Participació social són pràcticament gratuïtes.

En el cas de la Formació Professional, trobam 833 matriculats que corresponen a les acadèmies privades.

5.6. ESTUDI DE 368 CURSOS. APORTACIÓ DE L'ALUMNAT TENINT EN COMPTE LA INICIATIVA

NIV.D'APOR.	PÚB.	PRI.AMB FI.PÚB.	PRIV NO-LUC.	PRI LUC.	TOTAL
1	431	---	---	---	431
2	3.085	221	310	---	3.616
3	1.730	644	49	---	2.423
4	445	---	65	---	510
5	326	17	68	---	411
6	85	72	---	---	157
7	367	---	125	---	492
8	---	---	45	1.063	1.108
TOTAL	6.469	954	662	1.063	9.148

Valoració

A la iniciativa pública no sempre correspon que les classes siguin gratuïtes; un 12% dels seus matriculats paguen part d'aquestes classes.

La mateixa cosa s'observa a la privada amb finançament públic.

La privada no lucrativa presenta diversitat de formes d'aportació.

5.7. ELS 368 CURSOS SEGONS LES HORES LECTIVES I PER ÀREES

<i>HORES LEC.</i>	<i>BÀS.</i>	<i>F.P.</i>	<i>PART.SOC.</i>	<i>DES.PERSONAL</i>	<i>TOTAL</i>
6 a 20	---	80	7	56	143
21 a 50	---	37	2	22	61
51 a 100	5	13	---	40	58
101 a 200	---	42	1	22	65
201 a 300	33	3	---	1	37
301 a 400	---	2	---	---	2
401 a 500	---	1	---	---	1
501 a 600	---	1	---	---	1
TOTAL	38	179	10	141	368

Nota: Els cursos de més de 300 hores corresponen a l'INEM.

Els de 200 a 300 hores en gran part a les escoles d'adults.

Valoració

Existeix un clar predomini de cursos molt curts, la qual cosa demostra una bona capacitat d'adaptació a una població adulta encara bastant reticent a anar a les classes.

Observau, també, els pocs cursos relacionats amb la participació social.

5.8. ELS 368 CURSOS SEGONS LA SEVA DURACIÓ EN MESOS

<i>DURACIÓ GENERAL</i>	<i>NOMBRE DE CURSOS</i>
1 mes	112
2 mesos	39
3 mesos	40

4 mesos	10
5 mesos	4
6 mesos	4
7 mesos	22
8 mesos	26
9 mesos	88
10 mesos	23
TOTAL	368

Valoració

La diversitat que s'observa és positiva. Constatam que els cursos s'agrupen en molt curts o molt llargs, i quasi manca la duració de 5-6 mesos, que seria l'adequada per a tota aquella població que depèn de contractes temporals en el sector turístic.

5.9. ELS 368 CURSOS SEGONS EL MES D'INICI DE CLASSES

<i>MES D'INICI</i>	<i>NOMBRE DE CURSOS</i>
Juliol 1987	6
Agost 1987	37
Setembre 1987	19
Octubre 1987	155
Novembre 1987	33
Desembre 1987	7
Gener 1988	19
Febrer 1988	22
Març 1988	12
Abril 1988	20
Maig 1988	28
Juny 1988	10
TOTAL	368

Valoració

El juliol, agost i desembre són els mesos menys utilitzats.

Tanmateix, en el mes d'agost apareixen molts cursos per l'existència de l'Escola d'Estiu d'Ensenyants.

El mes d'octubre és el més utilitzat per començar cursos.

5.10. LES EDATS I EL SEXE DE 5.980 MATRICULATS

(Aproximadament d'un 30% dels cursos no s'han pogut obtenir aquestes dades relatives a l'edat i al sexe).

<i>GRUPS D'EDAT</i>	<i>HOMES</i>	<i>DONES</i>	<i>TOTAL</i>
16 - 17 anys	367	572	939
18 - 24	650	1.007	1.657
25 - 34	525	1.496	2.021
35 - 44	174	518	692
45 - 54	47	183	230
55 - 64	16	199	215
65 i més	56	170	226
TOTAL	1.835	4.145	5.980

Nota: El segment 16-24 anys es va desglossar en dos per veure la incidència dels 16-17 anys, que més difícilment poden ésser considerats adults, i del grup de joves de 18 a 24. Amb tot això observau que els dos grups comprenen 9 anys, mentre els següents són tots de 10, excepte l'últim.

Valoració

El problema de l'atur juvenil provoca que aquest grup sigui el que més utilitza els cursos formatius.

Un grup també molt actiu és el de 25 a 34 anys.

O sigui, per l'edat o per haver nascut després de l'inici del desenvolupament industrial dels anys seixanta.

S'observa que en els grups de majors de 35 anys, baixa la participació.

Descens que s'allargaria també en el grup de 55 a 64, si no fos que els jubilats i pensionistes d'aquest grup participen en cursos relacionats amb l'oci, a llars de jubilats.

La població activa de 45 a 64 és la menys participativa.

Si observau la participació dels sexes, les coses estan ben definides: entre el jovent quasi hi ha el doble de dones que homes, i a partir dels 25 es triplica.

Llavors creim que els cursos d'E.A. en aquests moments presenten la característica de servir d'instrument per a la igualtat entre els sexes.

6. LES MATRÍCULES DE SIS AUTOSCOLES

AUTOESCOLA	MESOS DE 1987						MESOS DE 1988						TOTAL
	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6	
DÍAZ. Ciutadella	14	-	19	11	28	17	14	18	20	14	27	12	194
JÚBER. Alaior	9	3	17	14	15	5	8	22	14	20	8	4	139
JURIS	19	-	25	15	32	-	21	23	31	22	19	17	224
MANTOLAN. Maó	11	8	18	17	17	29	29	21	21	10	7	21	209
MERCADAL	2	-	1	8	-	7	3	5	4	3	-	5	38
ORTEGA	4	1	17	10	15	2	13	21	8	7	9	2	109
TOTALS	59	12	97	75	107	60	88	110	98	76	70	61	913

Nota: Són els de conduir cotxe. Els mesos recullen el moment de matricular-se.

Valoració:

Es va demanar la matrícula per mesos amb la finalitat de descobrir si existien mesos o estacions més favorables per fer cursos d'E.A.

La conclusió és que aquest tipus de matrícula no està condicionada per les estacions, sinó pel moment en què el jovent compleix els 18 anys.

7. CONCLUSIONS GENERALS

1. L'E.A. ja està desenvolupada en les quatre àrees a quasi totes les poblacions de l'Illa. Com a mínim, unes 60 entitats van realitzar cursos d'E.A. amb un percentatge alt de participació.

Valoram que l'E.A. a Menorca es troba en una primera fase de desenvolupament. No ho tenim quantificat, però sembla que els darrers anys ha augmentat molt el nombre de persones que s'han interessat pels cursos.

2. Tanmateix, la majoria es va matricular a cursos de poques hores lectives. Estam, llavors, en una fase de tempteig l'experiència de la qual marcarà el ritme de la demanda en un futur pròxim.

Encara que sigui ja una de les modalitats amb més matrícula, els recursos materials i de personal són molt escassos. Les necessitats creixen més ràpidament que les previsions pressupostàries o les inversions.

Per altra banda, és una modalitat educativa que encara té poca consciència d'identitat. Molts de matriculats, i fins i tot professors, s'estranyaran que els seus cursos s'incloguin dintre de l'E.A.

3. L'àrea bàsica es presenta encara poc desenvolupada si creim que és estrictament necessària i prioritària donat el nivell d'analfabetisme funcional i de formació bàsica existent. Podeu donar per segur que no tindrem una formació professional o ocupacional sense resoldre el problema de l'analfabetisme funcional i la manca d'educació bàsica. A més a més, també hem de tenir en compte que la participació social es fa quasi impossible sense aquests requisits.

Aquesta és una àrea que està patint un llarg procés d'indefinició legal. A quasi tot l'Estat encara depèn del M.E.C. o d'enyament i no tenim cap llei que reguli les actuals necessitats de l'E.A.

És curiós que en el *Llibre de la Reforma Educativa* el M.E.C. s'autocritica reconeixent que l'E.A. és un «apèndice marginal» i accepta que això està relacionat amb el baix nivell d'instrucció de la població espanyola, però, alhora, fa tres anys que té pràcticament congelat el nombre de professors. Les despeses del M.E.C. a Menorca dintre de l'E.A. no deuen superar el 2% del total.

4. El contrast dels matriculats a català i a anglès ens suggereix que la Llei de Normalització Lingüística gairebé no s'aplica. Aprendre de llegir i escriure en la nostra llengua, alfabetitzar-se, encara és una necessitat sentida per una minoria.

5. La Formació Professional o ocupacional és l'àrea que presentava més matriculats/des, però es trobava massa envaïda de cursos d'idiomes i de caràcter administratiu. Creim necessari que aquesta àrea compregui cursos més

diversificats i que una bona part d'ells siguin més llargs. Aquí creim que es podrien aprofitar millor els cursos de segon grau de Formació Professional reglada.

6. Encara que no sigui exactament l'objectiu d'aquest estudi, no podem deixar de dir que la població adulta menorquina té gairebé impossible l'accés a la universitat. Els adults de Mallorca i de la península ho tenen moltíssim més fàcil que en el nostre cas.

7. Quant a la Participació Social, es constata una apatia generalitzada dintre del món de les associacions voluntàries on encara el voluntarisme -aquí correctament utilitzat- moltes vegades justifica la manca de preparació, estant sovint les associacions en mans de socis actius que romanen en situacions del passat.

Les institucions públiques també tenen una bona part de responsabilitat, ja que no es veu cap política encaminada a afavorir la participació ciutadana exceptuats els casos de les campanyes electorals.

No deixa de ser curiós que cap dels principals partits hagin realitzat cap curs de formació política per als seus militants. Sembla que les reunions dels partits són insuficients per afavorir la participació dintre dels mateixos partits i gairebé inaccessibles per al 60% de la població que no té una formació bàsica.

8. L'àrea de Desenvolupament Personal -oci, creativitat, esport- es troba també ja molt desenvolupada, però encara poc aprofitada pels pensionistes i jubilats. Segurament, aquests darrers haurien de tenir més oferta de l'existent.

9. Existeix un claríssim predomini de la iniciativa pública enfront de la privada, però quasi sempre són unes actuacions infradotades d'elements materials i de personal.

La gran majoria de les entitats organitzadores, ja siguin públiques o privades, tendeixen a reduir el valor de l'E.A. a l'aspecte de difusió cultural o de formació ocupacional molt estricta, oblidant-se dels aspectes socials de l'E.A. El desenvolupament comunitari és un objectiu desconegut en moltes actuacions.

Tot i això, si consideram com a part del desenvolupament comunitari la col·laboració i coordinació entre distintes institucions, trobam el cas que la majoria de les escoles d'adults coordinades pel M.E.C. comprenen la participació de cinc institucions i entitats a cada una d'elles.

10. La major part de les actuacions no han acabat d'aclarir el seu origen voluntarista: qualsevol local serveix per fer E.A. i qualsevol persona pot impartir classes.

Quasi sempre manca una didàctica adequada i no hi ha educadors que tinguin una formació sòlida, pel fet molt simple que no existeixen carreres especialitzades en E.A. o en algunes de les seves àrees.

Una excepció al panorama de la manca de reciclatge dels educadors seria el cas seguit pels educadors de les Escoles d'Adults coordinades pel M.E.C. i aquest reciclatge tot just comença per als experts que donen els cursos ocupacionals de l'INEM.

Tanmateix, també hem de remarcar que gran part de tots els esforços es perden per la manca de continuïtat del professorat.

11. A més a més dels cursos de metodologia que necessitarien urgentment els que imparteixen classes d'adults, caldria que una bona part d'aquests llocs de treball fossin ocupats per educadors amb una formació inicial de tipus universitari, amb la qual cosa s'aturaria la sagnia permanent cap a ocupar contractes d'interinitat del M.E.C. per donar E.G.B.

Això exigeix, llavors, que les universitats incorporin a les noves titulacions en preparació la d'educador d'adults o de les àrees corresponents.

12. Quant a les edats i al sexe, a més a més de la valoració ja realitzada anteriorment, volem remarcar que justament són dos sectors marginats els que estan participant més massivament.

13. Finalment, voldríem fer constar que existeix un gran buit legislatiu i una excessiva dispersió de les actuacions públiques.

En realitat, ambdues coses estan relacionades: la manca de normatives ha permès que cada institució muntés la seva capelleta restant eficàcia a les inversions i a la planificació.

La nostra proposta és que s'hauria de promulgar una Llei d'Educació d'Adults, una llei marc on es fixin les bases. Com a mínim, caldria resoldre el tema de qui té les competències des del nivell estatal fins al municipal, d'on han de sortir els pressupostos, i que es creï un organisme que depengui directament de la presidència, tant del Govern Central com dels autonòmics quan tinguin les transferències.

Les repercussions que voldríem que aquesta llei tingués per a Menorca són les de poder disposar d'un organisme encarregat d'estudiar les necessitats existents, rebre les aportacions pressupostàries corresponents, establir els cri-

teris de prioritats, contractar el personal o realitzar els convenis que calguin i avaluar els programes públics d'E.A.

RELACIÓ D'ENTITATS QUE HAN CONTESTAT EL FULLET QÜESTIONARI

Entitat: Academia Europa (Ciutadella, Maó)

Tipus de cursos: Anglès, Comptabilitat, Informàtica, Mecanografia, Preparació oposicions.

Alumnes matriculats: 488

Entitat: Ateneu de Maó

Tipus de cursos: Alemany, Anglès, Àrab, Dibuix i Pintura, Fotografia i Francès.

Alumnes matriculats: 100

Entitat: Associació Adhara

Tipus de cursos: Iniciació al Hata-ioga, Ioga i relaxació.

Alumnes matriculats: 33

Entitat: Associació d'educació d'adults de Menorca

Tipus de cursos:

Alumnes matriculats: (Inclosos en les escoles d'adults.)

Entitat: Associació de pensionistes «l'Esplai» (Ciutadella)

Tipus de cursos: Balls de saló, Cistelleria, Macramé, Mig Punt, Policromia, Tall i Confecció.

Alumnes matriculats: 90

Entitat: Associació pares Col. S. Francesc - Ferreries

Escola de Pares.

Alumnes matriculats: 50

Entitat: Associació veïns Glosador Vivó (Ciutadella)

Tipus de cursos: Català, Balls Menorquins, Tall i Confecció.

Alumnes matriculats: 34

Entitat: Càritas - Ciutadella

Tipus de cursos: Costura, Cuina.

Alumnes matriculats: 30

Entitat: Conselleria d'Agricultura, Ramaderia i Pesca del C.I.M.

Tipus de cursos: Alimentació animal, Comptabilitat Agrària, Inseminació Artificial, Jutges Ramaders.

Alumnes matriculats: 115

Entitat: Centre idiomes Menorca

Tipus de cursos: Anglès, Alemany, Espanyol per a estrangers, Francès, Italià.

Alumnes matriculats: 87

Entitat: Centre de professors de Menorca

Tipus de cursos: Animació a la lectura, Animació Sòcio-cultural Educadors Adults, Astrofísica, Color, Didàctica de l'Anglès, Dibuix, Fisioteràpia, Electrònica, Iniciació a l'Educació d'Adults, Informàtica: Iniciació, IBM, Base de Dades, Iniciació a la Psicolingüística, Introducció Fotografia i Llenguatge visual, Introducció al Volum, Lectura Musical, Olympia Esport, Educació al Món Grec, Pràctiques de Laboratori, Setmana del Medi Ambient, Televisió i Escola.

Alumnes matriculats: 435

Entitat: Conservatori de Música (Maó)

Tipus de cursos: Clarinet, Flauta, Guiterra, Piano, Violí.

Alumnes matriculats: 146

Entitat: Club jubilats Maó

Tipus de cursos: Gimnàstica, Macramé, Pintura, Tall i Confecció.

Alumnes matriculats: 153

Entitat: Club marítim Maó

Tipus de cursos: Patró Embarcacions esportives 1a.

Patró Embarcacions a motor.

Patró Embarcacions fins a 8 HP.

Patró Embarcacions fins a 1 Tm.

Patró Iot.

Alumnes matriculats: 81

Entitat: Escola ballet Uthe Dahl (Maó)

Tipus de cursos: Claqué, Gimnàstica manteniment, Jazz.

Alumnes matriculats: 108

Entitat: Escoles d'adults: Escola d'adults d'Alaior

Tipus de cursos: Alfabetització, Anglès, Balls de Saló, Calça, Català, Decoració, Graduat Escolar, Ganxet, Ioga, Jardineria, Macramé, Mecnografia, Pedagogia per a Pares, Tall i Confecció, Teatre.

Alumnes matriculats: 451

Entitat: Escola d'adults de Ciutadella

Tipus de cursos: Alfabetització, Anglès, Balls de Saló, Català, Certificat, Fotografia (iniciació i perfecc.), Graduat, Macetes i tapissos, Neoelectors.

Alumnes matriculats: 370

Entitat: Escola d'adults d'Es Castell

Tipus de cursos: Alfabetització, Pre-graduat.

Alumnes matriculats: 38

Entitat: Escola d'adults d'Es Mercadal

Tipus de cursos: Alfabetització, Administració Municipal, Català, Graduat E., La Intel·ligència a l'Escola, Macramé, Punt, Tall i Confecció.

Alumnes matriculats: 123

Entitat: Escola d'adults de Ferreries

Tipus de cursos: Alfabetització, Anglès, Català, Graduat, Psicologia Infantil.

Alumnes matriculats: 170

Entitat: Escola d'adults de Maó

Tipus de cursos: Alfabetització, Anglès, Accés Universitats majors de 25 anys, Balls de Saló, Català, Certificat, Fotografia, Ganxet, Graduat 1r. i 2n., Jardineria, Informàtica, Ioga, Macetes i Tapissos, Macramé, Mecnografia, Neoelectors, Pre-graduat, Pedagogia Escolar per a Pares, Randa, Tapissos.

Alumnes matriculats: 593

Entitat: Escola d'adults de S. Lluís

Tipus de cursos: Alfabetització, Català, Estètica, Graduat, Pedagogia per a Pares.

Alumnes matriculats: 59

Entitat: Escoltes de Menorca

Tipus de cursos: Formació de caps.

Alumnes matriculats: 100

Entitat: Gimnàs Magda (Maó)

Tipus de cursos: Gimnàstica manteniment, «Sevillanas».

Alumnes matriculats: 120

Entitat: Grup Ioga (Ferrerries)

Tipus de cursos: Ioga.

Alumnes matriculats: 12

Entitat: Grup Sanitari (Ciutadella)

Tipus de cursos: Escola de Pares.

Alumnes matriculats: 105

Entitat: I.M.E.

Tipus de cursos: Informàtica, Framework II.

Alumnes matriculats: 15

Entitat: I.N.E.M. (Alaior, Ciutadella, Es Castell, Maó).

Tipus de cursos: Alemany, Anglès, Biblioteconomia, Ceràmica, Conductor Camió, Cultiu a l'aire lliure, Electricitat, Estètica, Monitor Esportiu, Orfebreria.

Alumnes matriculats: 431

Entitat: Meca-rapid (Maó)

Tipus de cursos: Comptabilitat, Informàtica, Mecnografia, Taquigrafia.

Alumnes matriculats: 200

Entitat: Mestresses de casa (Ferrerries)

Tipus de cursos: Activitats diverses.

Alumnes matriculats: 20

Entitat: Moviment de renovació pedagògica Menorca

Tipus de cursos: L'Audició musical a Pre-escolar i Cicle I, l'Audició musical al Cicle Mitjà i Superior, l'Avaluació, Balls de Saló, Balls Populars Menorquins, Biologia al Cicle Superior, Cant Coral a l'Escola, Desenvolupament del Llenguatge (0 a 6 anys), Educació d'Adults, Educació Ambiental a l'Escola,

Educació per a la Pau a l'àmbit escolar, Les Energies Renovables a l'ensenyament, Estudi del Color, Foniatria 1r. nivell, Foniatria 2n. nivell, Jocs Expressió Corporal, Introducció a la Didàctica de la Música, Introducció a l'Economia de Menorca, Introducció a la Lectura de la Imatge, Llengua a E.G.B. (cicle superior), Observació al Cicle Inicial, Ordenació del Territori (conceptes), Organització de la Classe, Primer Any del Fillet a l'Escola de Bressol, Psicologia Evolutiva, Psicomotricitat al Parvulari i Cicle Inicial, Psicomotricitat al Cicle Mitjà, Taller Exper. Física i Química, Taller Instruments Musicals Populars, Tècniques d'Aprenentatge.

Alumnes matriculats: 589

Entitat: Number nine english language center

Tipus de cursos: Anglès.

Alumnes matriculats: 58

Entitat: Patronat Municipal de Cultura de Maó

Tipus de cursos: Balls de Saló, Bateria, Ceràmica, Dibuix, Piano, Pintura, Solfeig, Tapissos.

Alumnes matriculats: 241

Entitat: Patronat Municipal de Cultura d'Es Castell

Tipus de cursos: Catamarà, Dibuix, Estètica, Tall i Confecció.

Alumnes matriculats: 81

Entitat: Patronat Municipal d'esports Ciutadella

Tipus de cursos: Balls de Saló, Gimnàstica de manteniment, Gim-jazz, Petanca.

Alumnes matriculats: 189

Entitat: Patronat Municipal esports Maó

Tipus de cursos: Gimnàstica manteniment, Natació.

Alumnes matriculats: 230

Entitat: Patronat Esportiu Insular

Tipus de cursos: Badminton, Domadura, Gimnàstica manteniment, Windsurf.

Alumnes matriculats: 477

Entitat: Pavelló Esportiu Municipal Alaior

Tipus de cursos: Badminton, Gimnàstica manteniment, Gimnàstica-Jazz, Gim-

nàstica-Part, Karate.

Alumnes matriculats: 355

Entitat: P.I.M.E.

Tipus de cursos: Anglès Comercial, Dibuix per Perruqueria, Elaboració Xocolata i Mones Pasqua, Elaboració Turróns i Massapans, Estètica, Tècniques Venda i merchandising.

Alumnes matriculats: 72

Entitat: Sanitat

Tipus de cursos: Manipulació d'Aliments, Puericultura.

Alumnes matriculats: 2.055

Entitat: Societat musical (Ferrerries)

Tipus de cursos: Iniciació Musical, Cant i Solfeig.

Alumnes matriculats: 44

TOTAL 9.148

FRANCESC CAMPS I LA LLENGUA (*)

ANTONI JOAN PONS (**)

És un costum tradicional i lloable homenatjar els nostres mestres, els homes que han deixat la seva empremta en la memòria dels pobles. I, si Es Migjorn Gran, constituït recentment en Ajuntament, ha de fer un primer homenatge, no podia fer-lo a ningú més que a Francesc Camps i Mercadal, Francesc d'Albranca, el doctor Camps, una de les principals figures intel·lectuals protagonistes del redreçament cultural de finals del segle XIX i principis del XX.

El **Folklore Menorquí. De la pagesia** constitueix la gran obra de recopilació del Doctor Camps. Amb aquesta obra Francesc d'Albranca ens llegava el tresor de la cultura popular, oral, que havia estat transmès de boca en boca al llarg dels segles. El **Folklore** va ser premiàt per l'Ateneu de Maó l'any 1912, quan el doctor Camps havia fet ja seixanta anys. Es tracta, per tant d'una obra, com a tal, tardana. Però la seva maduració havia estat llarga. En algun lloc ens recorda el temps en què, estudiant a Barcelona, l'enyorança del seu país i de les seves gents el va portar a recollir llegendes, històries, dites, cançons... de la seva pagesia. Perquè no podem oblidar que el doctor Camps era metge, sí, i de reconegut prestigi a tota l'illa, però que era també, i ho recordà fins als seus últims dies, pagès.

La feina feta per Francesc Camps i Mercadal com a recopilador i anotador de la cultura popular de la seva pagesia va ser, doncs, un treball llarg i magnífic, del qual actualment podem gaudir en l'edició recent portada a terme conjuntament per l'IME i l'Ajuntament -entitat local, en aquells temps- d'Es Migjorn, que suposà la primera edició íntegra de l'obra.

La recopilació de materials va durar, per tant, gairebé quaranta anys. El

(*) Conferència pronunciada a l'Ajuntament d'Es Migjorn Gran l'11 de maig de 1990.

(**) Professor de Llengua i Literatura catalana.

primer lloc que conec en el qual van aparèixer articles seus dedicats al folklore és a **El Mahonés**, l'any 1891: «Calendarios y pronósticos», «El gorg d'Albranca», «Es pou d'es Catiu» i «La lámpara de plata» són alguns dels títols. I suposo que ja en aquell moment, o abans fins i tot, es devia plantejar el dubte de la llengua. Tots aquests articles són fets en castellà i, certament, al doctor Camps li havia de sonar una mica a fals, tot allò. Com es podia explicar la llegenda del gorg d'Albranca en castellà i, encara més greu, com podia entendre la gent de la seva pagesia una història pròpia explicada amb paraules estranyes i, fins i tot, per a molts, incomprensibles?

En un article titulat **Com una passa**, en el qual critica el fet que s'havia produït a Menorca de castellanitzar-ho tot, Francesc Camps ens explica una anècdota prou saborosa que ens assenyala el conflicte lingüístic que comportava haver-se d'expressar en castellà:

Essent jo estudiant a l'Institut de Maó, per Nadal vaig anar a Es Migjorn Gran, a passar-hi les vacances.

Quan estava a les poques, el mal temps, l'aigua i la tramuntana em van tancar a la casa. Obertes les escoles, el catedràtic -era català-, després de tres dies de classe i de passar llista, veient que jo no responia, va preguntar als estudiants:

-¿Alguno de ustedes podría decirme qué se ha hecho de Francisco Camps?.

- I un bon amic, un dels més ben informats de les meves coses, li va respondre:

- No puede asistir a clase, porque está en el Sur Grande.

La figura del doctor Camps és il·lustrativa d'un moment que, en certa manera, prometia. S'iniciava un cert redreçament de la cultura pròpia i el doctor Camps n'era un dels seus principals protagonistes. La seva visió del tema de la llengua és també indicativa d'un canvi important, en certa manera de l'inici del retrobament dels menorquins amb la seva llengua i la seva cultura. Tot això ens permet alhora de parlar del doctor Camps i d'il·lustrar, amb el seu exemple, el comportament d'un cert nombre d'homes de lletres menorquins.

En l'actitud de Francesc Camps enfront de la llengua podem veure una evolució considerable que ens permet d'establir dos períodes ben diferenciats; per referir-m'hi, em valdré de dues polèmiques que es van produir a la premsa menorquina amb participació de Francesc Camps prou separades en el temps per constatar clarament aquestes dues actituds de què parlava i assajaré,

també, de donar una explicació -que em sembla prou evident- de l'evolució i del canvi d'actitud.

La primera de les polèmiques té lloc entre finals del 1894 i principis de l'any 1895, a les pàgines de **El Vigía Católico** i **El Noticiero**, de Ciutadella, i **El Bien Público** de Maó. El motiu de la polèmica era la proposta que havia fet a les pàgines de la primera d'aquestes publicacions Cosme Parpal i Marquès, una altra d'aquestes figures intel·lectuals menorquines que apareixen a Menorca a finals del segle passat. La idea consistia en l'organització d'uns Jocs Florals a Menorca.

La polèmica la constitueixen més de vint articles dels quals nou són de Francesc Camps. Les intervencions comprenen dos aspectes que eren, de fet, els dos vertents significatius dels Jocs Florals que se celebraven en molts indrets de Catalunya: el literari i el lingüístic. Jo em centraré, ara i aquí, en els aspectes lingüístics del tema.

El primer article del doctor Camps apareix l'11 de desembre de 1894 a **El Bien Público**. Hi trobem plantejades dues qüestions que seran fonamentals en la seva actitud. En un article ple d'ironies planteja el problema de la llengua:

Sin embargo de que tenemos poetas y de que es el menorquín lengua tan culta (rama de el catalán, o el catalán mismo ligeramente alterado) carecemos de un léxico autorizado que uniforme la escritura. Los menorquines hablan el menorquín pero no saben escribirlo.

I acabava dient:

De modo y manera que los primeros Jochs Florals en Ciudadela deberán destinar el primer premio para las Cartillas silabarios del dialecto menorquín. Los Jochs Florals, por de pronto, no vienen a laurear las letras menorquinas, sino a hacerlas nacer, criarlas y desarrollarlas.

És segur que el doctor Camps ja s'havia preocupat per la qüestió de la llengua. La dificultat es trobava en la manca d'un codi unitari en l'aspecte ortogràfic. Lloava la idea dels Jocs Florals però hi anteposava la qüestió de la llengua, prioritària en tots els sentits.

Parpal Marquès havia dit (17.11.94) que els Jocs Florals pretenien conservar la «literatura pàtria» i la redacció de **El Vigía Católico** aplaudia la idea i feia les següents reflexions sobre el tema:

Su cultivo lejos de ser óbice para la lengua castellana, contribuye a su perfección, dilatando los horizontes y la gloria de la nacionalidad literaria de España.

Sabido es, que el catalán levemente diversificado, como ha dicho un renombrado literato, es la lengua de Cataluña, Valencia y las Baleares. Para cultivar a esas últimas en su nativa pureza, se hace preciso el estudio de la que podríamos llamar su lengua madre. A este estudio se han dedicado con feliz éxito, algunos literatos de la vecina isla de Mallorca, logrando con el despertar especial afición al lenguaje mallorquin, cuyo cultivo vendrá a constituir en breve una rama importante del frondoso árbol de la literatura catalana.

Angel Ruiz i Pablo escriu a Francesc Camps i referint-se a la llengua diu:

Pero en lo que hace V. realmente mal y mal imperdonable, es en decir que no poseemos léxicos ni silabarios menorquines (...) ¿Es posible que no haya caído en sus manos la **Quertille des dielecte menorquí**, del Sr. D. Jaime Ferrer, médico mahonés, ni su **Diccionari**, ni sus **Gloses de se pigote**, ni ninguno de los pocos e interesantes números de **Es Menorquí**, que bajo la égida protectora del ilustre médico-filólogo se publicaron en **Meó**? (1).

En eso disentimos, amigo mío, en eso disentimos, y tanto como en ésto en lo que dice V. que los menorquines sabemos hablar el menorquín pero no escribirlo.

No sabemos escribirlo, es verdad; mas ¡ay! tampoco sabemos hablarlo. (**Vigía**, 2.1.95).

El doctor Camps contesta a Ruiz i Pablo dient-li el següent:

Bucno, yo no he visto **Es Menorquí**, ni la **Quertille**, ni las

(1) L'obra ortogràfica i gramatical de Jaume Ferrer, autor de diverses gramàtiques i diccionaris plantejava una ortografia absolutament arbitrària basada únicament en la pronúncia. En un article posterior (**Vigía**, 5.1.95) Ruiz i Pablo afegia, parlant de l'obra de Ferrer:

Se me olvidaba decirle que hará V. bien en pedir a su curioso amigo las Gloses de se pigote del Dr. Ferrer y los números de Es Menorquí, pues yo no los tengo a mano. Unicamente tengo a mi disposición un ejemplar de la arriba mencionada Quertille, en el cual el meritísimo recopilador de datos para la Historia de Menorca, D. Rafael Oleo y Quadrado, escribió de su puño y letra estas palabras: Para reir.

Gloses de se pigote; pero sí el **Dicciunari**, que me vacunó contra aquella **pigote** y contra sus **gloses** y contra la **Quertille...**

Pero como tal vez son otra cosa de la que me figuro, hago cuenta de pedir aquellas obras a un amigo mio, chico muy curioso, que sin duda debe de tenerlas, y entonces le diré a V. que autorización tienen como léxicos menorquines... (**Vigía**, 2.1.95).

Ruiz i Pablo havia insistit en el fet que els menorquins no sabien ni tan sols parlar el menorquí. El doctor Camps li replicava dia 14 de febrer:

En Mitjorn Gran y en el **petit**, entiéndense a beneficio de un habla que si no es el menorquín es a lo que más se parece; y que, procediendo por exclusión, ya que no es ninguno de los otros lenguajes conocidos, la tal habla debe ser el menorquín forzosamente. O no hay lógica ni menorquín en el mundo.

Afegeix també unes reflexions destinades a buscar la puresa i l'exemple de la llengua viva:

(...) Lo aducido significará que, para la depuración y cultivo de nuestro lenguaje, no deben tomarse a ciertos literatos, ni a los ilustrados por modelos; que muchos sino sobrados, elementos del menorquín quedan aun los que permiten que sea reconstruido y mejorado según el proceso secular y lingüístico exigen; que esa es la tarea de los buenos escritores (como V.) de la **juventud estudiosa y del nucleo amante**.

La seva voluntat era impulsar el conreu de la llengua pròpia i, en el mateix article, trobem una proposta concreta:

Y ya que viene adrede, que ni hecho de encargo, añadiré que merecerá bien de la patria y del dialecto menorquín, el escritor que por medio de una revista **ad hoc**, mensual, quincenal o decenal, reuniese todos los trabajos literarios de verdad y con sana crítica y con el fin de encauzar y desarrollar el buen gusto, señalase las glorias... y los gazapos de nuestro Parnaso... o de nuestra **Enclusa**.

Ruiz i Pablo, tot referint-se al projecte de Revista li diu:

Adhiriéndome a tan feliz pensamiento y para el caso de que alguien responda el generoso ofrecimiento de V., hago público desde ahora que tengo ya borroneados siete u ocho artículos en prosa menorquina que destino a la revista, escrita en nuestro dialecto, que vea la luz en Menorca **con buen fin...** Si nadie me los acepta, prepárense mis amigos, (y mis enemigos) pues dentro de poco formaré con los tales artículos un folletico... (Vigía, 16.2.95).

I el doctor Camps li contestava poc després:

No veo yo la razón en virtud de la cual desiste V. de publicar esa nonnata Revista Menorquina, aunque le alabo que reuna V. en un folleto sus siete o setenta artículos menorquines, porque... ellos demuestran que el habla menorquina existe y que, al negarlo V., habló de memoria. (...) pero tendrá gracia el que, para demostrarnos que el menorquín no se habla ya, nos escriba V. un folleto en menorquín. (Vigía, 27.2.95).

En la polèmica just ara ressenyada l'actitud de Francesc Camps es clara: no hi pot haver literatura sense llengua o, més ben dit, sense ortografia, sense un codi unificat. Però això no el porta, com portava d'altres, a rebutjar l'ús literari del menorquí, o del català, sinó a fer propostes positives per tal d'aconseguir estendre'n el seu ús.

Vint-i-dos anys després de la polèmica referida, l'any 1917, se'n produïa una altra a **La Voz de Menorca**. En aquest cas el tema era purament ortogràfic. El motiu de la polèmica és una carta que havia escrit Francesc Camps a Joan Pagès (seudònim de Joan Mir i Mir, una altra de les figures intel·lectuals del canvi de segle). Joan Pagès havia començat a publicar articles en menorquí i el doctor Camps, en la carta, li explica l'èxit del seu article:

Dimars a vespre un amic i veïnat, brindant-me un nombre de La Voz de Menorca, em va dir: -Llegiu s'article de davant d'aquest diari; pens que us ha d'agradar; a jo m'ha agradat molt: està en pla, i ben netes que ens dóna ses clarícies. Açò, entre altres coses, vol dir que a la pagesia, en els poblets de l'interior de l'illa, s'ha llegit amb gust, escoltat i ben comprès el vostre article... (VM, 18.10.17).

Però l'aparició d'aquests articles en menorquí li donava peu a fer algunes reflexions sobre l'ortografia de la llengua menorquina.

Despatx i biblioteca del doctor Camps.

I d'ell prenint peu, s'hauria de recomanar als escriptors en pla de Menorca el notable article de l'eminentíssim filòleg Mossen Antoni Ma. Alcover **Com convé escriure el Menorquí**, publicat en el nombre del primer d'Octubre de **El Iris** de Ciutadella.

Però el més important de l'article són les reflexions personals en les quals deixa clara, sense cap mena de dubtes, l'adscripció de la llengua menorquina a la seva llengua mare, la catalana:

I nosaltres hi podríem afegir, parlant de ca nostra, que els nostres pares, -els pares dels que avui ja som vells,- escrivien casi sempre en pla, és a dir, en Català de Menorca, guardant l'ortografia ritual, popular, oficial.

A continuació es refereix a una sèrie d'aspectes ortogràfics: els articles personals, l'apòstrof, el so ny, la s, la i conjunció... Parlant de l'apòstrof, per exemple, diu que «els clàssics actuals estan per l'apòstrof. I creure'ls no costa res, i fora mals de cap». Ens trobem, per tant, davant d'una actitud absoluta-

ment unitarista. L'article es clou amb una crida a la conservació de la llengua i a l'observació dels principis ortogràfics regulats:

I prou per ara. Dispensau-me: el vostre article m'ha duites aquestes idees a la memòria, recordança de l'avior. Bo seria recordar tals regles -i les altres,- al tractar d'escriure la nostra parla benvolguda, la franca deixa de nostros pares, per no dar motiu als seus inemics de dir que és llengua sens ortografia, és a dir, sense grafia (escriptura) orto... estàtica, que s'aguanta dreta. Cert que en els escrits l'ortografia no ho és tot, ni la mitat, como no ho és el vestit en l'home, sino el bon cap, el bon cor, l'ànima dreta...

Aquesta carta va provocar un seguit de contestacions: Joan Pagès, Ferrer i Aledo, Josep Canet... són alguns dels noms que apareixen. El doctor Camps, em fa l'efecte, no tenia ganes de polemitzar. Per a ell la situació era clara i no calien discussions:

L'ortografia que usaren nostres pares, ells no la feren: la trobaren feta. I a son gust la conservaren, i a son pler la modificaren. Coses que han succeïdes i succeeixen en totes les ortografies. No ho alab ni lo desalab: cont senzillament fets...; equivocacions i descuits meus inclusive.

I feia una referència molt aclaridora, encara avui plenament vigent, perquè polèmiques d'aquest estil sovintegen encara a les pàgines dels nostres diaris:

(...) Però sembla que cap poble, cap idioma, posseeix la grafia, l'abecedari, l'escriptura que pinti exactament la paraula parlada, els sons logístics, la veu popular (...).

Vagi dit tot açò en referència del català de Menorca, que usaren nostres avantpassats, fins quaranta anys enrera. Però quan vulguem escriure la modalitat dialectal de nostra terra, ningú ens priva de fer-ho.

(...) Poc-ça, poc-lla lo que fan els castellans quan escriuen la modalitat andalusa, la baturra d'Aragó, la xula de Madrid. No conec, emperò, cap escriptor andalús o aragonès que, correntment, i en serio i formal, escrigui en baturro o en chispero: tots els aragonesos i andalusos usen en l'escriptura la llengua mare i mestra: el castellà. I amb açò són dignes de ser imitats. (...).

El doctor Camps ja no tenia dubtes pel que feia a la utilització de la llengua i això ho deixa clarament especificat:

I per lo que a mi, -un no ningú- se refereix, pos esmena en obeir les **Normes ortogràfiques** publicades per l'Institut d'Estudis Catalans, perquè me semblen acceptables, i perquè obeir no costa res...

... el qui tengui dubtes que acudeixi als especialistes: El Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana, de Ciutat de Mallorca; a l'**Institut d'Estudis Catalans** de Barcelona. (VM, 31.10.17).

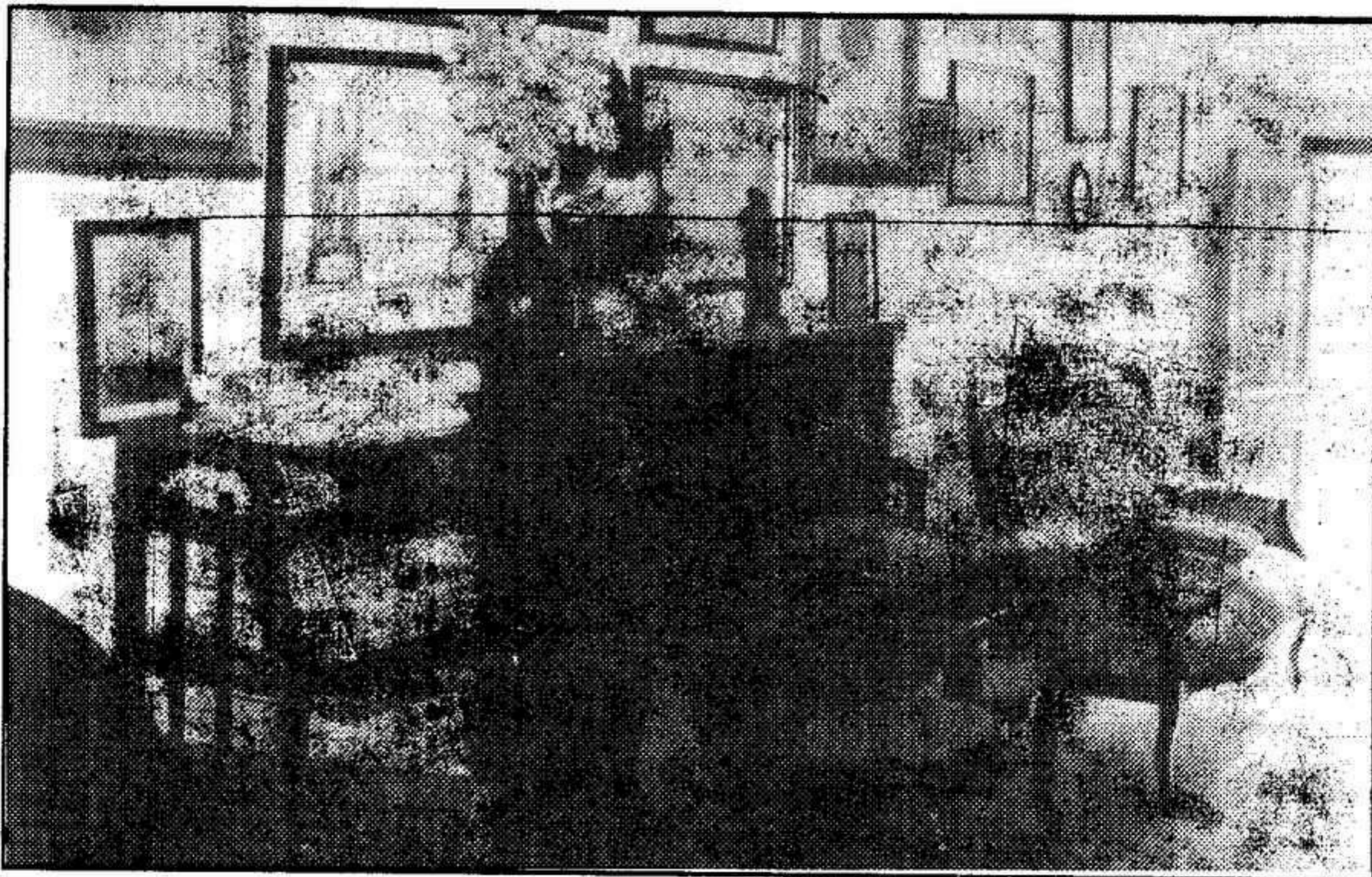
Hem vist, doncs, com en un marge de vint-i-dos anys Francesc Camps i Mercadal evoluciona clarament des de la postura inicial, partidària d'afavorir la literatura menorquina però incapaç de resoldre el problema ortogràfic que plantejava el conreu d'una llengua que havia estat apartada de les escoles i de l'ús públic i oficial, fins a una postura avançadíssima, aclaridora i exemplificadora per a molts de defensa d'una escriptura unificada tot adoptant les normes de l'Institut d'Estudis Catalans.

Al principi de la conferència us deia que veuríem l'evolució del pensament lingüístic del doctor Camps partint de les seves intervencions en dues polèmiques que tocaven el tema de la llengua, però també deia que assajaria d'explicar aquesta evolució.

El primer article que conec publicat en català pel doctor Camps apareix justament l'any 1895, just després de la polèmica dels Jocs Florals. El tema: l'aparició de «Per fer gana», primera obra catalana d'Angel Ruiz i Pablo. L'article és molt interessant per diversos motius, però ens centrarem novament en els aspectes lingüístics. En primer lloc el doctor Camps justifica el seu article:

Mon amic i camarada: He rebut el seu llibret «Per fer gana», i per agrair-li la mercè així com puc i no com vull, m'han vingut ganes d'escriure-li aquestes quatre lletres **en pla...**, un poc costerut, crosterut, fet a casa i així com raja de la ploma...

La importància dels aspectes lingüístics es troba en la remarca que fa de dos fets complementaris: la importància de la llengua pròpia i la necessitat de fixar-la gramaticalment. Sobre la importància de la llengua pròpia ens diu, referint-se al llibre de Ruiz i Pablo:

Objectes personals del doctor Camps.

I tot això ens ho dóna esbrinat fil per randa, amb un menorquí clar, lleugeret, faceto, que a cada passa fa esclatar de riure i a cada pam entima veritats tan grosses com la muntanya del Toro. I no puc comprendre per què diu que el castellà és **més expressiu, més dolç i més tendre...** Per a contar coses d'allà, de Madrid o de **la Montaña de Santander**, no hi posaré dubte, però per coses de la terra... no és fàcil!

Però la dificultat es troba en la manca de codificació de la llengua:

«Per fer gana», vostè l'ha escrit per fer gana d'escriure'n de semblants o de diferents, per fer gana d'escriure el menorquí. I amb això, jo no l'alabaré ni de tros. Gana és el que manco hi falta: **manya** és del que no n'hi ha sòpies. I, com que penso que molts creuran que vostè els ha llevat la bena dels ulls i que saben escriure **en pla...** (com que fins i tot jo hi escric!) perquè vostè ho dóna per suposat..., hala, petit!, donaran fil a la miloca... i migranya als pobres lectors.

Si escriuen en castellà i ho fan malament «me'n faig trons», diu, «ja protestarà el castellà, si vol».

Però veure la llengua pròpia, la llengua del poble, malmesa és el que el fa patir:

Ai!, emperò només de pensar que als deixondits per «Per fer gana» els poden agafar ganes d'escriure en menorquí, ja tremolo com una fulla d'arbre! Bé estem com estem; perquè mentre nuen no fan corda, i el castellanitzar aquí és pecat venial. Si tingués criteri, aquesta gent, veient la **difícil facilidad** amb què vostè escriu xano-xano comprendrien que la mel no s'ha fet per a la boca... de les granotes. (...).

De fet, són les idees que ja havia explicat en la polèmica sobre els Jocs Florals, però amb un canvi prou significatiu: la llengua; el pas del castellà al català, tot i les dificultats ja expressades. Fa l'efecte com si el doctor Camps hagués estat esperant un exemple per seguir, i el vagi trobar en Ruiz i Pablo -d'altra banda, estretament relacionat per relacions familiars amb Francesc Camps.

Però em sembla que l'exemple principal que seguirà el doctor Camps l'hem de buscar fora de Menorca. A la veïna illa de Mallorca hi havia un capellà que en la seva biografia té moltes semblances amb ell: mossèn Antoni Maria Alcover. D'ideologia afí, coincidiren també amb l'interès per la recuperació de la cultura popular. Tots dos van començar arreplegant, de joves, allò que havien sentit explicar als seus majors. Ignorem quan es devia produir el contacte entre ells. Sabem que s'escrivien des del 1906, però és possible pensar en un contacte previ. De totes maneres, l'any 1906 es produeix un fet importantíssim: El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. El congrés, organitzat justament per Alcover, va comptar amb comunicacions de Ruiz i Pablo i de Francesc Camps, qui hi va parlar dels «Records sobre la toponímia mora de Menorca». Va ser també un dels principals col·laboradors de l'obra del Diccionari de la Llengua Catalana que havia iniciat mn. Alcover l'any 1901 (2), tant amb paperetes lexicogràfiques com amb articles al **Bolletí**

(2) L'existència, en l'arxiu del doctor Camps, de la **Lletra de Convit** feta pública per Alcover en començar la tasca del Diccionari no és definitiva a l'hora d'interpretar-la com a constatació d'un contacte a partir de 1901 -any de publicació- ja que la **Lletra** va ser tramesa posteriorment a molta gent.

del **Diccionari**. El llarg epistolari -trenta-quatre cartes entre 1906 i 1922- ens donaria a conèixer molts detalls d'aquesta relació (3).

Però una altra amistat no menys important serà la que mantindran Andreu Ferrer i Francesc Camps, mestre i metge, respectivament, d'Es Migjorn Gran. La seva col·laboració va donar el fruit més manifest en la publicació de **Llum Nova**, primer periòdic en català aparegut a Menorca. La importància en el marc de la cultura menorquina de **Llum nova** ha estat ja assenyalada i convindria recordar aquí el projecte que, fa uns anys, es va anunciar de publicar-la en facsímil.

Llum Nova va publicar -i alguna cosa hi tenia a veure el doctor Camps- les «Normes Ortogràfiques» de l'Institut d'Estudis Catalans a les quals es va adaptar de cor, com hem vist més amunt, just en el moment de la seva publicació.

I hi ha encara un altre detall que no podem oblidar i és l'exemple i la influència que va exercir el doctor Camps sobre altres intel·lectuals menorquins. Hem vist com havia influït sobre Joan Mir i Mir i em voldria referir, ni que fos de passada, a una altra figura de la nostra cultura: Francesc Hernández Sanz. Una carta d'Hernández Sanz datada l'any 1914 comença així:

Mon benvolgut amic: Diu el refrany, i és ben cert, que «es qui va amb un coix, an es cap de s'any és coix i mig». A força de rebre de vostè cartes en pla m'ha donat la temptació de contestar-li en pla, però veig que el que vostè diu en el pròleg de la seva preciosa «Espigolada Folklòrica» és una veritat com un temple: que el pla resulta coster per a molts. I aquí en té un que li ve molt costa amunt (...).

I acaba la carta amb les següents paraules:

Ah! i perdoni allò de la coixera que he esmentat al principi d'eixa carta. Tots els coixos com vostè! Ja podríem dar gràcies a Déu!.

I no podem oblidar tampoc la influència i l'exemple sobre la nova generació, representada per persones com Marçal Pascuchi o Joan Hernández Mora. Quan l'any 1923 l'anomenaven membre fundador de Nostra Parla el

(3) No he localitzat cap ressò de la lluita entre Alcover i l'IEC, desfermada clarament a partir del 1918. Només sabem que el doctor Camps va continuar col·laborant amb l'Institut, com ho proven els seus contactes amb Antoni Griera fins al 1926 i la publicació de treballs seus al *Butlletí de Dialectologia Catalana* (1921).

doctor Camps contestava així:

«Tenguin en compte que som passat de llarg els setanta i un anys; però sempre som estat disposat a fer lo que bonament pugui per a sa nostra terra i per sa nostra parla».

L'exemple, el mestratge, donaven els seus fruits. La seva voluntat com a compilador del tresor que representa la literatura popular comportava necessàriament la conservació de la llengua. La seva intenció, la seva obra, la seva vida, la va resumir perfectament en les paraules que encapçalen el **Folklore Menorquí**:

El Poble és el primer autor de faules; com ho és dels refranys, que, al cap i a la fi, no són més que faules breus, proposicions concretes a la sola deducció o sentència final; com ho és dels coberbos i rondalles; com ho és dels cants i endevinalles...

Per això, com a relíquies de l'antigor, els he anat estojant dins l'armariet de família, de la família de Menorca pagesa. **Escriu-los** (me vaig dir) **tal vegada no els sentiràs mai més...**

I els escriuré, si Déu vol, en la nostra llengua, com l'escrigueren els nostres pares..., en la llengua que avui en diuen menorquí els lletraferits intel·lectuals; maonès, a Maó, a Mallorca i a Alger; mallorquí a Catalunya i català a Castella. Emperò a la Pagesia no diem que parlem en català, mallorquí, ni en maonès, ni en menorquí, sinó que diem que parlem en pla. I tal volta en pla de la Pagesia és en coster a... un altre punt.

I aquest és l'exemple del doctor Camps i les coses que, una mica a la correguda, he pogut arreplegar per explicar-vos aquí.

I em permetreu que acabi amb una referència personal i amb un prec. Quan jo era petit i els meus pares em duïen a Es Migjorn, jo escoltava embadalit les rondalles i llegendes i les cançons i històries màgiques que sentia dels llavis dels meus majors. Segurament em trobo en l'última generació dels que hem sentit aquestes coses explicades pels avis: ara hi ha la televisió que ha vingut a substituir la cultura popular. I és gairebé impossible voler tornar

enrera i recuperar aquelles històries que, gràcies a en Francesc d'Albranca, podem llegir impreses avui en dia. Però tenim encara un altre tresor que encara no ens han pres, la llengua, amb el nom que sigui: pla, menorquí, català,... Diguem-ne com vulguem, però conservem-la, perquè el poble que permet que desapareguin els seus elements diferenciadors, les seves senyes d'identitat, perd, amb això, la seva dignitat i el seu **ser com a poble**. Que no permetem que això passi. I que el poble d'Es Migjorn Gran, posat tantes vegades com a exemple de manteniment fidel als seus orígens, no acabi submergint-se dins l'anonimat dels que s'han quedat sense dignitat.

EL SEGLE XVIII MENORQUÍ: LA IMPRECISIÓ D'UN MIRALL (*)

JOSEFINA SALORD RIPOLL (**)

Podríem dir, des de la llicència literària no exempta de tòpic, que la reconstrucció de tota parcel·la del passat cultural aspira a prendre la forma d'un mirall de coneixement a través del qual afirmar o negar la validesa o la discontinuïtat de les imatges que ens retorna. En qualsevol cas, de la suma i del contrast del joc de miralls històric pot enriquir-se el mirall dinàmic d'un present sempre en construcció.

La peculiaritat del segle XVIII menorquí -diacrònicament pel que fa a la història illenca i sincrònicament pel que fa a la història dels Països Catalans- explica l'atracció i la projecció que ha provocat més ençà d'un coneixement sens dubte insuficient. Novel·les com **Piedras y viento** (1927) de Màrius Verdaguier i **Flor de sal** (1986) de Pau Faner i la pel·lícula de Gormezano, **El vent de l'illa**, estrenada el 1988, palesen l'atracció que aquest segle pot desenvolupar en el terreny artístic mentre que la projecció pot detectar-se tant en la perspectiva pro-britànica d'una certa burgesia liberal vuitcentista i noucentista maonesa com en l'espanyolista de sectors menorquins de postguerra que volen destacar, part davall de les dominacions angleses i francesa, unes «essències espanyoles» inalterables.

(*) Reproduïm aquest article de divulgació, aparegut a la revista catalana «La nació» (núm. 19, abril 1990), que ha interromput la seva publicació, per l'interès que pot oferir una més actualitzada síntesi de la cultura menorquina del darrer terç del XVIII i primer del XIX.

(**) Professora de Llengua i literatura catalanes.

El segle XVIII menorquí, tot i les imatges que se n'han extret, és encara un mirall imprecís en procés de reconstrucció i recuperació històrico-cultural: Francesc Hernández Sanz (Maó 1863-1949) n'és el valuós punt de partida amb l'important gruix d'articles que, publicats a la «Revista de Menorca» al llarg de les tres primeres dècades del segle (1), posen les bases -textuals i interpretatives- per al coneixement del que, l'any 1964, Jordi Carbonell anomenarà «el període menorquí de la literatura catalana». Deutor d'Hernández Sanz, a qui qualifica de Rubió i Lluch de Menorca, Jordi Carbonell -dins el marc de revisió de la, des d'aleshores cada cop menys malconeguda, literatura de la «Decadència»- fa possible, amb els seus estudis i edicions, la incorporació de la literatura neoclàssica i pre-romàntica menorquina a les històries, antologies i col·leccions literàries d'abast nacional. Com a conseqüència d'això, fa possible encara la represa, des de dins i des de fora de Menorca, de l'activitat investigadora i editora del caràcter dinàmic de la qual mirà de donar compte el curset, organitzat per l'Institut Menorquí d'Estudis el juliol de 1989, **La cultura de la Il·lustració: una proposta de debat** a càrrec del doctor Joaquim Molas i amb la participació d'estudiosos del període.

Paral·lelament a aquest procés de recuperació de la literatura menorquina del XVIII iniciat per Jordi Carbonell a la dècada dels seixanta, se n'enceta un altre de revisió històrica que, des d'un diversificat ventall ideològic, abraça l'activitat investigadora d'Andreu Murillo, Román Piña i José L. Terrón Ponce, entre d'altres, sense oblidar la difusió àmplia entre el públic català de l'obra de Micaela Mata **Conquestes i reconquestes de Menorca** (1974) d'on arrenquen posteriors estudis seus centrats en la història menorquina setcentista.

El segle XVIII menorquí s'ha anat configurant, doncs, al llarg de les darreres dècades, com un mirall capaç de retornar-nos valuoses imatges. Es tracta, però, -en una objecció que és signe de capacitat d'acreciment-, d'un mirall els límits extensius i intensius del qual no han estat encara perfilats. El que se sap i el que és objecte d'investigació permeten, tanmateix, entreveure un camp futur de coneixement que deixa obsolet, ara per ara, tot possible **parti pris** mitificador o desmitificador. Centrem-nos, per tant, en la realitat coneguda tot apuntant les múltiples parcel·les que encara s'han de desplegar (2).

(1) Han estat objecte de nova edició dins Francesc HERNÁNDEZ SANZ. **Cultura i societat a Menorca**, Colecció Capcer 3 i 5 (Institut Menorquí d'Estudis 1987).

(2) Per a una visió bibliogràfica de i sobre la literatura setcentista menorquina, podeu consultar l'article d'A. J. PONS I SALORD, **La literatura catalana de Menorca a estudi: un estat de la qüestió**, «Randa» 21 (Barcelona 1987).

Menorca: un cas singular.

L'explicació de la singularitat cultural de la Menorca del segle XVIII -que aporta a la literatura catalana una obra tan clàssica com la tragèdia *Lucrecia* (1769) de Joan Ramis- s'ha d'anar a cercar, com ja destacava Jordi Carbonell el 1964, en la singularitat històrica de l'illa al llarg del segle amb dues dominacions i una ocupació britàniques (1712-1756, 1763-1782, 1798-1802), una francesa (1756-1763) i una espanyola (1782-1798). Cal partir, doncs, de les conseqüències que la Guerra de Successió tingué per a Menorca, la qual passà, pel tractat d'Utrecht, a pertànyer a la corona britànica per raó d'interessos d'estratègia militar que anul·laven o reduïen la voluntat de colonització cultural i lingüística. Menorca fou, per tant, l'única terra dels Països Catalans que continuà governant-se, val a dir que no sense tensions, amb els propis organismes de govern i mantingué l'oficialitat de la pròpia llengua. Aquesta continuïtat, però, es mostrà fructífera dins el marc de la discontinuïtat econòmico-social que va crear la presència britànica. Dit ràpidament: l'illa havia gravitat fins aleshores dins l'òrbita d'una economia agrària, marcada per contínues i profundes crisis de subsistència, i d'una estructura social feudalment aristocratitzant. Conseqüentment, la literatura havia reflectit els interessos històrico-religiosos de les capes dominants i n'havia restat exclosa tota visió laica, **burgesa**, de la realitat.

El segle XVIII menorquí veurà, però, després d'un primer enfonsament de l'economia tradicional, configurar-se, gràcies als capitals aconseguits en cors durant la guerra de Successió d'Àustria (1740-1748), una nova classe burgesa: mercantil i naviliera. D'ella sorgiran escriptors, pensadors i artistes que, per primer cop a la història literària illenca, crearan, des d'una catalanitat assumida, una obra perfectament sincronitzada amb la realitat cultural europea, de la qual fins i tot es nodrirà, en algunes ocasions, l'abundant literatura tradicional o popular.

La primera generació -brillantment representada pel dramaturg Joan Ramis, el clergue il·lustrat Antoni Roig i el pintor Pasqual Calbo, nascuts al voltant de l'any 1750- cristal·litzarà en la Societat Maonesa de Cultura, creada el 1778 i autodissolta el 1785. L'objectiu de crear una biblioteca il·lustrada i europea fou la plataforma per a discursos, traduccions i discussions (la majoria encara no localitzats), en català i sobre el català, que palesen l'interès enciclopèdic que movia els seus membres, menorquins i britànics. Un d'ells, Joan Soler i Sans, llegia, el 1779 dins aquesta institució, *Safira*, una versió d'una *Especulació* de l'«Spectator» d'Addison que connectava, en la defensa

de la llibertat, amb la gran tragèdia neoclàssica catalana, **Lucrecia** de Joan Ramis. Una i altra evidenciarien, en paraules de Jordi Carbonell, que «l'amor a la llibertat, que impulsava la burgesia progressiva europea del segle XVIII enfront les estructures aristocràtiques, encaixava perfectament amb el món dinàmic i expansiu de Menorca vers el començ del darrer terç de la centúria». Món dinàmic que es veurà sotraguejat i, a la llarga, anul·lat pel nou procés històric que enceta la dominació espanyola, definitiva a partir del 1802.

La desfeta d'una singularitat històrico-cultural.

El canvi de sobirania suposarà, en efecte, per a Menorca canvis socioeconòmics i, amb ells, culturals més profunds que interrompran el camí de modernitat emprès. La fi, a la dècada dels vint, com a conseqüència de la prohibició del comerç de cereals, del sistema econòmic mercantil i el retorn a l'economia agrària de caràcter autàrquic serà també la fi d'un cicle cultural desenrotllat sota el signe de l'obertura a la cultura europea i, encara, d'un model d'escriptor culte. La «Pre-renaixença» menorquina, com ha estat anomenada, no s'obrirà a cap «renaixença» perquè l'illa desfarà el camí recorregut i es perdrà pels petits caminols del dialectalisme i de la castellanització, amb intents, valuosos però esporàdics, de connexió amb la cultura catalana comuna.

El procés -inserir dins la dinàmica històrica de les conseqüències de la Revolució francesa, de la Guerra del Francès i del regnat absolutista de Ferran VII-, complex i poc estudiat, no s'acompleix sense resistències. Destaquem, en primer lloc, la voluntat espanyolitzadora del conjunt d'obres -com la comèdia **Las mahonesas** de Ramón de la Cruz- escrites arran de la conquesta espanyola de l'illa contra les quals reaccionarà el clergue il·lustrat Antoni Roig amb una obra que demostra la vastitud de la seva cultura enciclopèdica. La Revolució francesa reforça, encara, les sospites que recauen en les manifestacions il·lustrades de la Menorca setcentista.

Joan Ramis esdevé, un cop més, paradigmàtic de la nova situació: la tragicomèdia **Rosaura** (1783) i les **Poesies burlesques i amoroses** (editades recentment a partir d'un manuscrit del 1809) palesen un canvi de rumb que, regressiu o innovador, s'acabarà, tanmateix, resolent en la dedicació cada cop més exclusiva a l'obra historiogràfica en llengua castellana. Síntesi del Ramis historiador i literat, el poema èpic també en castellà **La Alonsiada** (1818) connecta ara amb la temàtica més tradicionalment conreada de la història literària illenca -la conquesta catalana de l'illa- però des d'una ruptura lingüística que atempta contra les bases gràcies a les quals la literatura menorquina s'ha-

via sabut i reconegut fins aleshores.

La traducció-recreació catalana que de **La Alonsiada** fa, el mateix 1818, Vicenç Albertí (1786-1859) -brillant adaptador, vers el 1815 i el 1820, d'obres de Molière, Metastasio, Goldoni, Beaumarchais i Moratín, entre d'altres- és ja un signe de resistència lingüístico-cultural a favor d'una continuïtat impossible. El qui, des de les pàgines de «La Renaixensa» l'any 1879, serà vist com un precursor d'Aribau i de Rubió i Ors no podrà sostreure's del conjunt de forces que fa alhora inviable un model de societat i d'escriptor moderns.

Malgrat aquestes forces es dreça, tanmateix, la figura imposant d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841) que, recuperada també per Jordi Carbonell i incorporada com a valuós referent de la llengua i la literatura del primer terç del XIX, pot revelar-se com una de les personalitats clau de la cultura catalana de l'època per la seva vasta obra lingüística -gramatical i lexicogràfica-, poètica i traductora de clàssics i contemporanis. La tesi doctoral (ara en procés de redacció) de Maria Paredes i l'edició de la seva obra, pràcticament inèdita, confirmaran, sens dubte, el sentit i l'abast de la singularitat de la Menorca il·lustrada, que fa de l'obertura a Europa la base d'una dinàmica pròpia creadora expressada en la llengua que els menorquins, com afirma Febrer i Cardona, comparteixen amb els valencians, catalans i mallorquins.

Un mirall trencat

L'atracció que, sens dubte, exerceix el segle XVIII menorquí pot ser expressada a través de la imatge d'un mirall: d'un mirall coherent que ens retorna els reflexos d'un acord, d'uns lligams entre la realitat política, socio-econòmica, i la realitat cultural. És un fet que la Societat Maonesa de Cultura, Joan Ramis, Antoni Febrer i tots els que hem citat i no hem citat en aquest article són només explicables dins la societat que els generà. I no parlem, és clar, de mecanicismes reductors i empobridors: ho constatem, tal vegada amb la lucidesa que ens ha atorgat el desig-necessitat de normalitat.

Que el segle XVIII sigui, en aquest sentit, un mirall no pot fer-nos-en oblidar la imprecisió, només superable a través d'estudis i edicions que tot just -malgrat el que tenim i sabem- s'han iniciat. Cal configurar aquest mirall per entendre la singularitat menorquina: tant la que, al darrer terç del XVIII i primer del XIX, la fa ser capdavantera en l'àmbit català com la que, en trencar-se aquest mirall, la deixa rerassagada en el procés de construcció d'una cultura pròpia i moderna.

COMUNISTES CATALANS A L'EXILI: ESTANISLAU RUIZ I PONSETÍ (*)

XAVIER FERRÉ (**)

La vida política d'Estanislau Ruiz i Ponsetí (1) a l'exili no va tenir una rellevància determinant per al seu partit, el PSUC. De fet, com confirma un dels fills (2), el període de més activitat a Mèxic (país on va viure entre els anys 1939 i 1967, any del seu traspàs), va ser el comprès entre la seva arribada al país de Cárdenas, pel desembre, fins als anys cinquanta (més concretament amb el seu discurs al Casal Català, centre de reunió del PSUC, en commemorar-se el vinté aniversari del partit dels comunistes del Principat).

Però tenint en compte aquest període temporal d'activitat política de qui va ser sots-secretari del Conseller d'economia Joan Comorera durant la revolució (1936-1939), el fet de més relleu va ser la seva participació en el procés

(*) Aquest text és una versió corregida de la Comunicació presentada al *Congrés Internacional de l'Exili als Països Catalans*, celebrat a Barcelona es dies 15-18 d'octubre del 1989.

(**) Xavier Ferré es historiador.

(1) Estanislau Ruiz i Ponsetí va néixer a Maó el 1889. El 1906 va venir a estudiar a Barcelona, on es doctorà en Ciències Exactes i en Enginyeria. Va ser un dels fundadors de la Unió Socialista de Catalunya (USC). Igualment va organitzar el Sindicat General de Tècnics de Catalunya (SGTC) el 1921. Durant l'esclat de la guerra dels tres anys (1936-1939) va ocupar la conselleria de proveïments durant el govern provisional de Joan Casanova (agost del 1936). Sota la revolució, va ocupar el càrrec de sots-secretari del Conseller d'Economia Joan Comorera. Ponsetí es autor del pròleg de l'obra *Aplicació del Decret de Col·lectivitzacions (1936) i Les Empreses col·lectivitzades i el nou ordre econòmic (1937)*.

(2) Carta de Jordi Ruiz i Gusils datada a Mèxic, 28 d'octubre del 1988, on es confirma el progressiu crepuscle polític en l'exili del nostre personatge.

fundacional de l'Editorial Atlante, aspecte no gaire estudiat per la historiografia catalana (3). Per tant, una primera part d'aquesta comunicació tractarà d'establir el sorgiment d'aquesta editorial, per exposar, en segon lloc, l'activitat política estricta d'aquest comunista.

1. ATLANTE. Poc després que el PSUC hagués encarregat a Estanislau Ruiz (d'ara endavant ER) l'organització d'una Comissió Tècnica a fi d'elaborar projectes i estudis de futur per a després de la victòria sobre el franquisme (4), aquest últim va rebre instruccions directes de Comorera per a la creació d'una editorial, no sense esmentar-li les dificultats de portar alhora les dues empreses:

«Suposo que tant vós com el company Serra Pàmies, amics companys de la direcció amb qui jo vaig tractar en els primers mesos de la nostra estada a França (5), recordareu perfectament que des de les primeres entrevistes vàreu demanar-me que m'encarregués simultàniament de fer les gestions precises per a arribar a la constitució de l'Editorial i per a iniciar els treballs d'una Comissió Tècnica d'Estudis Polítics, que de moment havia d'actuar a França; jo vaig acceptar la doble delegació de confiança, agraint-la pel que representava encarregar-se de dos dels treballs de caràcter pràctic més importants que es preveïen en l'actuació del partit en un futur immediat, però des del primer dia ja vaig insinuar la possibilitat que les dues coses en un moment determinat esdevinguessin incompatibles per circumstàncies de temps o de lloc (...) i potser miràveu amb més simpatia la de l'endegament de la Comissió Tècnica, considerant que l'Editorial era una cosa purament utilitària i, per tant,

(3) Miquel Caminal: *Joan Comorera: comunisme i nacionalisme*, Empúries, Barcelona, 1985, vol. III, pàg. 38. L'autor esmenta que en l'editorial Atlante s'editava el portaveu del PSUC a Mèxic Catalunya (1940). Nosaltres no hem pogut trobar cap testimoni que ens ho manifestés ni tampoc no hem trobat, en la documentació de Ponsetí, cap referència a aquest tema.

(4) En una carta d'Estanislau Ruiz Ponsetí a A. Izquierdo s'hi deia que:

«He conseguido autorización y que se vote el correspondiente presupuesto (...) para constituir una Comisión Técnica de estudios para asesorar a nuestro CC (Comité Central) sobre las mejores soluciones a adoptar en los diversos problemas de gobierno, especialmente los que tienen relación con la técnica». (Carta del 16-05-39)

Les persones delegades per a la Comissió Tècnica van ser: A. Izquierdo (minería), Fàbregas, que havia estat sots-secretari d'Obres Públiques (construcció i urbanisme), Belda (obres públiques) i E. Barba (indústria).

(5) ER va estar a l'Estat francès des del 8 de febrer de 1939 fins a les últimes setmanes d'octubre del mateix any. Va partir rumb a Mèxic a bord del Flandre (i no pas del Mexique, com s'ha afirmat sovint).

menys fonamental per a la nostra actuació (6)».

De fet però, el que va continuar tirant endavant va ser la idea de l'editorial, ja que després del Comitè Central del PSUC, celebrat a Anvers, i a causa de l'ocupació de l'estat francès per l'exèrcit alemany (1940), la Comissió Tècnica no va tenir cap futur.

La primera menció de la creació d'una editorial ve de Joan Grijalbo, afiliat a la UGT durant la revolució i amic personal de Ponsetí. Grijalbo esmenta la possibilitat de col·laborar amb diverses institucions per portar a terme estudis sobre la península Ibèrica (7). Però la constitució en ferm de l'editorial va tenir lloc a París el primer de juliol de 1939, tres mesos abans que ER marxés, primer a Ciutat Trujillo (República Dominicana) i arribés posteriorment a Mèxic (desembre de 1939) (8). En l'acte de constitució -que va tenir lloc a la seu del Consulat General dels Estats Units Mexicans- hi van prendre part: R. Musoles Casas, J. Costa Puig, C. Muntanyola, ER i M. Sánchez Sarto. El seu capital inicial era de mig milió de pesos mexicans. Un cop constituïda, ER assabenta Comorera del projecte editorial, així com del procés dels treballs de la Comissió Tècnica. (Aquesta Comissió Tècnica s'estava formant, perquè el seu principal element, Ponsetí, encara no havia marxat a C. Trujillo). Val a dir que entre els projectes de l'editorial hi havia traduccions dels clàssics del marxisme i d'obres en llengua russa. Posteriorment però -i ja a Mèxic- l'editorial s'especialitzaria en llibres científics (9).

(6) Carta d'ER a J. Comorera (sense datar). En aquesta llarga lletra, Ponsetí va exposar les causes reals per les quals no va poder portar el fons econòmic cap a Mèxic. En aquest document presentà la seva dimissió. Aquesta carta, pel seu contingut, és una de les més rellevants del propi Ponsetí.

(7) Carta de Joan Grijalbo (23-03-39):

«He parlat amb el Sánchez Sarto. Ell té el propòsit de crear una editorial de molta importància, a més, s'ha ofert en nom d'un grup d'homes, comptant amb nosaltres, a l'Institut Rockefeller, per tal de crear o col·laborar amb estudis sobre Espanya.»

(8) Correspondència entre ER i Joan Comorera (sense datar). D'altra banda, els principals elements del PSUC emprengueren els següents camins: Josep Muni i Lluís Salvadores, Mèxic; M. Valdés i Pere Ardiaca, Cuba; Torrens, secretari de política agrària, Santo Domingo; Cussó, Aznar i Dolors Piera, Xile. La direcció del Partit es trobava a Moscou (1939): Serra Pàmies, Rafael Vidiella i Joan Comorera. (Entrevista a Josep Palomar, 20 d'octubre de 1988)

(9) El context general on es movia l'editorial Atlante venia donat per l'article segon de la seva societat:

«La sociedad tendrá una finalidad productiva y su objeto será editar, por cuenta propia o en administración, obras de reconocida valía, mediante las cuales se contribuya a elevar el nivel de la cultura, y con cuyo rendimiento económico, obtenido conforme a una rigurosa observancia del principio de los costos queden justamente

Les primeres perspectives d'actuació d'Atlante (relacionada indirectament amb el PSUC) (10) eren positives, ja que els seus fundadors tenien present la imminència de la guerra europea, amb la qual cosa el mercat d'Amèrica del Sud i de Centramèrica restarien oberts a la demanda comercial, atesa la seva situació d'aïllament.

Posteriorment a la constitució d'Atlante, el mes d'agost de 1939 -i abans que anés una comissió a Mèxic, amb Grijalbo al capdavant-, es constituí provisionalment un Consell d'Administració, format per M. Sánchez Sarto i ER com a directors-gerents; com a sots-director va ser nomenat Martín Echevarría i com a administrador J. Grijalbo. Val a dir que, pel setembre de 1940 -el 15 de setembre concretament-, el Consell d'Administració va veure's ampliat amb un home del partit: Miquel Serra i Martín Echevarría, com hem dit, van anar a Mèxic a fi de constituir definitivament la societat). I ER es va quedar a França per a recollir la quantitat del capital subscrit, cosa que després no realitzà, perquè l'ocupació alemanya va fer que tot el capital restant no anés cap a Mèxic, tal com ens ho explica Josep Muni -encarregat de la direcció del Partit a Mèxic en absència de J. Comorera, juntament amb Felip García «Matas» i Josep Marlés. D'altra banda, en aquest context de desplaçament a Mèxic d'elements de la direcció del PSUC, autors com Miquel Caminal hi veuen la creació de la pròpia editorial ATLANTE, cosa que, pel que portem dit, cal matisar (11), si es té en compte la seva constitució formal a París, encara que la «segona» fundació va tenir lloc, efectivament, a Mèxic el 25 de setembre de 1939, amb la quantitat inicial de 150.000 pesos mexicans.

Però per les necessitats editorials calia que el capital inicial augmentés, fet que no va ser possible pel bloqueig del compte on s'havien ingressat els fons per a l'editorial, al banc de l'Europe du Nord, institució financera de cobertura comunista. En aquesta situació Ponsetí escriu una carta a Joan Comorera -que aleshores (1940) es trobava a Noruega-, assabentant-lo tant dels problemes inicials de l'editorial, com de la seva arribada a Mèxic:

remunerados todos los colaboradores intelectuales y materiales, y se asigne, a quienes aporten los medios de financiación, una participación proporcionada en los posibles beneficios.»

(10) Josep Muni reconeix que l'editorial -dins l'òrbita del PSUC- jugava un paper de sanejament econòmic per lluitar contra la dictadura franquista:

«La participació del Partit en aquella empresa no tenia altra finalitat que la de poder assegurar uns mitjans econòmics per poder continuar la lluita contra el règim de terror i opressió nacional de Franco i la Falange.» (Conversa mantinguda el 19 de setembre de 1988)

(11) M. Caminal: Op. Cit., pág. 38.

Estanislau Ruiz i Ponsetí a Mèxic el 1955, durant l'acte commemoratiu del XXè aniversari del P.S.U.C.

«Jo vaig sortir de França amb tota la família a darrers d'octubre i vàrem esperar a C. Trujillo tres setmanes el permís d'entrada a Mèxic que malgrat la nova situació no el pogueren denegar perquè jo ja figurava oficialment com a gerent de l'Editorial Atlante, S.A. (...). Suposo que Muni ja us haurà explicat que per ara no ha sigut encara possible traslladar aquí els fons dipositats a França. Pel que fa referència a l'Editorial hem començat a treballar amb una tercera part aproximadament que varen portar Grijalbo i Sánchez Sarto abans de començar la guerra, però el restant que jo havia de portar-ho ja no va ser possible treure-ho de França, encara que actualment estem pendents d'unes gestions que esperem arribaran a bon fi. L'Editorial està treballant en la forma convinguda i amb els millors auspicis, encara que la posta en marxa es necessàriament lenta, doncs en aquest país no es troben els elements materials que teniem a Catalunya i el que ha de demanar-se als Estats Units resulta massa car (...) (12)».

Josep Muni ens explicava -en aquest bloqueig de finançament de l'editorial- les gestions que van fer -sense èxit- davant la Banca de França, abans de sortir cap a Mèxic, per agilitar-hi la quantitat de diners complementaris. Aquests fets que semblen no tenir importància, en tindran més tard -quan ER hagi dimitit el càrrec d'Atlante-, pel que fa a les relacions entre el propi Ponsetí i Joan Comorera (13).

Com es pot veure, el context internacional de guerra mundial impedia que l'editorial rebés el percentatge de capital adequat. (ER va lliurar a qui va anar primer a Mèxic el 37,5%). Igualment sembla que Ponsetí, en aquest moment del bloqueig de capital, donava més importància a la continuïtat de la 456 Comissió Tècnica que no pas a Atlante (potser intuïnt el futur de la victòria aliada a la II GM i posterior derrocament -en opinió de l'època- de la dictadura franquista).

Però les conseqüències per a ER pel fet de no aconseguir la totalitat del capital a Mèxic van fer que cessés en el càrrec, restant-hi com a únic director-gerent Sánchez-Sarto. Tot aquest procés va portar a un estranyament de les relacions amb Comorera, fins a tal punt -com han afirmat Pau Ruiz i Jordi Gusils, fills d'ER- que durant el «cas» Comorera, Ponsetí no va tenir una posició rellevant en la seva defensa. (Però nosaltres ens inclinem a creure que

(12) Carta d'ER a Joan Comorera (10 de gener del 1940).

(13) En una carta a Eduard Barba, enginyer industrial com Ponsetí, li explica el procés d'interrupció del traspàs del capital cap a Mèxic. Ponsetí es mostrava molest per la manera com es va resoldre el seu apartament tant de la Comissió Tècnica com de l'editorial.

pel fet d'estar apartat de la política activa del partit, ja en la primera meitat dels cinquanta, la postura davant Comorera va seguir el mateix camí que en altres afers: no prendre una resolució concreta davant els problemes interns del propi PSUC) (14).

Malgrat tot, l'Editorial inicià un treball de publicació d'obres com: *España, el país y sus habitantes, Tratado de bioquímica, Ciencia de la educación*, (2 vols), *Cooperativas escolares, Elementos de tecnología textil, Diccionario de filosofía, Filosofía del sistema nervioso*, etc... Entre els col·laboradors hi havia enginyers com J. Carreras Palet i entre les col·laboracions cal esmentar la de Pere Calders (dibuixant).

Pel març del 1940 també començaren les edicions de «Ciencia», revista que es dedicava a l'estudi de les ciències pures i aplicades. La revista era dirigida per Ignacio Bolívar i va comptar amb el suport econòmic del Banc de Mèxic amb un capital inicial de 150.000 pesos (15).

El projecte de l'editorial era el d'oferir llibres especialitzats per a les principals capitals d'Amèrica del Sud. (En aquest sentit, una de les obres més venudes va ser la de Joan Carreres i Palet, *Tecnología textil*, de la qual se'n van vendre 700 exemplars en pocs mesos). Dins aquesta especialització Atlante va editar llibres de pedagogia com la *Técnica del trabajo intelectual*, del doctor Tirado, *La escuela y el medio*, de S. Hernandez. També va crear una col·lecció anomenada Atlante de La Cultura, amb obres com *Análisis Clínicos, Técnicas de laboratorio, Manual de topografía*, de Pere Calders... Cal dir que aquestes obres, a més dels mercats sud-americans, tenien un altre focus de difusió molt important als EUA.

Pel que fa al procés d'associacions amb altres editorials, Atlante va incorporar els directors d'empresa de l'editorial Labor, la qual varen deixar a causa del conflicte bèl·lic internacional. A aquests membres directius se'ls ofería «*vinculados a Atlante, la posibilidad de superar su labor en España, creando en un período de tiempo relativamente breve, una gran editorial científica y técnica, sin competencia en suelo americano (...)*» (16). Però cal dir que aquestes fusions deixaven clar que l'organització de Atlante no perju-

(14) «Sobre les relacions d'ER amb Comorera. Es refredaren definitivament després de 1941. (...)

La base del conflicte fou la manca de confiança de Comorera vers Estanislau Ruiz sobre la forma en què [aquest] administrà els diners de l'editorial Atlante a París, diners que segons sembla mai no se sapigué on van anar a parar.» (Carta de Jordi Ruiz Gusils; Mèxic, 11 d'abril del 1988)

(15) Per a una visió general del món editorial i periodístic, vegeu: Luis Suarez: «Prensa y libros, periodistas y editores» dins: *El exilio español en México; 1939-1982*, FCE, 1983, 602-612.

(16) *Informe relativo a la constitución, actividades y plan de publicaciones de la Editorial Atlante*, pàgs. 20-22.

dicava el benefici vers Mèxic, ja que segons els fundadors de la revista es contribuïa -en el cas de Mèxic- a ajudar a «la normalització del país».

ER, d'altra banda, després de l'enfrontament amb J. Comorera va deixar l'editorial el 1941, per a ingressar a UTEHA, una altra editorial fundada per un emigrat econòmic, González Porto. Aquest grup editorial elaborarà un diccionari enciclopèdic del qual ER serà director tècnic.

Com hem vist, doncs, el cas de Atlante és el d'una editorial que entra en el concert cultural mexicà.

Però la seva funció s'ha de concebre en la col·laboració entre Mèxic i els refugiats polítics. Aquesta, col·laboració dirigida a contribuir en el pensament intel·lectual mexicà, es demostra pel tipus d'emigració que hi va arribar. En el cas del PSUC, la base social era formada per treballadors, professionals i dirigents del sindicat UGT (17).

2. ACTIVITAT POLÍTICA. L'activitat política de Ponsetí entre 1939 i 1941, etapa que va estar al capdavant de l'editorial, no es veurà per la intervenció en els debats del partit. (És a dir, tant al Comité Central d'Anvers celebrat el 2 i 3 de març de 1939, com durant el seu exili a Mèxic.)

A França, abans de marxar cap a Mèxic, va exercir una certa funció de coordinació política vers els funcionaris que havien treballat amb ell. La seva tasca consistia a trametre diner a les persones col·laboradores de J. Comorera o del propi ER. I com que J. Comorera era a la Unió Soviética, el màxim responsable d'aquesta coordinació era Ponsetí. (Per a portar a terme aquest afer existeix una correspondència entre A. Comorera i ER que tenia com a finalitat agilitzar el traspàs de diner cap a aquests funcionaris del govern català (18).)

(17) Entrevista a Josep Palomar (20 d'octubre del 1988). Igualment vegeu el llistat sociològic d'emigrats a Mèxic que aporta Avel·lí Artís (Tísner) a *La diàspora republicana*, Euros, 1976, pág. 224; en què esmenta que de les 17.887 persones registrades a Mèxic entre 1949 (de les quals unes 6.000 eren catalans, segons ens afirmà, en entrevista, V. Riera i Llorca, 12 de març del 1988), els obrers industrials, eren de l'ordre de 2.111; les professions liberals, 2.297 i els agricultors, ramaders, miners, etc... sumaven un total de 1.438 (20,88%). D'altra banda, per percentatges, l'emigració catalana es repartia de la manera següent segons, el seu lloc de procedència:

Girona	4,1%
Barcelona	11,5%
Lleida/Tarragona	6,2%
València	4,4%
Alacant/Castelló	3,8%

Font: Javier Rubió: *La emigración de la guerra civil de 1936 a 1939*. Ed. San Martín, 1977, vol. I, pág. 271.

(18) Correspondència mantinguda entre els mesos de febrer i abril. Són cartes on es demostren

Un altre fet a destacar és que durant l'estada de Ponsetí a França té lloc un intent d'organitzar una colònia rural. Aquestes colònies, que posteriorment seran construïdes a Mèxic per mitjà dels ajuts del SERE (19), tindran a França una primera concepció. La seva finalitat era la de proveir d'ajut els militants i refugiats del PSUC. Alhora aquestes colònies tenien una especificitat política concreta:

«Possibilitar el treball d'informació i d'organització a través de restaurants, hotels i empreses de transport a la regió pirinenca i petites entitats comercials d'importació de fruits catalans i valencians. En aquesta mena d'inversió, els beneficis comercials no queden pas descartats.

Conservació dels quadres del Partit i familiars que momentàniament no tinguin adaptació a les activitats anteriors. Cal descartar la possibilitat de beneficis i buscar només un mínim de pèrdues» (20).

D'aquesta manera al PSUC es proposava d'organitzar la vida «quotidiana» i política dels seus militants. Ara bé, pel que hem pogut veure, aquestes colònies no es van arribar a portar a terme, sino que constaven com a projecte.

D'altra banda la idea que Ponsetí s'anava formant del futur de la vida dels militants a França era que no hi podrien estar gaire més. Efectivament, en una correspondència amb un enginyer industrial basc (i militant comunista), José Ballvé, li esmentava aquesta situació:

les quantitats econòmiques sol·licitades pels funcionaris de la Generalitat de Catalunya.

(19) El SERE: Servicio de Emigración de los Refugiados Españoles va ser organitzat per Negrín. La seva funció va ser la d'establir concessions de subvencions (per exemple a les colònies agrícoles, o a la fàbrica Vulcano de Mèxic). La seva activitat, però, es va veure truncada a començaments del 1940 per no rebre els fons econòmics del govern espanyol que anaven a bord del Vita. Aquests fons se'ls va apropiari Indalecio Prieto. La fundació del SERE -de tendència comunista- va ser el 1939 i la formaven: President, Juan Negrín; vocals, J.A. del Vayo, Tomás Bilbao, Segundo Blanco, R. González Peña, F. Méndez Aspe, Josep Moix. La composició percentual, per organitzacions polítiques, va ser:

Sector del PSOE-UGT	55%
Sector Confederal	22%
Sector Republicà	20%
Sector sense partit	3%

Font: Javier Rubió: Op. cit., pág. 137. Per tenir una visió global del SERE i del JARE, com del PSUC, a l'exili, vegeu Joan Estruch: El PCE en la clandestinidad, 1939, 1953, S. XXI, Madrid, 1982, cap. I.

(20) «Projecte de constitució d'una colònia rural a França». (Exemplar mecanografiat, s/d, s/l.

«Se que la dirección del Partido está haciendo gestiones para organizar una emigración colectiva probablemente a México, con ciertas garantías de éxito allí, pero hasta este momento parece que no hay nada en concreto (...).

«Si bien México ha dicho públicamente que admitirá a todos los emigrados, en cambio, la URSS es posible que sólo admita a los que sean avalados por nuestros partidos (...). Yo (ER) si pudiera elegir libremente preferiría la URSS, principalmente para la formación de mis hijos, pero es posible que el Partido me designe para ir a México con una misión especial, estoy aguardando órdenes para ir donde me manden (...) (21)».

Una preocupació, doncs, constant era la direcció dels exiliats i aquesta s'inclinà cap a Amèrica del Sud, on a Mèxic, per exemple, el partit arriba a tenir el pes més rellevant (22). Aquesta emigració -en el cas de Mèxic- era diferent de la del s. XIX, ja que segons Mauricio Fresno, mentre que l'emigració donada durant l'etapa de Porfirio Díaz es caracteritzava per ser poc qualificada, la que arribava dels Països Catalans -sobretot del Principat i del País Valencià- durant el mandat de Cárdenas era significativament més qualificada, perquè «ahora eran intelectuales de porte (...) intelectuales obreros especializados, militares: todos ellos combatientes 8...». I de fet, el mateix han apuntat periodistes com Tísner (23). Podem dir, doncs, que a Mèxic hi havia essencialment emigració política qualificada per contra d'emigració econòmica (un dels casos més rellevants de la qual serà el mateix González Porto, d'origen gallec i que després del seu abandó d'Atlante, donarà feina a Ponsetí a UTEHA fins al 1964, any en que Ponsetí serà substituït del càrrec de director-gerent per Julio Sanz) (24).

Aquestes preocupacions sobre el destí de l'emigració queden exposades en una carta adreçada a Isaac Libenson -comunista argentí d'ascendència jueva que va militar al PSUC- per part d'ER. En aquesta carta, ER torna a proposar el problema de l'organització dels militants del PSUC a partir de Colònies. I ja hem comentat que aquestes únicament es farien realitat amb la Colònia agrícola de Santa Clara, situada en el terme de Chihuahua i sota la

Arxiu Ruiz Ponsetí).

(21) Cartes d'ER a J. Ballvé, militant del PC d'Euskadi (22-03-39) i (16-05-39).

(22) Entrevista amb Vicenç Riera i Llorca i Josep Palomar.

(23) Avel·lí Artis: *La diáspora...*, págs. 219-224 i Mauricio Fresno: *La emigración republicana española*, Ed. Asociados, México, 1950, p. 28.

(24) Carta de Julio Sanz (Mèxic, 24 de març de 1988).

direcció del SERE.

Després de l'activitat organitzativa i en la Comissió Tècnica (organisme que va elaborar una constitució per a l'endemà del franquisme i que proclamava la República Catalana en el marc d'una economia mixta). ER, estant a Mèxic, va participar en actes de solidaritat política, com el que tingué lloc a favor dels refugiats de l'Estat espanyol en una Conferència Panamericana -del 15 al 17 de febrer de 1940 (25)-. També va signar un *Manifest del Front Popular al Poble Català*. Es tracata d'un document signat després que Hitler declarés la guerra a la URSS (juny del 1941). Aleshores, els militants comunistes i del sindicat UGT i Mèxic van signar-lo tant en prova de suport al sistema polític soviètic, com per demostrar el rebuig del franquisme. En aquests tipus de documents es reflectia l'estratègia basada a articular un moviment d'alliberament nacional, conseqüència d'una aliança de forces sindicals i polítiques clarament oposades al franquisme. En aquest moviment polític, però, el PSUC apareixia clarament com la seva avantguarda, ja que el seu secretari general, Joan Comorera, concebia el partit comunista del Principat com a hereu del moviment republicà trentista, acabdillat per Francesc Macià.

I en un context polític més general, aquestes concepcions s'han de situar en el procés de bolxevització del partit fundat el 21 de juliol de 1936. El PSUC volia explicitar clarament en un context d'ofensiva bèl·lica del nazi-feixisme, la seva solidaritat amb el règim de Stalin, concebut com de socialisme en un sol país. Tota aquesta formulació ideològica tenia la seva expressió política en l'Aliança Nacional de Catalunya, l'objectiu de la qual no era retornar exactament al Front d'Esquerrres, vencedor a les eleccions del febrer del trenta-sis. L'objectiu d'aquesta Aliança era construir un «moviment més ampli (que el del front d'Esquerrres), amplitud exigida per les característiques de la nova situació internacional» i, per tant, «nosaltres hem de fer l'Aliança Nacional de Catalunya amb tots els partits i organitzacions (...) que acceptin la lluita en defensa de la Unió Soviètica, d'Anglaterra i dels seus aliats, contra Franco i Serrano Suñer (...) i pel restabliment de la legalitat republicana a Espanya i de la legalitat estatutària de Catalunya» (26). El PSUC ja no era, en aquella conjuntura, un partit que no reflectia l'heterogeneïtat ideològica, malgrat haver operat una unificació orgànica, sinó que en aquell context de guerra mundial el partit s'havia d'unificar també ideològicament. I és que en realitat, com afirma Miquel Caminal, en aquell període és quan més es manifesta la dificultat de materialitzar el socialisme integral -segons la categoria d'Otto

(25) Conversa amb Josep Muni, Lluís Salvadores i Josep Palomar.

(26) Vegeu *Catalunya*, 18 de febrer de 1940. Aquest portantveu del PSUC a Mèxic és un bon indicador de la proposta de l'Aliança Nacional de Catalunya.

Bauer- al si del PSUC. Com diu Caminal: «Otto Bauer no va estar mai en la ment de Comorera, no va ser punt de mira de l'homogeneïtzació. Stalin era el guia i l'estalinisme era el model» (27). La unió entre socialdemòcrates i comunistes realitzada el 1936 no va tenir continuïtat. Calia la unificació ideològica. (Recordem que el PSUC va ser una conseqüència de la unificació orgànica, no ideològica, de la Unió Socialista de Catalunya (USC), Partit Català Proletari (PCP), Federació catalana del PSOE i Partit Comunista de Catalunya).

Però hem de dir que Ponsetí potser sí que tenia al si del PSUC una concepció baueriana del marxisme, perquè la seva actitud davant els conflictes interns del partit -com passarà més tard amb l'expulsió de Josep del Barriera marcada per una postura oberta, no dogmàtica, i amb propi criteri polític, aspecte que ja el va portar a polemitzar amb les mesures de política econòmica del Conseller d'Economia durant la revolució, Joan Comorera. I és que, com han coincidit a dir les persones que el van conèixer més estretament -Josep Muni, Joan Grijalbo, Josep Palomar, Lluís Salvadores, entre d'altres-, ER era un intel·lectual amb la doble funció de tècnic (recordem que era enginyer i matemàtic) i de polític. Aquesta característica va fer que no estés totalment d'acord amb la concepció de l'homogeneïtzació del partit que tenia Joan Comorera. La idea que tenia Ponsetí de la militància en el partit era liberal -com es demostrà en la seva actitud favorable a les concepcions de política econòmica dels expulsats del partit el 1964-, aspecte que va ser criticat per alguns dels partidaris més decidits de la bolxevització, com era, per exemple, el cas de Josep Marlés. Aquest militant del secretariat del PSUC va fer un informe en el qual se suggeria apartar Ponsetí -fet que no s'arribà a portar a terme- del Comitè Central. Aquest informe titulat «Guió per la discussió de l'informe de la direcció sobre la depuració del Partit» (amb data 13 de maig del 1943) acusava Ponsetí de ser «un militant que no vol fer cap esforç pel Partit i perquè no ha volgut mai comprendre els deures que té un membre del Comitè Central (val a dir que ER en serà fins a la seva mort membre suplent). Mai s'ha pogut aconseguir col·laboració d'ell per res. Considera el CC (Comitè Central) com un organisme que de tant en tant es reuneix per fer tertúlia». Juntament amb Ponsetí eren «recomanats» per ser apartats del CC: Albadalejo, Aznar, Olaso, Eloïna, Benejam i Ardiaca. (Anys més tard, Josep Marlés continuava tenint la mateixa concepció de Ponsetí en el sentit de ser un intel·lectual que no participava activament en la militància del partit (28)).

Aquesta va ser, en els seus trets bàsics, l'activitat de Ponsetí en l'exili;

(27) *Catalunya*, 3 d'agost de 1941.

(28) Miquel Caminal: Op. cit. pàgs. 61-62.

activitat més de tipus organitzativa que no pas estrictament politològica, institucional, en l'etapa de bolxevització del PSUC.

3. UNA CONCLUSIÓ. L'exemple d'ER com a membre del PSUC ens ha donat l'ocasió de copsar la complexitat de l'exili comunista català. El tipus de pràctica política, limitada en tot moment per la mateixa conjuntura política internacional (II GM), no ha de ser obstacle per veure la voluntat de reestructuració de la vida dels militants de base. Efectivament per mitjà dels projectes que hem anant descrivint (Atlante, Comissió Tècnica, mobilitat dels militants...), fa que poguem parlar d'un cert moviment real, d'un moviment que portava a terme projectes d'elaboració teòrica per a l'endemà de la victòria, -amb tota la seva càrrega d'il·lusió política, d'utopia-.

Per tant, el que s'ha de pensar -des d'un vessant metodològic- es si l'exili -pel que fa als partits polítics en general- cal estudiar-lo a través dels presupòsits ideològics o si, per contra, cal tenir present la dinàmica real en que es debatien els exiliats catalans. Nosaltres ens inclinem per una via complementària. Però si fem aquest incís és perquè ens ha semblat comprovar, en la majoria de la bibliografia consultada, que més que fer una «reconstrucció de la realitat històrica» (reconstrucció que ha de tenir com a base la intrahistòria, la dinàmica de la vida quotidiana, etc...), s'hi elabora una determinada visió estasiològica, institucional, de partit polític exclusivament.

El cas concret d'ER, doncs, ens ha permès de veure un doble procés: d'una banda, estudiar el seu procés personal en l'exili polític i, de l'altra, intentar de connectar-lo amb la pròpia vida del Partit (a nivell global). Pensem, per tant, que hem volgut donar més aviat una concepció «infraestructural» que no pas estrictament una idea centrada en els debats polítics dels partits (que encara que són condició necessària no són condició suficient) (29).

Pel que fa a la pròpia personalitat de Ponsetí hem de dir que durant l'exili va mantenir la mateixa concepció ideològica marxista que en els temps de la Catalunya dels anys trenta. (Aspecte que es pot copsar, per exemple, en la seva intervenció de la redacció del programa de transició socialista cap a una nova economia, pel 1935, com a programa de fusió de la Unió Socialista de Catalunya i del Partit Català Proletari.) Però aquesta concepció no era, com hem intentat d'explicar, estrictament «orgànica», sinó que tenia un marge de subjectivitat (en el sentit positiu de creació i crítica): ¿era un partidari d'Otto Bauer més que de Stalin? Podríem dir que en el nivell de cultura marxista sí, però a nivell d'aplicació programàtica calia interpretar els fets polítics d'acord amb la conjuntura estratègica dels partits comunistes i, per tant, calia donar suport polític a la URSS de Stalin.

(29) Correspondència amb Josep Marlés (Perpinyà, 28 de setembre de 1988).

Però el que cal deixar clar és que ER va mantenir la seva política comunista fins a la seva mort. I remarcuem aquest aspecte perquè es tendia a pensar -per propis militants del partit- que pel sol fet de demostrar una certa «dissidència interna» en les concepcions ideològiques, ja es deixava de pertànyer a la família comunista. Fet, però, que Ponsetí va deixar encara més clar -la seva ideologia marxista- quan pel 1940 redactà un assaig sobre l'organització econòmica de Mèxic (sota el pseudònim de Licurgo Mexicano) (30), on es manifestava una aplicació de les seves idees de l'economia mixta en l'economia mexicana, amb referència al model soviètic de la NEP. Era, doncs, aquest últim, un treball rellevant on portava a terme una planificació integral -com la del 1936-1939 al Principat- de l'economia del Mèxic de Cárdenas, igualment frontpopulista.

Els anys d'exili de Ponsetí demostren una continuïtat ideològica malgrat la «ruptura vital» de l'exili, de projectes i, sobretot, una voluntat moral i política de superació del capitalisme. (Idea que es pot percebre en la seva correspondència mantinguda amb teòrics del cooperativisme i, fins i tot, amb l'editor Gustau Gili.) I va ser aquesta voluntat política que el va portar a l'intent de col·laboració amb la revolució cubana castrista, en els primers anys seixanta (31).

(30) En aquest sentit de copsar els referents mítics i de fe en els comunistes a l'exili, de com «era una família en la qual es mantenia viu el sentiment d'afinitat ideològica i d'esperança de retorn; i tot, embolcallat d'un sentiment d'estranyament religiós que pot recordar, sens dubte, el misticisme nacional de les comunitats jueves disperses pel món després de la destrucció de Jerusalem pels babilonis», es pot parlar, segons Ricard Vinyes, de «diàspora marxista» tot comparant-la a la «diàspora republicana» de la qual parla Avel·lí Artís. Ricard Vinyes: «La secció catalana de la Tercera Internacional o la «bolxevització» del marxisme català» a *Taula de Canvi*, 1977, pàgs. 24-29.

(31) Bona prova del que hem dit és la subscripció a la revista *Cuba Socialista* i la correspondència mantinguda amb la Universitat de Cuba.

LA VIDA DE LAS LISAS (Osteichthyes, Mugilidae) EN LAS AGUAS DE MENORCA

LUIS CARDONA PASCUAL (*)

El conocimiento popular de la biología de las lisas se restringe a dos aspectos. Todos los menorquines saben que son los peces más abundantes en los puertos. Así mismo, la mayoría conoce su hábito de ingerir grandes cantidades de barro para alimentarse. Ambos hechos hacen que, para la mayoría de la gente, se trate de peces vulgares y carentes de interés, salvo para algunos pescadores de caña. Y sin embargo, las lisas pertenecen a una de las familias de peces marinos de mayor éxito en las aguas costeras de prácticamente todo el planeta.

Especies presentes en Menorca.

La familia Mugilidae, con casi un centenar de especies, se ha especializado en colonizar las aguas someras de una vasta región, que abarca desde Nueva Zelanda hasta las costas meridionales de Noruega. Por lo que al Mediterráneo se refiere, sus costas albergan a siete especies de mugílidos, de las cuales seis se encuentran en el Mediterráneo Occidental, y consecuentemente en Menorca.

Las seis especies de lisas presentes en las costas menorquinas comparten un cuerpo fusiforme de coloración grisácea en el dorso y blanca en el vientre, con líneas grises en los costados. Así mismo, la aleta caudal es siempre bilo-

(*) Licenciado en Ciencias Biológicas.

bulada, las aletas pectorales están en posición elevada y las ventrales se localizan en posición abdominal, esto es, por detrás de las pectorales. En cuanto a las aletas dorsales, la primera tiene cuatro radios espinosos en las seis especies y la segunda posee únicamente radios blandos. Los únicos peces menorquines que pueden confundirse con ellos son los aterínidos («cabessudes»), los cuales difieren por poseer una banda oscura en el costado desde la cabeza hasta el final del pedúnculo caudal.

De hecho, la descripción precedente sirve para cualquier miembro de la familia, pues todos ellos son muy parecidos externamente. Esto hace que, si bien es muy fácil identificarlos como tales, resulta complicado precisar la especie concreta a la que pertenece un ejemplar dado. Por ello, para realizar una determinación exacta es necesario recurrir a la observación de ciertos detalles de su anatomía poco aparentes, como la forma de los huesos maxilar y preorbital del cráneo, la forma de las escamas y el número y disposición de los ciegos pilóricos. Ahora bien, es posible determinar con bastante precisión la especie empleando caracteres más fácilmente observables, como los descritos en la clave dicotómica de la tabla adjunta.

TABLA 1: CLAVE DICOTÓMICA PARA DETERMINAR LAS SEIS ESPECIES DE LISAS PRESENTES EN MENORCA. ENTRE PARÉNTESIS SE INDICA EL NOMBRE COMÚN EN MENORQUÍN, QUE DIFIERE DEL NOMBRE EN CATALÁN.

A Presencia de un árpado adiposo cubriendo la mayoría del ojo	<i>Mugil cephalus</i> (cap-pla)
A'Sin párpado adipos	B
B Labio superior el doble de grueso o más que el inferior	C
B'Ambos labios de grosor similar	D
C Labui superior con papilas carnosas	<i>Chelon labrosus</i> (llisa vera)
C'Labio superior sin papilas carnosas	<i>Oedalechilus labeo</i> (galup)
D Axila de la aleta pectoral conspicuamente negra	<i>Liza ramada</i> (agut)
D'Axila de la aleta pectoral no negra	E
E Un canal mucoso en las escamas dorsales	<i>Liza aurata</i> (galta rotja)
E' Varios canales mucosos en las escamas dorsales	<i>Liza saliens</i> (agut petit)

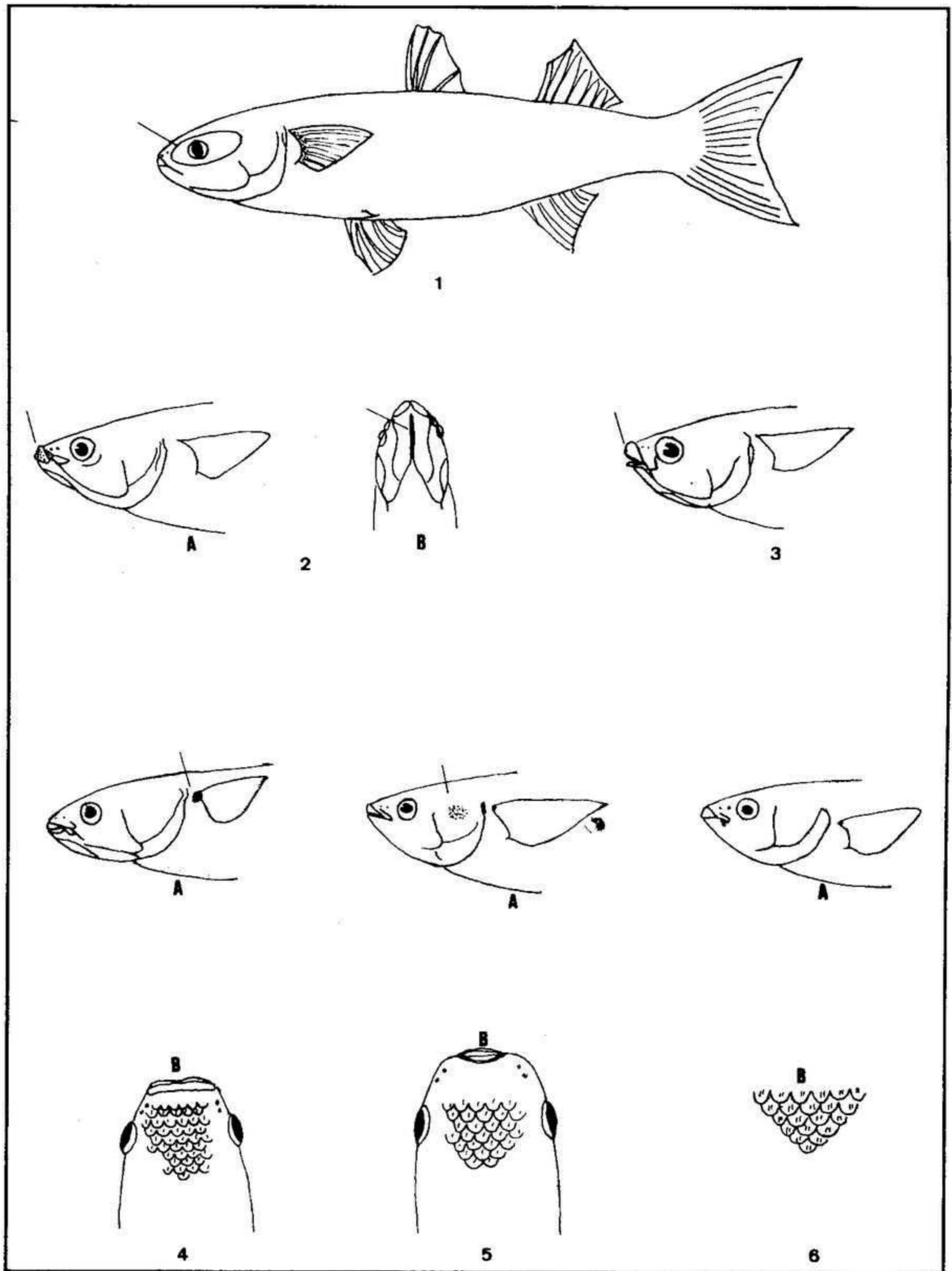

Figura 1: Morfología externa de las seis especies de lisas presentes en Menorca. 1: *Mugil cephalus*, 2: *Chelon labrosus* en vista lateral (A) y ventral (B), 3: *Oedalechilus labeo*, 4: *Liza ramada* en vista lateral (A) y dorsal (B), 5: *Liza aurata* en vista lateral (A) y dorsal (B), 6: *Liza saliens* en vista lateral (A) y escamas dorsales (B).

La determinación de las larvas y alevines, con una longitud inferior a los 5-6 centímetros, es mucho más delicada, escapándose de los propósitos del presente artículo. Los lectores interesados podrán encontrar información útil en los trabajos de CAMBRONY (1984), REAY & CORNELL (1988) Y YASHOUV & BERNER-SAMSONOV (1970), pero no es una tarea fácil.

Distribución y abundancia relativa en las costas de Menorca.

Los mugílidos son animales, cuya vida transcurre próxima a la línea de costa, si bien durante la estación de cría abandonan ésta para ir a desovar a aguas más profundas.

Son peces capaces de adaptarse a salinidades muy variadas, y la mayoría puede vivir en agua dulce durante algunas semanas sin presentar trastornos. Esto hace que penetren en los estuarios y otros ambientes de salinidades fluctuantes, donde son el componente principal de la ictiofauna. Ahora bien, la eurihalinidad varía mucho de una especie a otra, siendo posible agrupar las especies menorquinas en tres categorías.

La especie menos eurihalina, y por lo tanto menos adaptada a soportar fluctuaciones de salinidad, es *Oedalechilus labeo*. Únicamente la hemos observado en aguas marinas, con una salinidad superior al 36‰ (36 gramos de sales por litro). A continuación vendrían *Chelon labrosus*, *Liza saliens* y *Liza aurata*. Se trata de especies también esencialmente marinas, si bien pueden vivir en aguas ligeramente hipersalinas, salobres e incluso en agua dulce. Pero mueren a causa de problemas osmóticos en caso de permanecer en esta última más de seis meses (*Chelon labrosus*) o de un cambio brusco de salinidad (*Liza aurata*). El tercer grupo de lisas estaría formado por *Liza ramada* y *Mugil cephalus*, las cuales pueden vivir indistintamente en aguas salobres, dulces o marinas, pudiendo la segunda vivir también en aguas fuertemente hipersalinas.

Estas diferencias en la eurihalinidad de las lisas hacen que exista entre ellas un reparto espacial. Las aguas marinas de Menorca están dominadas por la presencia de *Oedalechilus labeo*, y en menor medida por *Liza aurata*. Pero mientras la primera es la especie dominante en zonas rocosas, la segunda lo es en los límites de los fondos de arena y las praderas de *Posidonia oceanica*.

En la Albufera des Grao, el principal estuario de la isla, la especie más abundante en las aguas salobres del cuerpo de la laguna es *Liza ramada*, mientras que en el canal de sa Gola, más salado, predominan *L. saliens* y *L. aurata*. Sin embargo, *Liza saliens* se convierte en la especie más abundante en todo el estuario tras las crisis distróficas. En otros estuarios menorquines,

también *Liza ramada* parece ser la especie dominante, gracias a su capacidad para vivir en aguas dulces o tan sólo ligeramente saladas.

Por su parte, *Chelon labrosus*, que en el Cantábrico y el Canal de la Mancha es el mugílido más abundante en aguas marinas, sólo se encuentra en gran número en el puerto de Mahón, cuyas aguas son de tipo marino pero con una elevada turbidez, especialmente en su parte más interna. En ciertas ocasiones puede ser abundante en la Albufera des Grao, aunque nunca es la especie dominante.

Finalmente, *Mugil cephalus* se encuentra un poco por todo, tanto en las aguas marinas del puerto de Mahón y de Ciutadella como en las aguas prácticamente dulces del torrente de Algaiarens. Pero no parece ser abundante en ninguna parte, al contrario de lo que sucede en otros lugares del Mediterráneo, como la costa yugoslava o las lagunas del delta del Ebro.

Alimentación

Todas las especies de peces cambian su alimentación con la edad, y los mugílidos no son la excepción. Los alevines de las lisas se alimentan preferentemente de copépodos, pequeños crustáceos inframilimétricos tanto planctónicos como bentónicos. Pero al alcanzar los 5 o 6 centímetros de longitud, los jóvenes mugílidos comienzan a adoptar las costumbres de los adultos. Es así como empiezan a ingerir arena junto a sus presas habituales, las cuales se ven sustituidas por microalgas, especialmente diatomeas. Abandonan así, poco a poco, su alimentación carnívora para convertirse en omnívoros. Sin embargo, el resultado de dicho proceso no es el mismo en todas las especies.

Para saber si en una especie omnívora predominan las presas animales sobre las vegetales, o viceversa, es posible recurrir a dos métodos. El primero consiste en observar qué presas aparecen en el contenido estomacal de animales procedentes del medio natural. Se determina entonces la importancia relativa de cada presa, bien considerando qué fracción del peso del alimento representa (abundancia relativa), bien tomando en cuenta en cuántos ejemplares de los estudiados aparece dicha presa (frecuencia de aparición). En función de los resultados obtenidos se induce si para la especie considerada tienen más importancia las presas animales o las vegetales.

Un segundo enfoque consiste en considerar que la composición química del alimento refleja el tipo de presas que lo componen. Así, cuanto mayor sea el contenido en proteínas, mayor será el aporte de las presas animales a la dieta. Y cuanto mayor sea el contenido en azúcares, mayor será el papel de las presas vegetales en la alimentación.

El estudio de las presas halladas en el estómago de unos 2.000 ejemplares de lisas capturadas en la Albufera des Grao ha demostrado que es posible hallar importantes diferencias en el alimento de las cinco especies estudiadas, a pesar de ser bastante similar. Se explicaría así, al menos parcialmente, cómo pueden convivir en un mismo lugar cinco especies estrechamente emparentadas sin entrar en competencia.

L. saliens incluye gran número de presas animales en su alimento, el cual es pobre en glúcidos (11'69%). *L. aurata* y *L. ramada* se alimentan esencialmente de presas vegetales, siendo su alimento rico en azúcares (22'83% y 29'04% respectivamente). Finalmente, *M. cephalus* y *Ch. labrosus* se hallan a mitad de camino entre ambos grupos, conteniendo su alimento respectivamente un 16'47% y un 13'03% de glúcidos.

Pero además existen diferencias en el origen de las presas más importantes. *L. aurata* y *L. saliens* se caracterizan por obtener la mayor parte de su alimento del sedimento, aprovechando los detritus, las microalgas y la infauna presente en el mismo, si bien son capaces de obtener algún alimento del plancton. Por su parte, *L. ramada* y *M. cephalus* se alimentan esencialmente de una clorofícea filamentosa, *Chetomorpha crasa*, cuando ésta se encuentra en la Albufera, empleando muy poco el sedimento. Finalmente, *Ch. labrosus* emplea tanto el sedimento como las clorofíceas filamentosas cuando encuentra ambos recursos al mismo tiempo.

Entre las especies que utilizan activamente el sedimento para alimentarse, el reparto de recursos se incrementa, además de por el diferente grado de carnivorismo, por la existencia de diferencias en el tipo de sedimento ingerido. Mientras en *L. saliens* los granos inorgánicos presentes en el tubo digestivo tienen una Q50 media de 215'42 μ m, en *L. aurata* es tan sólo de 89'47 μ m. La Q50 indica el diámetro por encima y por debajo del cual se encuentran respectivamente el 50% de los granos de sedimento más gruesos y más finos. Es análogo al diámetro medio de los granos, pero no significa exactamente lo mismo.

La integración de las diferencias existentes en el grado de carnivorismo-herbivorismo, en el grado de utilización del sedimento y en la granulometría del sedimento ingerido permiten observar que entre las tres especies del género *Liza* existe un buen reparto de recursos alimentarios. Es decir, coexisten en la Albufera des Grao sin entrar en competencia, puesto que no utilizan exactamente los mismos recursos.

Sin embargo, *L. saliens*, *M. cephalus* y *Ch. labrosus* sí comparten una parte importante de dichos recursos entre ellas. *M. cephalus* posiblemente se sustraiga a la competencia consiguiente gracias a su mayor eurihalinidad, que

le permite concentrarse en aguas menos saladas. Pero las otras dos especies muestran el mismo tipo de distribución en aguas salobres, por lo que podrían encontrarse en competencia, llevando la peor parte *Ch. labrosus*. La pregunta es entonces por qué no se extingue esta especie de la Albufera des Grao.

Las lisas abandonan cada año las lagunas para desovar en el mar. A continuación los alevines penetran en las aguas salobres. Es muy posible que la población de *Ch. labrosus* se mantenga gracias al aporte de alevines que año tras año realizan las poblaciones de la misma especie localizadas en las aguas costeras próximas a la laguna. De hecho, cuando el aporte de alevines a la laguna permanece cortado durante dos años como consecuencia de la existencia de una barra de arena en sa Gola, la primera especie en desaparecer de la laguna es precisamente *Ch. labrosus*, seguramente debido a la competencia con *L. saliens*.

Ahora bien, debe tenerse en cuenta que la alimentación puede variar de un tipo de ambiente a otro, y la misma especie puede ingerir otro tipo de presas en ambientes marinos, en los cuales generalmente la alimentación se hace más herbívora. Estos cambios parecen ser más marcados en *M. cephalus* y *L. ramada*, las especies más oportunistas de las cinco capaces de penetrar en aguas salobres.

Los mugílidos no se alimentan con la misma intensidad a lo largo del año, y en la Albufera des Grao parece ser que durante el invierno disminuye la intensidad de alimentación en todas las especies. Así mismo, la alimentación se ve inhibida en los animales sexualmente maduros, puesto que el desarrollo de las gónadas es tan grande, especialmente en el caso de las hembras, que comprimen el tubo digestivo, impidiendo de este modo la alimentación. Finalmente, las crisis distróficas, como las sucedidas en 1983 y 1989, debidas a un cambio brusco de la salinidad y la consiguiente muerte y descomposición de la vegetación sumergida, también parecen inhibir la alimentación de las lisas, aunque en grado variable según la especie.

De acuerdo con lo anteriormente dicho, las especies que se reproducen durante el otoño y el invierno se alimentan casi sin interrupción durante la primavera, el verano y parte del otoño, mientras las que tienen puesta estival deben interrumpir la temporada de alimentación por la reproducción.

Así mismo, la alimentación tampoco es continua a lo largo de todo el día, pues parece ser que las lisas son especies de alimentación esencialmente diurna, si bien *L. saliens* y *L. ramada* pueden alimentarse poco antes de la salida del sol, pero nunca en plena noche. De todos modos, es muy difícil indicar el patrón de alimentación diario de una especie dada, pues varía mucho en función de la época del año.

No hemos hablado hasta ahora de la alimentación del menor de los mugílidos mediterráneos, *O. labeo*. La razón reside en que no existe ningún trabajo sobre el tema realizado en aguas de Baleares, y son muy pocos los llevados a cabo en todo el Mediterráneo. Los resultados conocidos sólo permiten indicar que los alevines de hasta 7 centímetros son esencialmente carnívoros, empleando no sólo animales marinos (crustáceos y poliquetos) sino también aquellos de origen terrestre que el viento deposita sobre la interfase agua-aire, como hormigas y pulgones. Desconocemos si en las zonas de coincidencia entra en competencia con *L. aurata*.

Reproducción

Salvo *Rhinomugil corsula*, una especie de la India que pasa toda su vida en aguas dulces, todas las lisas del mundo emigran al mar a desovar. En Menorca, la época en la cual cada especie se dirige al mar, o en caso de vivir en él, aquélla en que se desplaza hacia aguas más profundas para desovar, es variable. Así, *L. saliens* se reproduce entre junio y agosto, *M. cephalus* en septiembre y octubre, *L. aurata* posiblemente durante el otoño, *L. ramada* entre noviembre y enero y *Ch. labrosus* entre diciembre y marzo. Por su parte, parece que *O. labeo* se reproduce durante agosto en Túnez, pero se desconoce lo que sucede en Menorca y Baleares.

Este escalonamiento de las puesta permite que durante todo el año existan larvas y alevines de mugílidos en las aguas marinas, pero sin que se dé competencia entre ellos por el alimento, muy similar para todas las especies en esta etapa de su vida.

Es remarcable el hecho de que ninguna especie se reproduzca durante los meses de abril y mayo. Esto es debido a que durante el invierno las lisas dejan de comer, con lo cual al llegar la primavera han agotado todas las reservas nutritivas acumuladas durante el otoño y el principio del invierno.

Por el contrario, tres especies se reproducen durante el otoño o el invierno. Se trata de *L. ramada*, *Ch. labrosus* y *L. aurata*, las tres únicas especies que viven al norte del golfo de Vizcaya (Figura 2).

Si bien en nuestras aguas la puesta invernal no representa ninguna ventaja, no sucede lo mismo en aguas frías. En ellas, la temporada de alimentación activa de las lisas se ve reducida, debido a la mayor duración del invierno. En estas condiciones, el ayuno invernal permite solapar el ayuno provocado por las bajas temperaturas con el provocado por la maduración sexual, con lo cual los animales podrán alimentarse continuamente cuando la temperatura se eleve. En estas condiciones, una especie de puesta estival, como *L. saliens*,

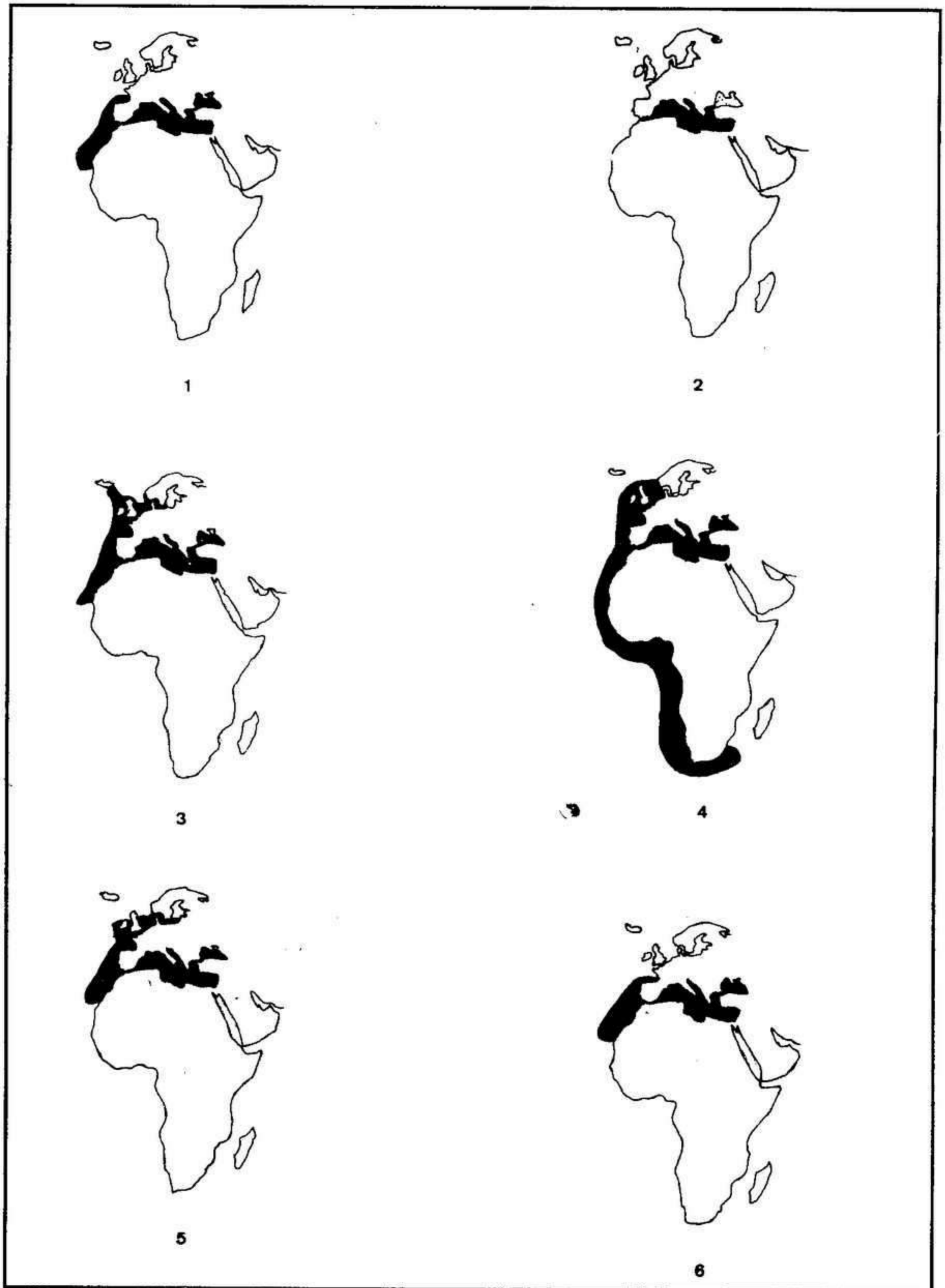

Figura 2: Distribución geográfica de los mugílidos presentes en Menorca. 1: *Mugil cephalus cephalus*, 2: *Oedalechilus labeo*, 3: *Chelon labrosus*, 4: *Liza aurata*, 5: *Liza ramada*, 6: *Liza saliens*.

M. cephalus y *O. labeo*, debería ayunar tanto en invierno como a mitad de la temporada cálida, con lo cual o bien su supervivencia o bien su éxito reproductivo se vería seriamente comprometido.

Ahora bien, podríamos preguntarnos si la puesta estival representa alguna ventaja en ambientes cálidos. Realmente, el verano es la mejor época. Ya explicamos por qué la reproducción no podía darse en primavera. Y en otoño deja muy poco tiempo para almacenar reservas para el invierno, pues las almacenadas durante la primavera y el verano se han consumido en la reproducción. Aun así, *L. aurata* se reproduce en otoño, pero parece hacerlo hacia el final de dicha estación, coincidiendo ya con un descenso importante de las temperaturas.

De las especies presentes en Menorca, aquellas en la que las hembras maduran a una menor talla son *L. saliens* (a los 19 centímetros) y *L. aurata* (a los 20 centímetros), seguidas de *L. ramada* (a los 27 centímetros) y por último *Ch. labrosus* y *M. cephalus* (a los 30 centímetros las dos).

En cuanto a la fecundidad de cada hembra, no hay datos concretos sobre las poblaciones de la isla, pero en el resto del Mediterráneo oscila en torno a los 200.000 huevos por hembra en todas las especies, salvo en *M. cephalus*, cuyas hembras pueden llegar a producir 7.000.000 de huevos por animal en el delta del Danubio (mar Negro).

Al llegar la época de freza, los mugílidos adultos emigran al mar, pero no se sabe muy bien qué sucede luego, aunque parece ser que la puesta se produce a unos 25 o 30 kilómetros de la costa. Tras la puesta, los miembros de algunas especies retornan a las aguas salobres en que crecieron, pero los de otras ya no volverán a ellas jamás.

Los huevos son flotantes, y de ellos nacen pequeñas larvas que dependen del alimento presente en su vesícula vitelina para sobrevivir durante los primeros días de vida. Cuando la han reabsorbido completamente, comienzan a alimentarse esencialmente de copépodos y sus formas jóvenes (nauplius), que en esta primera fase son esencialmente planctónicos. Poco a poco los alevines de las lisas se aproximan a la costa, y con una talla entre uno y dos centímetros de longitud inician su penetración en las aguas salobres y bahías someras. En ellas permanecerán un tiempo variable, pero siempre, como mínimo dos o tres años, para luego volver a iniciar el ciclo, una vez hayan madurado sexualmente.

Hemos dicho al principio de este apartado que todos los mugílidos del Mediterráneo emigran al mar a desovar. Ahora bien, en ciertas ocasiones *L. saliens* es capaz de reproducirse con éxito en aguas interiores. Para ello es necesario que durante el verano la salinidad se eleve por encima de los 30 gra-

mos de sal por litro. Así sucedió en la Albufera des Grao durante agosto de 1989, y como consecuencia de ello la citada especie se reprodujo, habiéndose hallado alevines en la laguna durante el mes de septiembre. Forzosamente dichos alevines habían nacido en su interior, al no tener más de 15 días de edad y haber estado separada la Albufera del mar durante algo más de dos meses. Sin embargo, se trata de un fenómeno excepcional, aunque utilizado en Egipto para repoblar con dicha especie lagunas saladas interiores, e incrementar así su producción pesquera.

Estrategias adaptativas.

Todas las lisas presentan un modo de vida similar, pero, como hemos ido viendo en los apartados anteriores, existen diferencias que permiten establecer cuatro tipos de estrategias adaptativas globales.

O. labeo se ha especializado en reducir su flexibilidad, es decir, en poseer una reducida valencia ecológica. No es capaz, por lo tanto, de vivir en aguas salobres y se halla restringida a las costas marinas rocosas. Su capacidad para habitar estuarios es nula, y de hecho es la única lisa exclusivamente marina que existe en todo el mundo.

El segundo grupo lo formarían *Ch. labrosus* y *L. aurata*. Han adoptado una estrategia a medio camino entre la estenoicidad de *O. labeo* y la elevada flexibilidad de otras especies, hallándose ligadas a las aguas costeras y las aguas salobres más saladas. Difieren algo en su capacidad de penetrar en aguas salobres, pero ambas son relativamente poco oportunistas en su alimentación y así mismo son poco resistentes a las crisis distróficas. Todo esto implica un bajo grado de adaptación a la vida en lagunas costeras y estuarios, aunque mayor al de la especie precedente.

L. saliens es una especie con una eurihalinidad similar a las del grupo anterior. Así mismo, su alimentación es relativamente especializada, si bien frente a las microalgas se comporta como una especie bastante oportunista. Pero difiere por ser muy resistente a las crisis distróficas, lo que implica una mayor adaptación a las lagunas de aguas poco diluidas o ligeramente hipersalinas.

Finalmente, *M. cephalus* y *L. ramada* son dos especies muy bien adaptadas a la vida en los estuarios, pues no sólo pueden vivir en un amplio margen de salinidades, sino que son muy resistentes a las crisis distróficas y muy oportunistas en cuanto a su alimentación, especialmente en el caso de *M. cephalus*.

Interés económico

La pesquería de mugílidos en Baleares y la península Ibérica no es muy importante, pero no sucede lo mismo en todo el Mediterráneo, donde en 1970 se capturaron un total de 17.000 toneladas. Los países que más consumen estas especies son los países árabes, Israel e Italia, si bien en Murcia y Huelva son también muy apreciadas. Además de su carne, que se consume fresca o salada, se comercializan sus huevos, que tras diversas transformaciones se ofrecen en el mercado como sucedáneo del caviar, denominado en España «caviar de mújol».

Pero más interés que su pesca presenta su cultivo en condiciones controladas. Dada su gran resistencia a multitud de condiciones ambientales, a su capacidad para utilizar alimentos baratos y a su rápido crecimiento, son los peces ideales para la piscicultura. Sin embargo, su bajo precio en los mercados españoles hace que no sea rentable su cría.

Ahora bien, no todo el mundo tiene los mismos gustos. Por ello, en Egipto se introdujo ya hace años *L. saliens* en algunos lagos salados interiores con el fin de incrementar su producción. La misma razón llevó a italianos y murcianos a construir sistemas especiales que permitían la entrada de alevines en las lagunas, pero que impedían la salida de los adultos, los cuales eran conducidos por canales artificiales a una serie de corrales donde eran pescados. Y la pasión de los israelistas por el «cap-pla» ha hecho que en su país se realice una auténtica cría semiintensiva de esta especie, manteniéndola en agua dulce junto a carpas y otras especies, añadiendo al agua abonos que provocan el crecimiento de las microalgas de las que se alimentan los mugílidos. E incluso se han soltado miles de alevines de *M. cephalus* y *L. ramada* en el lago Tiberíades, en el cual san Pedro pescaba únicamente peces de agua dulce.

Sin embargo, en Menorca las lisas son peces poco apreciados, y en general la población los rechaza. Hay dos razones para ello. La primera es que al ingerir mucho sedimento, cuando el cocinero va a preparar el animal, ha de enfrentarse a un tubo digestivo que al más mínimo corte deja escapar copiosas cantidades de barro, muchas veces de olor poco agradable. Existe una solución sencilla para resolver esta situación, pues basta con pescar los animales durante la media noche, cuando el intestino ya se ha vaciado del alimento ingerido durante la tarde. De hecho, los pescadores de las lagunas del delta del Ebro incluso se comen los intestinos de las lisas que pescan por la noche.

El segundo problema es que en ocasiones la carne de las lisas sabe a barro. Esto sucede especialmente con los animales capturados en los puertos.

De todos modos, también hay animales procedentes de aguas limpias cuya carne tiene mal sabor, probablemente debido a que han ingerido gran cantidad de cianofíceas, un tipo especial de algas microscópicas. Para resolver este segundo inconveniente pueden tomarse tres medidas. La primera es no consumir las lisas procedentes de los puertos y que suelen pescar los niños en las tardes de verano con un poco de «brumé» y pasta. La segunda es no comer lisas durante el verano, pues en dicha estación es cuando más cianofíceas ingieren. Y finalmente, si los pescadores dejasen unos cuantos días los animales en agua limpia se lograría purgarlos, de modo que cualquiera que fuese su origen su sabor mejoraría muchísimo.

De todos modos, las lisas procedentes de aguas limpias y pescadas entre el otoño y la primavera son peces no sólo comestibles, sino excelentes, con una carne blanca y sabrosa. Aunque tal vez para ellas es mejor que sigan siendo un tabú alimentario y tan sólo los niños se dediquen a pescarlas en las largas tardes de verano.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTINI-BERNAUT, J. 1973. *Biologie des stades juveniles de Téléostéens Mugilidae Mugil auratus Risso 1810, Mugil capito Cuvier 1929 et Mugil saliens Risso 1810. I. Régime alimentaire*. *Aquaculture*, 2: 251-266.
- CAMBRONY, M. 1984. *Identification et périodicité du recrutement des juvéniles de Mugilidae dans les etangs littoraux du Languedoc-Roussillon*. *Vie Milieu*, 34 (4): 221-227.
- CARDONA, L. 1990. *Ecología trófica de los mugílidos (Osteichthyes, Mugilidae) en la albufera des Grao (Menorca, Islas Balears)*. Tesina. Universidad de Barcelona, 207 pp.
- CARDONA, L. & F. CASTELLÓ, 1990. *Composición química del alimento natural de diferentes mugílidos (Osteichthyes: Mugilidae) del Mediterráneo norte*. *Actas III Congreso*

Nac. Acuicultura, 157-162.

- DRAKE, P., A.M. ARIAS & L. GALLEGO, 1984. *Biología de los mugílidos (Osteichthyes, Mugilidae) en los esteros de las salinas de San Fernando (Cádiz)*. III. Hábitos alimentarios y su relación con la morfometría del aparato digestivo. *Inv. Pesq.*, 48 (2): 337-367.
- OREN, O.H. 1981. *Aquaculture of grey mullets*. Cambridge University Press. 507 pp.
- REAY, P.J., & V. CORNELL. 1988. *Identification of grey mullet (Teleostei: Mugilidae) juveniles from British waters*. *J. Fisch. Biol.*, 32: 95-99.
- YASHOUV, A., & E. BERNER-SAMSONOV. (1970). *Contribution to the Knowledge of eggs and early stages of mullets (Mugilidae) along the Israeli coast*. *Bamidgeh* 22 (3): 72-89.

METEOROPATÍAS EN LA TERCERA EDAD INFLUENCIA DE LOS CAMBIOS ATMOSFÉRICOS EN LA VIDA PSICOAFECTIVA DEL ANCIANO

ANTONIO JUANICO PETRUS
MARIA DOLORES JIMÉNEZ HORNOS
BERNARDO LÓPEZ OBLARE (*)

INTRODUCCIÓN

A lo largo de los más de cinco años durante los que venimos desarrollando nuestro trabajo en el campo geriátrico, han sido muchas las ocasiones en las que nuestros pacientes han notado algunos trastornos inespecíficos, que ellos atribuían a modificaciones atmosféricas, en especial cuando el factor que entraba en juego era el viento norte conocido como Tramuntana. Todo esto, unido a las impresiones subjetivas que, tanto nosotros como el personal auxiliar, veníamos percibiendo, nos hizo emprender el camino que nos conduciría a estudiar científicamente lo que eran meras conjeturas.

Se ha constatado, a través de diversos estudios (Bibliografía 1, 2, 3 y 4), que los individuos pueden sentirse influenciados, en mayor o menor medida, por los estímulos que proceden de los fenómenos meteorológicos. Pero, parece ser que solamente un tercio de la población es sensible a estos estímulos. Dentro de este porcentaje, unas personas sufrirían procesos clínicos de carácter general y otras alteraciones psíquicas.

Al señalar las incidencias biológicas en función de las variaciones meteorológicas, no podemos en ningún caso admitirlas como simples coincidencias; por el contrario, se observan auténticas correlaciones causa-efecto sobre el organismo de los individuos meteorosensibles. Estos presentan un grado de sen-

(*) Médicos de la Residencia Geriátrica Asistida del Ayuntamiento de Mahón.

sibilidad a las oscilaciones barométricas o a las variaciones de los vientos (anemosensibles). En general, estas variaciones se manifiestan clínicamente como inestabilidad del sistema neurovegetativo en las personalidades vagales, con un cuadro de cefaleas, insomnio, pulso lento, zumbido de oídos, mareos, y si coincide en sujetos con una patología de cronicismo cardiopulmonar, pueden desencadenar una descompensación del proceso.

La climatología de Menorca no se entiende fuera del contexto geográfico de la isla; aunque esto sea aplicable a todos los climas del mundo, aquí es más evidente. Podría parecer que Menorca, de reducida extensión, tiene un clima homogéneo, pero no es así. La geografía que la contiene, actúa sobre todos los campos de variables físicas y así modifica localmente el campo de presiones, vientos, régimen de lluvias y temperaturas, (Bibliografía 5, 6, 7 y 8).

Menorca tiene un clima templado, fuertemente estacional en cuanto a la humedad, y más moderado en cuanto a temperaturas y vientos. Ante la gran cantidad de factores que inciden en la climatología de Menorca, hemos hecho un seguimiento de aquéllos que son más frecuentes y que, a la vez, hemos creído podían influir más directamente en la producción de meteoropatías: presión atmosférica, humedad relativa del aire y viento norte (Bibliografía 9, 10 y 11).

Las variables psíquicas elegidas para el estudio fueron la ansiedad y la depresión. Ambas podían ser cuantificadas a través de test psicológicos y facilitar su posterior procesado estadístico. Los test empleados han sido para la ansiedad el de Hamilton y para la depresión el de Zung-Conde (TABLAS I y II y Bibliografía 12, 13, 14, 15, 16 y 17).

MATERIAL Y MÉTODOS

Para llevar a cabo este trabajo, se contó con la desinteresada colaboración de 20 ancianos de la Residencia del Consell Insular de Menorca, cuyas edades oscilaban entre 62 y 84 años, siendo la media de 77,2 años.

Inicialmente, la muestra estaba compuesta por 12 hombres y 8 mujeres, elegidos entre un colectivo de 170 ancianos por cumplir unas características psicofísicas que los hacían aptos para el estudio:

- No existencia de patología previa que pudiera alterar los resultados.
- Ausencia de medicación que pudiera interferir en la respuesta ansiedad-depresión de los ancianos.

A lo largo del período de recogida de datos, tuvimos dos fallecimientos, ambos en mujeres, y dos abandonos de hombres. Finalmente, la muestra se

redujo a 16 personas: 10 hombres y 6 mujeres.

El estudio, en un principio, fue proyectado para recoger información durante doce meses, pero el cansancio y la falta de colaboración por parte de la muestra, obligaron a intercalar un período de descanso, durante la época estival. En definitiva, se han recogido datos durante siete meses, desde febrero a mayo y desde octubre a diciembre. Durante estos siete meses, se procedió a aplicar dos veces a la semana a cada individuo de la muestra los test de Hamilton y Zung-Conde. Los veinte ancianos iniciales se dividieron en dos grupos, a su vez repartidos en turnos de mañana y tarde. Los test se aplicaron de forma aleatoria y sucesiva por los tres médicos del equipo, impidiendo de este modo que las relaciones de los ancianos con el mismo médico produjeran un sesgo en los resultados.

De esta forma, hemos obtenido dos valoraciones de test de Hamilton y dos de Zung por semana y anciano/a. Con ellos se creaba la base de datos psicológicos que compararíamos con los atmosféricos. (Bibliografía 18 y 19).

Los datos atmosféricos fueron facilitados decenalmente por la oficina del Instituto Meteorológico Zonal del Aeropuerto de Menorca, donde se reflejaban las cifras correspondientes a cuatro tomas horarias/día de los parámetros siguientes: temperatura del aire en seco y en húmedo, dirección y velocidad del viento, y presión atmosférica. Una vez realizados todos los cálculos, procedimos a la correlación día/día de los resultados obtenidos:

- Medias diarias de presión atmosférica.
- Medias diarias de humedad relativa.
- Medias diarias de velocidad del viento.
- Dirección dominante del viento.
- Medias diarias de Test de Hamilton, y
- Medias diarias de Test de Zung-Conde.

Para proceder a su posterior estudio estadístico, agrupamos los parámetros en columnas de dos variables, correlacionándolos de la siguiente manera:

- 1) Test de Hamilton-Presión atmosférica.
- 2) Test de Hamilton-Humedad relativa.
- 3) Test de Hamilton-Viento.
- 4) Test de Zung-Presión atmosférica.
- 5) Test de Zung-Humedad relativa, y
- 6) Test de Zung-Viento.

La muestra, estadísticamente, es pequeña, pero no fue posible contar con más ancianos que cumplieran los requisitos expresados al inicio de este artículo.

Dado que podemos encuadrar las variables en estudio dentro de las de

tipo cuantitativo, hemos elegido la CORRELACIÓN y REGRESIÓN como los métodos estadísticos más adecuados para obtener conclusiones significativas y fiables. Las hipótesis a demostrar fueron:

I) H_0 = Las variables estudiadas son independientes.

II) H_1 = Las variables estudiadas no son independientes.

Para cada correlación existe un valor crítico que nos indica, tras comparar las variables, si se cumple H_0 o H_1 . Si el valor de la correlación obtenido por nosotros es superior, entre 0 y 1, al valor crítico, consideramos las variables correlacionadas con significación estadística y, por lo tanto, cumplirán la hipótesis H_1 . Si el valor obtenido es inferior al valor crítico hallado, consideramos que las variables no están correlacionadas y, por lo tanto, cumplen la hipótesis H_0 .

Los resultados resumidos mes a mes, son los siguientes:

MES DE FEBRERO.- Durante este mes se constató una correlación positiva, por encima del valor crítico entre las variables test de Hamilton y presión atmosférica (+/- 0'47790 de valor crítico y una matriz de correlación de 0'51363). El resto de las correlaciones no son significativas.

MES DE MARZO.- Durante este mes no se pudo constatar correlación alguna entre las variables enfrentadas.

MES DE ABRIL.- Lo mismo ocurrió a lo largo de este mes.

MES DE MAYO.- A lo largo de este mes continuó sin encontrarse correlación entre las mencionadas variables, tomadas dos a dos.

MES DE OCTUBRE.- En este mes, se vuelve a demostrar la hipótesis H_1 para las variables test de Hamilton y presión atmosférica, con una matriz de correlación de -0'53712 sobre un valor crítico de +/- 0'42706. El resto de las correlaciones no se verifican.

MES DE NOVIEMBRE.- No hemos encontrado durante este mes ningún tipo de correlación. Para todas las variables se obtiene la hipótesis H_0 .

MES DE DICIEMBRE.- Finalmente, durante el mes de diciembre se pudo demostrar la correlación de las variables test de Zung y humedad relativa del aire con una matriz de correlación de 0'48199 sobre un valor crítico de +/- 0'44218. El resto de las variables no demostraron correlación.

En lo referente al viento, hemos considerado como significativas las velocidades medias diarias superiores o iguales a 20 Km/h. De esta forma, el número de días con posible correlación ha disminuido sustancialmente y, de ellos, la mayoría eran vientos con una dirección dominante Norte. Dentro de esta dirección, se consideraron incluidos los vientos que soplaban en direcciones comprendidas entre 315 y 45 grados. El número de días en los que el viento superó la velocidad mencionada fue de 46. De ellos, tan sólo en 10

ocasiones el viento tuvo una dirección diferente a la NW-N-NE.

Para correlacionar los datos, agrupamos las variables según el siguiente esquema:

- Test de Hamilton -velocidad del viento.
- Test de Zung -velocidad del viento.

Dado el escaso número de elementos muestrales, no se dividió el estudio de forma mensual, sino que los resultados se obtuvieron de las variables a lo largo de todo el año. Hemos encontrado que las variables test de Hamilton y viento norte muestran una matriz de correlación de 0'42918 sobre un valor crítico de +/- 0'38950, con lo que se demuestra la hipótesis H1. El resto de variables no muestran correlación.

DISCUSIÓN

Consideramos que este estudio tiene multitud de limitaciones. La fundamental es la de obtener una muestra importante y significativa que permitiera generalizar las conclusiones, dada la conocida situación de polifarmacia y multipatología con que cuentan los ancianos que podrían ser incluidos dentro de la misma. Otra de las limitaciones es la institucionalización de la muestra estudiada, que de alguna manera puede tener reacciones no extrapolables a una población geriátrica en un medio urbano o rural no institucional. Ya ha sido comentado en multitud de ocasiones el carácter inductor de trastornos ansioso-depresivos que ocasiona vivir en una residencia de ancianos en cuanto a la posible privación afectiva, soledad, desarraigo, etc.

Otro factor de importancia es la duración del estudio. Si pretendemos relacionar estacionalmente los resultados, nos encontramos con que sólo hemos obtenido datos de una primavera, un otoño y parte de un invierno, quedando el verano excluido del estudio. Pensamos que sería preciso ampliar a tres años como mínimo el tiempo empleado en la recogida de datos para poder darle el cariz estacional que creemos presenta.

En cuanto a los test de valoración psicoafectiva empleados, aunque existiendo otros específicos de aplicación geriátrica, la no cuantificación de estos fue un gran obstáculo para poder emplearlos, ya que no nos hubieran permitido su posterior correlación con las demás variables cuantitativas.

Finalmente, falta por establecer si la correlación global anual de todos los datos puede dar un resultado distinto a los obtenidos durante estos siete meses. Para llevar a cabo este análisis estadístico serán precisos otros instrumentos a los que no podemos acceder por el momento.

CONCLUSIONES

A lo largo de un año, sólo en dos meses, febrero y octubre, hemos podido comprobar la relación posiblemente casual de las variables ansiedad y presión atmosférica. Tan sólo en un mes, diciembre, se observó relación entre depresión y humedad relativa. Hay que destacar que durante este mes incidió un claro aumento en la frecuencia e intensidad del viento norte. En relación al viento, su velocidad se ha mostrado en correlación con la posible génesis de ansiedad, si bien este resultado debe ser interpretado con cautela por el escaso número de correlaciones posibles entre las variables.

Pese a que la muestra no es grande, la poca presencia de trabajos similares en la bibliografía y las grandes dificultades que supone el requerir un año entero la colaboración del anciano, creemos que los resultados que hemos obtenido son suficientemente significativos como para estimular el desarrollo de estudios similares que demuestren la influencia que puede llegar a tener la climatología sobre el organismo humano.

TABLA I

Escala de valoración de la ansiedad de Max Hamilton.

DATOS DEL PACIENTE:

Nombre y apellidos

Sexo

Edad

Fecha de la consulta

Hora

Puntuación total

Ansiedad Psíquica

Ansiedad somática

INSTRUCCIONES: Seleccione para cada ítem la nota que corresponda, según su experiencia, a la intensidad del comportamiento. Las definiciones que siguen al enunciado del ítem por ejemplos que sirven de guía. Marque en el casillero situado a la derecha la cifra (de 0 a 4) que define la intensidad. Todos los ítems deben ser anotados.

0 AUSENTE

1 INTENSIDAD LEVE

2 INTENSIDAD MEDIA

3 INTENSIDAD FUERTE

4 INTENSIDAD MÁXIMA (INVALIDANTE)

1.- HUMOR ANSIOSO

0 1 2 3 4

Inquietud. Espera de lo peor. Aprensión (anticipación temerosa). Irritabilidad.

2.- TENSIÓN

0 1 2 3 4

Sensación de tensión. Fatigabilidad. Imposibilidad de relajarse. Llanto fácil. Temblor.

Sensación de no poder quedarse en un lugar.

3.- MIEDOS	0	1	2	3	4
A la oscuridad. A la gente desconocida. A quedarse solo. De los animales grandes, etc. Al tránsito callejero. A la multitud.					
4.- INSOMNIO	0	1	2	3	4
Dificultad para conciliar el sueño. Sueño interrumpido. Sueño no satisfactorio por cansancio al despertar. Sueños penosos. Terrores nocturnos.					
5.- FUNCIONES INTELECTUALES	0	1	2	3	4
(Gnósicas)					
Dificultad de concentración. Mala memoria.					
6.- HUMOR DEPRESIVO	0	1	2	3	4
Falta de interés. No disfrutar ya con sus pasatiempos. Depresión. Insomnio de la madrugada. Variaciones de humor durante el día.					
7.- SÍNTOMAS SOMÁTICOS GENERALES	0	1	2	3	4
(Musculares)					
Dolores y cansancio muscular. Rigidez muscular. Sobresaltos musculares. Sacudidas clónicas. Chirrido de los dientes. Voz poco firme o insegura.					
8.- SÍNTOMAS SOMÁTICOS GENERALES	0	1	2	3	4
(Sensoriales)					
Zumbidos de oídos. Visión borrosa. Sofocaciones o escalofríos. Sensación de debilidad. Sensación de hormigueo.					
9.- SÍNTOMAS CARDIOVASCULARES	0	1	2	3	4
Taquicardia. Palpitaciones. Dolores en el pecho. Latidos vasculares. Extrasístoles.					
10.- SÍNTOMAS RESPIRATORIOS	0	1	2	3	4
Peso en el pecho o sensación de opresión torácica. Sensación de ahogo. Suspiros. Falta de aire.					
11.- SÍNTOMAS GASTROINTESTINALES	0	1	2	3	4
Dificultad para tragar. Meteorismo. Dispepsia: Dolor antes o después de comer. Sensación de ardor. Distensión abdominal. Pirosis. Náuseas. Vómitos. Sensación de estómago vacío. Cólicos abdominales. Borborigmos. Diarrea. Constipación.					
12.- SÍNTOMAS GENITO URINARIOS	0	1	2	3	4
Amenorrea. Metrorragia. Aparición de la frigidez. Micciones frecuentes. Urgencia de la micción. Eyaculación precoz. Ausencia de erección. Impotencia.					
13.- SÍNTOMAS DEL SISTEMA NERVIOSO AUTÓNOMO	0	1	2	3	4
Sequedad de la boca. Accesos de rubor. Palidez. Transpiración excesiva. Vértigos. Cefalea de tensión. Horripilación.					
14.- COMPORTAMIENTO DURANTE LA ENTREVISTA	0	1	2	3	4
(GENERAL) Tenso, incómodo. Agitación nerviosa: de las manos, frota sus dedos aprieta los puños. Inestabilidad, postura cambiante. Temblor de las manos. Ceño arrugado. Facies tensa. Aumento del tono muscular. Respiración jadeante. Palidez facial.					
(FISIOLÓGICO) Traga saliva. Eructos. Taquicardia de reposo. Frecuencia respiratoria de más de 20/mn. Reflejos tendinosos vivos. Temblor. Dilatación pupilar. Exoftalmia. Sudor. Mioclonias palpebrales.					

PUNTUACIÓN TOTAL

TABLA II

Escala autoaplicada y autovalorada para la depresión de Zung y Conde (1965-66).

Adaptación para pequeños o grandes grupos.

Nombre y apellidos	
Sexo	
Edad	
Estado	
Profesión	
Naturaleza	
Dirección	
Nivel económico	
Nivel educacional	
Fecha de aplicación	
Tiempo de duración	
No. Test	
No. Orden	
Explorador	
Puntuación total	
SDS %	
Rango: G.R.	
Diagnósticos clínicos	
Diagnósticos psiquiátricos	
Observaciones	

INSTRUCCIONES: En el cuestionario que sigue encontrará 20 situaciones o preguntas. Leer cada una de ellas cuidadosamente y decir cuanto tiempo le ha afectado cada situación en su estado de ánimo en el momento presente, o todo lo más durante la última semana.

Decir si tal situación corresponde en su caso:

1= Muy pocas veces, muy poco tiempo, raramente o nunca.

2= Algunas veces, algún tiempo, o de vez en cuando.

3= Muchas veces, mucho tiempo o frecuentemente.

4= Casi siempre, gran parte del tiempo, casi todo el tiempo o siempre.

EJEMPLO: 1 Me siento triste y deprimido.

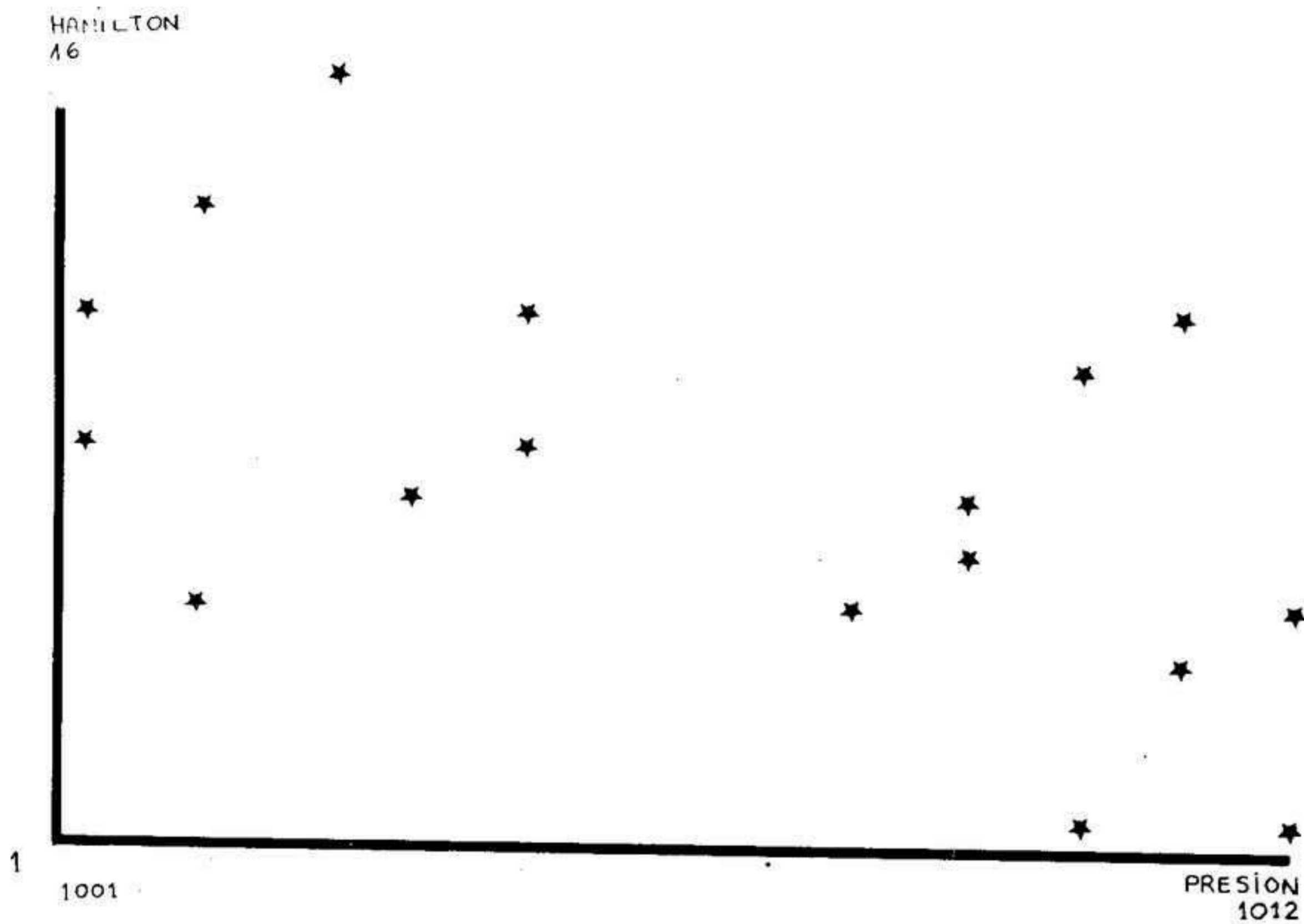
1 2 3 4

Quiere decir que algunas veces, o de vez en cuando, se siente triste y deprimido.

Preguntas, situaciones o items

1. Me siento triste y deprimido	1	2	3	4
2. Por las mañanas me siento mejor que por las tardes	1	2	3	4
3. Frecuentemente tengo ganas de llorar y a veces lloro	1	2	3	4
4. Me cuesta mucho dormir o duermo mal por la noche	1	2	3	4

5. Ahora tengo tanto apetito como antes	1	2	3	4
6. Todavía me siento atraído por el sexo opuesto	1	2	3	4
7. Creo que estoy adelgazando	1	2	3	4
8. Estoy estreñado	1	2	3	4
9. Tengo palpitaciones	1	2	3	4
10. Me canso por cualquier cosa	1	2	3	4
11. Mi cabeza está despejada como antes	1	2	3	4
12. Hago las cosas con la misma facilidad que antes	1	2	3	4
13. Me siento más irritable que habitualmente	1	2	3	4
14. Tengo confianza y esperanza en el futuro	1	2	3	4
15. Me siento más irritable que habitualmente	1	2	3	4
16. Encuentro fácil tomar decisiones	1	2	3	4
17. Me creo útil y necesario para la gente	1	2	3	4
18. Encuentro agradable vivir, mi vida es plena	1	2	3	4
19. Creo que sería mejor para los demás si me muriera	1	2	3	4
20. Me gustan las mismas cosas que habitualmente me agradaban	1	2	3	4

CORRELACION ANSIEDAD/PRESION ATMOSFERICA EN OCTUBRE DE 1988

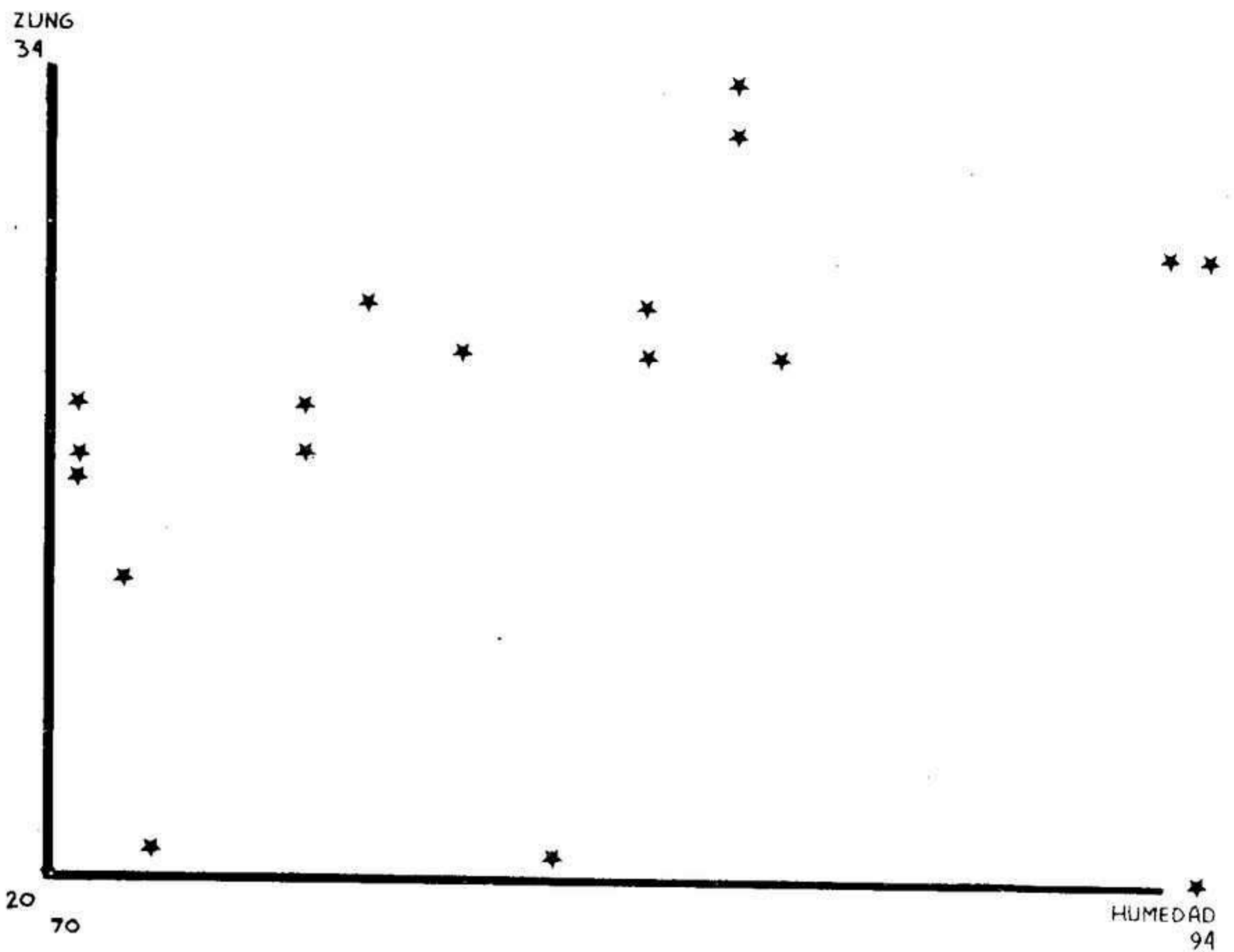
RESULTADOS DEL TEST DE HAMILTON DEL MES DE OCTUBRE

Código	3	4	6	10	11	13	14	17	18	20	21	24	25	27	28	31
<i>muestra</i>																
1	17		8	12		23		19		15		1		5		23
2	6			5		4		3		1		0		0		4
3																
4	1			9		4		1		1				0		1
5				14		16		6		11		10		1		3
6				10		5		0		0		3		0		4
7								17				5				5
8	4		4	1		2		2		0		0		0		23
9	7		4	5		9		8		2		2		0		8
10																
11					16		20		23				17			
12					6		6		2		0		0		0	
13		4			0		1				0		0		3	
14		5			7		0		1		4		0		0	
15		1					0				5		0		1	
16		10			6		2		8		12		10		1	
17	17		12	5		13		11				11		0		21
18					12				38		20		19			
19							7						3			
20		7			8		1		6	2		0				

Código indica el día correspondiente del mes.

Muestra indica el número clave del elemento muestral asignado a cada persona.

La puntuación resulta de la suma de ítems para cada caso y puede considerarse como significativa de indicios de ansiedad a partir de 14 puntos.

CORRELACION DEPRESION/HUMEDAD RELATIVA EN DICIEMBRE DE 1988

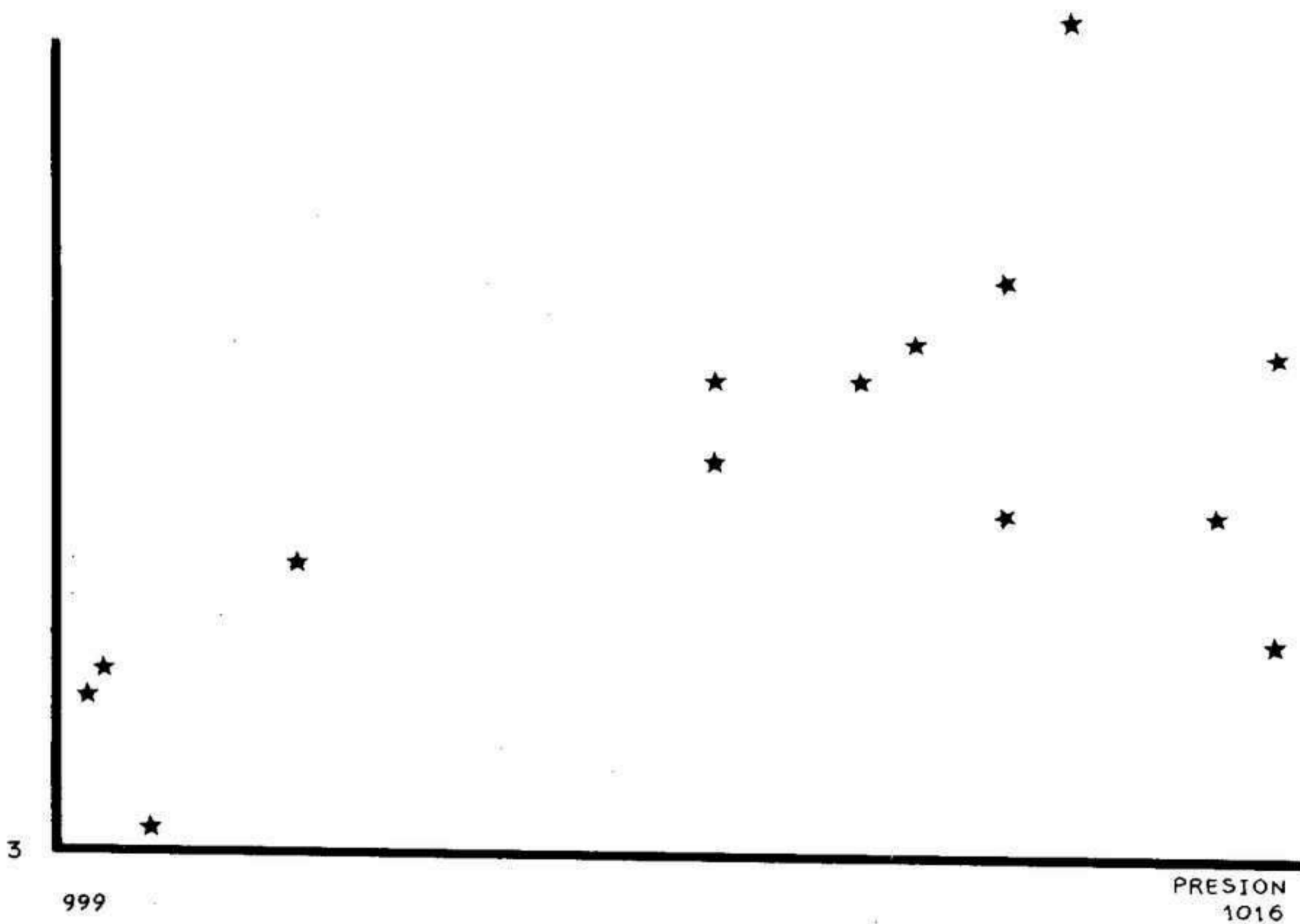
RESULTADO DEL TEST DE ZUNG DURANTE EL MES DE DICIEMBRE

Código	1	2	6	9	12	13	15	16	19	20	22	23	27	29	30
muestra															
1	32		20		33		30				39		38		
2	24						23	20		23			20		
3															
4	28				25		26		25					28	
5	54								49		48				
6	26				26		29		26		21			20	
7					38										
8															
9	33				30		30		21		40				
10														33	
11		33		34		38		45				41	47		
12		21	20	21		22		21		20		20	21		
13															23
14		25	20	29		26		28		20		22	26		25
15		28	22	26		28		30		28			27	26	
16		29	20	20		29		26		40		40	29	26	
17	34				31		35							35	28
18				40		29		25							
19		27		29		31		28				27			
20		30		24								20			

Código indica el día que se pasó el test.

Muestra indica el número clave del elemento muestral asignado a cada persona.

La puntuación corresponde a la suma de ítems en cada caso, considerándose significativa solamente a partir de 20 puntos.

HAMILTON
16

CORRELACION ANSIEDAD/PRESION ATMOSFERICA EN FEBRERO DE 1988

RESULTADOS DEL TEST DE HAMILTON DURANTE EL MES DE FEBRERO

Código	8	9	11	12	15	16	18	19	22	23	25	26	29
muestra													
1	18		13			12	12		11		6		2
2	15		17		4		1		2		0		0
3	14		13			15	10		6		4		4
4	8		5		5	14			4		8		
5	24		4		25		10		10		4		4
6	4		12		3		2		6		0		0
7	8		19			10	18		3		13		
8	2		2		3		7		3		0		1
9	15		19		10		5		6		8		7
10		8		8		8		5		2		8	
11		41		27		18		17		35		34	
12		3		4				1		0		0	
13		1		2		0		3		0		0	
14		0		12				14		0		0	
15		7		10				6		6		10	
16		13		3		0		2		0		0	
17		28		14	3		26			3		7	6
18		7		8		4		15		12		12	
19		4		1		0		0		0		0	
20		4		9		11		9		16		9	

Código indica el día en que se pasó el test.

Muestra indica el número clave del elemento muestral asignado a cada persona.

La puntuación que figura para cada elemento es significativa a partir de 14 puntos.

AGRADECIMIENTOS.

Este trabajo fue subvencionado por el Consell Insular de Menorca, al que pertenece en su totalidad, tras ser aceptado como proyecto de investigación en el Concurso de Estudios y Proyectos Sanitarios y Sociales en la convocatoria de 1987. La utilización de esta información ha sido gentilmente autorizada por el Consell Insular de Menorca, al que agradecemos toda la ayuda prestada para su elaboración.

BIBLIOGRAFÍA

- (1) LÓPEZ DEL VAL.: *Influencia de los cambios atmosféricos y la presentación de accidentes vásculo-cerebrales*, tesis doctoral, 1983.
- (2) ESTRUCH Y CARDÚS.: *Los suicidios*, Editorial Herder, Barcelona 1982.
- (3) DELEANU y STAMATIU.: «Influence of aëroionotherapy on some psychiatric symptoms», *Biometeorology*, Marzo, vol 29, 1985.
- (4) HUDSON.: «A case of weather sensitivity», *Alaska Medicine*, Vol 23, Junio de 1981.
- (5) FLOHN, H.: *Clima y tiempo*. (Traducción española Ed. Guadarrama, Madrid 1971).
- (6) GAYA OBRADOR, C.: *Climatología de Baleares*, Sociedad de Meteorología Nacional, Madrid 1971.
- (7) JANSÁ GUARDIOLA, J.M.: *Nociones de Climatología General y de Menorca*, Imprenta Sintés 1961, Menorca.
- (8) JANSÁ CLAR, A.: *Climatología*. Enciclopèdia de Menorca. Obra cultural de Menorca, 1979.
- (9) JANSÁ GUARDIOLA, J.M.: *La tramontana en Menorca*, Anales del Servicio Español de Meteorología, 1961.
- (10) JANSÁ CLAR, A.: *Análisis del viento en Menorca*, Servicio Meteorológico Nacional, 1971.

- (11) PONS MARQUÉS, L.: *Geografía médica de Mahón y su término*; 1912.
- (12) PERLADO, F.: *Test mentales en Geriatria*, Heraldo de Aragón, 1987.
- (13) CONDE LOPEZ, V. Y FRANCH VALVERDE.: *Escalas de evaluación comportamental para la cuantificación de la sintomatología psicopatológica en los trastornos ansiosos y depresivos*, Publicación de Laboratorios Upjohn, 1981.
- (14) REY ARDID, R.: *Psicología Médica*, Heraldo de Aragón, Zaragoza, 1974.
- (15) SALGADO ALBA Y COLS.: *Patología psíquica en Tratado de Geriatria y Asistencia Geriátrica*, Salvat, Barcelona, 1986.
- (16) BLAZER, D.G.: *Depresión en Geriatria*, Ed. Doyma, 1984.
- (17) EY, H.: *Tratado de Psiquiatria*, Toray-Masson, 1980.
- (18) PARDELL, COBO Y CANELA.: *Manual de Bioestadística*, Masson, 1986.
- (19) COLTON, Th.: *Estadística en Medicina*, Salvat, 1980.

RESSENYA CULTURAL

EL BUST DE TIBERI DE MAÓ A LA GRAN EXPOSICIÓ DELS BRONZES ROMANS A ESPANYA CELEBRADA A MADRID

Els mesos de maig a juliol ha restat oberta al públic una gran exposició a Madrid, al Palau de Velázquez del Parc d'El Retiro, promoguda pel Ministeri de Cultura i dedicada als «Bronzes romans a Espanya».

Feia goig veure reunida en un sol lloc tan notable selecció d'art romà en bronze produït i/o trobat a Espanya, una exposició que permetia fer-se una bona idea de l'impressionant llegat artístic que deixaren els romans o la civilització romana a les províncies d'Hispania, una iniciativa que ha permès que el cap de bronze que representa a Tiberi jove, trobat prop de la ciutat romana de Mago a finals del segle XVIII, durant la dominació francesa, retornés almenys per uns mesos al nostre país, per primera vegada després de dos-cents anys.

Aquest cap de Tiberi jove en bronze, dipositat normalment al Gabinet de Medalles (catalogat amb el número 831) de la Biblioteca Nacional de París, és una peça cabdal de la iconografia de l'emperador Tiberi i n'és una prova l'atenció que li han dedicat els especialistes en escultura romana des de finals del segle passat. Precisament, en tractar-se d'una obra de gran qualitat artística, hom es manifestava estranyat de la procedència menorquina, donada la inexistència de restes monumentals romanes particularment de dates tan primerenques com la del segle I.

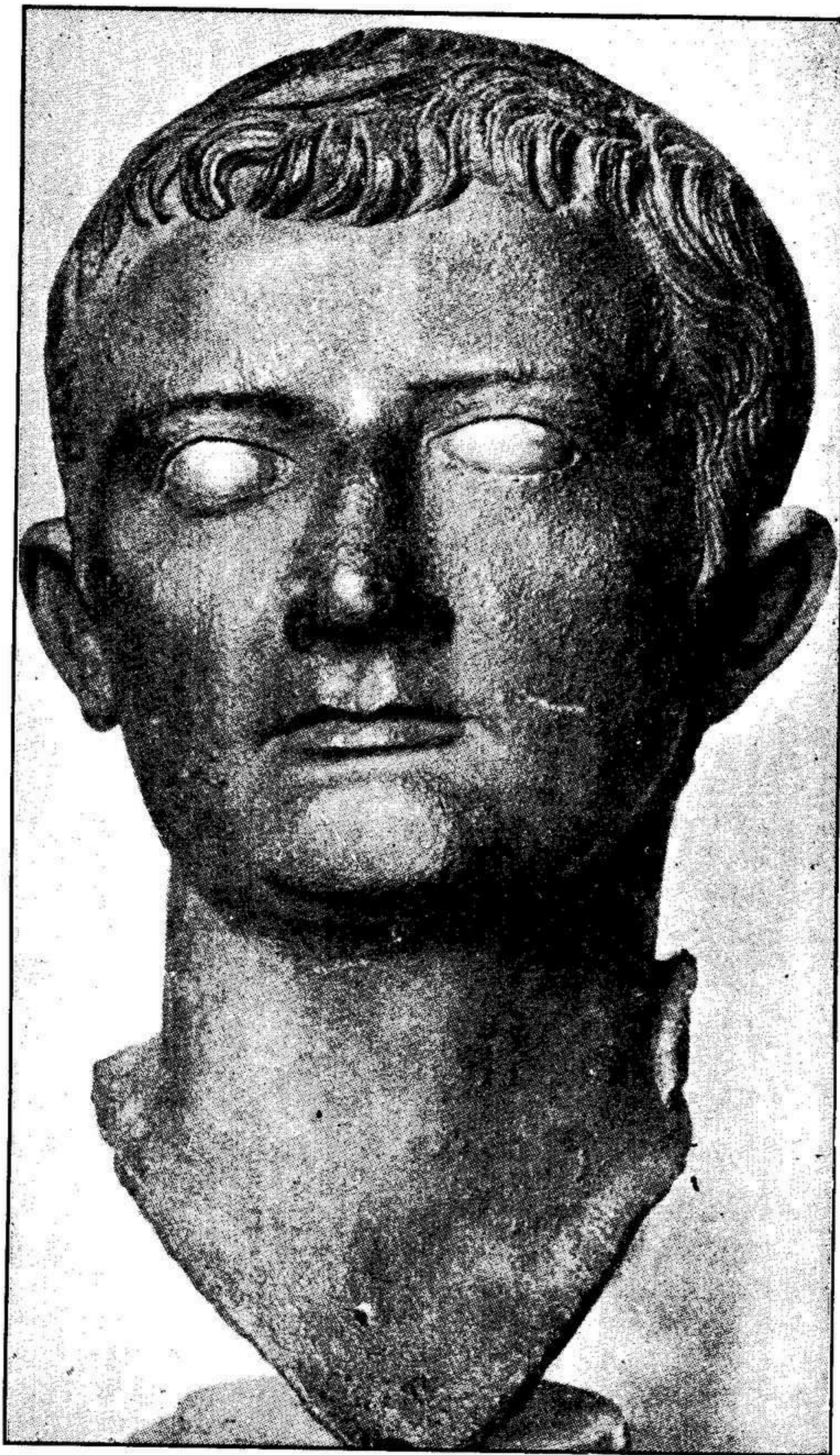
Al catàleg de l'exposició (**Los bronces romanos en España, Madrid, 1990**), que incorpora a més del catàleg

una sèrie de treballs ben interessants sobre els bronzes romans d'Hispania, firmats per especialistes com Javier Arce, Claude Domerque, Isabel Rodà i Pere de Palol, entre d'altres, es poden veure amples referències al famós cap de Tiberi de Maó, com veurem tot seguit.

Walter Trillmich, de l'Institut Arqueològic Alemany a Madrid, és l'autor del treball **Apuntes sobre algunos retratos en bronce de la Hispania romana** (pp. 37-50) en el qual hi dedica gairebé tres planes a l'anàlisi iconogràfica del cap de Tiberi i a la interpretació de la seva procedència menorquina. En el primer cas, ressalta la seva atribució al **tipus iconogràfic més antic dels retrats de Tiberi identificats, fins ara, amb seguretat.** Se l'anomena normalment el «tipus de l'adopció» i sembla probable que fos creat amb motiu de l'adopció de Tiberi per August l'any 4 d.C., però probablement és més antic.

Dels 25 retrats d'aquests tipus que s'han conservat tres són de bronze i el de Maó és, de molt, el de major valor artístic segons Trillmich, que considera evident l'origen del retrat en un obrador especialitzat des del qual es va portar a Hispania.

Pel que respecta a la procedència magontana, ben documentada, i a la seva «rarsa», esmentada entre altres per Jean Babelon el 1934 i per M. Belén i M. Fernández Miranda el 1979, després de referir-se a una nova interpretació que li donà recentment el professor Balil (1985), a qui ja no li semblava rara la

Bust de l'emperador Tiberi, en bronze, conservat a la Biblioteca Nacional de París

troballa, convençut com estava que el seu emplaçament original i adequat era el **forum** del municipi de Mago, W. Trillmich aporta una nova hipòtesi que basa en la cronologia del retrat i el caràcter del nucli urbà de Mago, documentat per les fonts escrites.

Walter Trillmich arriba a la conclusió que el retrat de Tiberi és la part que s'ha conservat d'una estàtua imperial, col·locada en temps de Tiberi emperador. L'única ubicació possible hauria estat el **castellum** de Mago, donat el caràcter militar de Mago a principis del segle I d.C. i la necessària presència de les estàtues dels emperadors en el **sacellum** o capella de les casernes dels campaments o ciutadelles (**castra** o **castella**).

Isabel Rodà, de la Universitat Autònoma de Barcelona, al seu article **Bronces romanos de la Hispania Citerior** (pp. 71-90) esmenta troballes importants a Menorca, com el cap de Tiberi jove o la càrrega de materials amortitzats, en gran part de tipus litúrgic, procedents del jaciment submarí de Favàritx, però analitza, particularment, el nombrós conjunt de bronzes de Mallorca i, en especial,

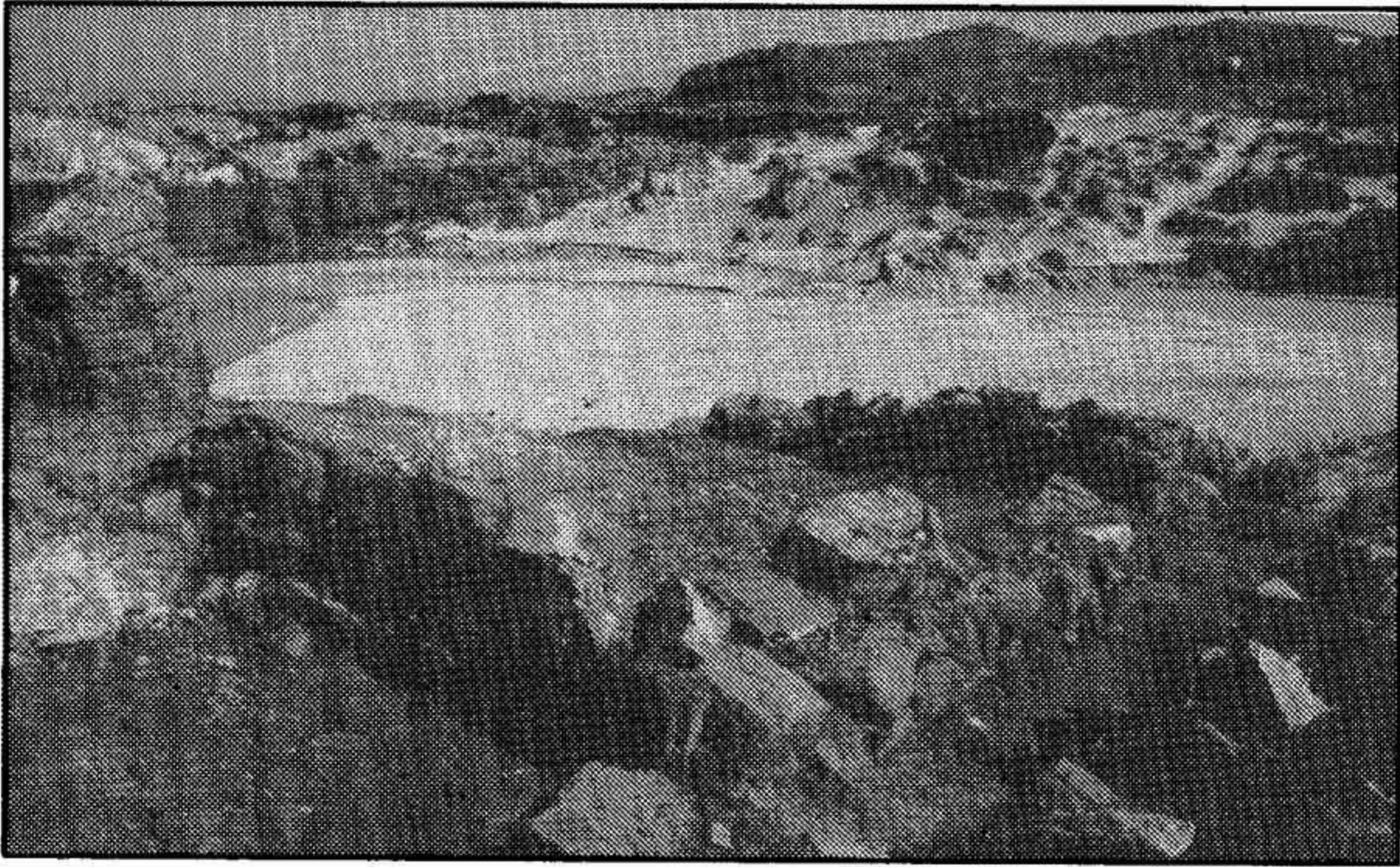
els procedents de **Pollentia**, vora l'actual Alcúdia. En aquesta localitat destaca el famós estendard en el qual s'han identificat les figures de quatre divinitats: Diana, Tyche/Fortuna, Isis i un **Genius Iuventutis** que presenta trets similars als del déu oriental Serapis; i el cap de cavall que és, sens dubte, **el fragment més considerable d'una estàtua eqüestre, possiblement imperial, d'entre les erigides en època romana a la Hispània Citerior.**

Els bronzes romans de les Balears, molt ben representats a l'exposició de Madrid, fan esmentar a Isabel Rodà que les illes de Mallorca i Menorca són **un cas de continuïtat excepcional des del segle V a. C. a l'I d. C., ja que es pot seguir la línia evolutiva de la figura masculina de guerrer des dels prototips arrelats a la península itàlica, a la cultura etrusca i en el món suditàlic. La reiterada presència d'aquestes escultures, constitueix un tret característic de la cultura insular en el seu procés d'assimilació dels models mediterranis.** JOAN C. DE NICOLÀS I MAS-CARÓ.

EXCAVACIONS AL JACIMENT ROMÀ IMPERIAL DE S'EMBARCADOR (S'ALAIRÓ, ES MERCADAL)

Amb motiu de la realització de la carta arqueològica del terme d'Es Mercadal per encàrrec del Govern Balear observarem que el jaciment romà de S'Embarcador (S'Alairó, Es Mercadal) es veia afectat pels nombrosos visitants que passaven per sobre, cada dia durant l'estiu,

en les seves excursions de Binimel·là a Cala Pregonda. Autoritzats pel propietari dels terrenys, el Sr. Comte de Torre Saura, a qui hem d'agraïr la seva valuosa col·laboració, decidirem sol·licitar permís a la Conselleria de Cultura del Govern Balear per iniciar una ex-

Fonaments d'una mena de torre de planta quadrangular (Foto M. Pons)

cavació d'urgència a la zona.

La localització del jaciment, fa devers deu o dotze anys per part de Bernat Moll, Joaquim Sánchez i Jacques Philippe, fou possible per mor de la gran quantitat de fragments informes de ceràmica -teules, àmfores laietanes i altra ceràmica comú- escampats al voltant del turonet de devers 10-15 metres per sobre del nivell de la mar, situat a la platja de s'Embarcador, just a la vora del vell Caní de cavalls i prop del portell situat a la mitgera de So n'Ametller i s'Alairó. El més extraordinari de la troballa era la presència en superfície de fragments de plaques de marbre de diferents tipus, elements que van fer pensar en l'existència d'una possible vil·la romana a la zona.

Les excavacions, iniciades el mes d'agost del 1989 i continuades el mes d'agost d'enguany, ens han permès la localització d'uns murs de contenció per

tal de nivellar la part superior del turó i els possibles fonaments d'una construcció de planta rectangular, gairebé totalment destruïda per l'erosió i per mor de l'excavació d'una trinxera durant la guerra civil. També s'ha posat al descobert part del pis original de l'esmentada construcció, un sòl de morter de calç i sorra part damunt d'un llit de còdols i d'un altre llit més fi format per maquets de la mar.

La presència d'abundants fragments de teules planes i corbes ens fa assegurar que a la zona hi havia un edifici i a més, aquest s'utilitzà en algun moment com un lloc d'hàbitat, cosa que queda ben demostrada per la presència d'abundants deixalles de menjar (ossos de diferents animals, closques de mol·luscs) i molts fragments de ceràmiques d'ús quotidià, com olles, cassoles, plats, gots, gerres i àmfores (ceràmica de cuina, de taula i de

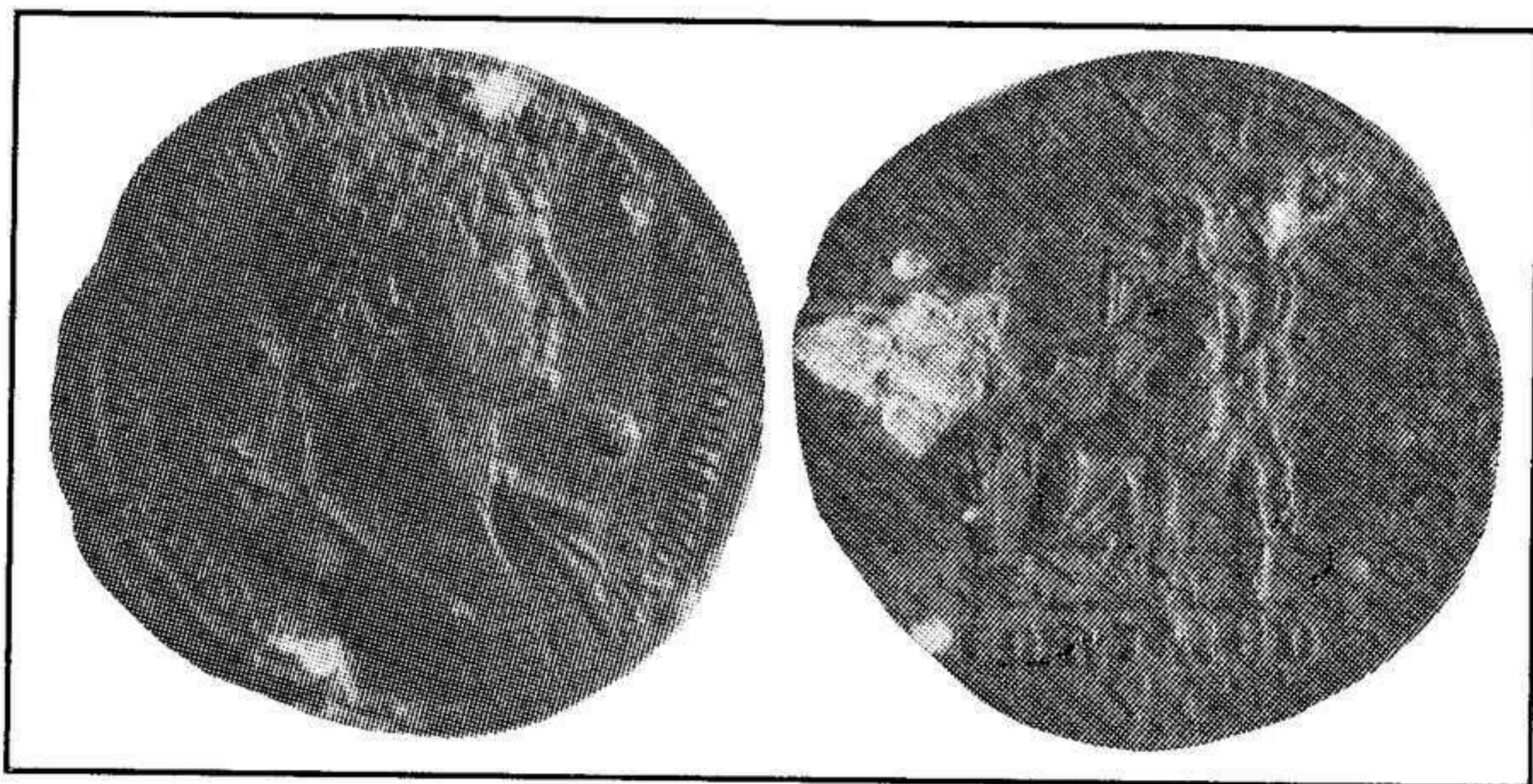
magatzem), localitzats al coster del turó, al lloc utilitzat com a femer, entre els enderrocs dels murs de pedra seca de l'edifici.

A més dels materials arqueològics esmentats l'excavació ha proporcionat, sobretot a la primera campanya i també a la d'enguany, una notable quantitat de fragments de plaques de marbres, aïllades en tot el sector excavat i apilades caòticament a l'angle nord-est, de tal manera que s'han pogut recollir centenars de fragments de plaques de set varietats de marbres: blanc, gris, vermell, amb vetes verdes, blavoses, marronenes, liloses.... Aquests marbres, actualment en procés d'anàlisi, són per ara les troballes més interessants de l'excavació tota vegada que conformen un conjunt sense precedents a la Mediterrània, tot un programa ornamental encarregat per a una construcció romana, urbana o rural que, evidentment, no es va poder dur a terme.

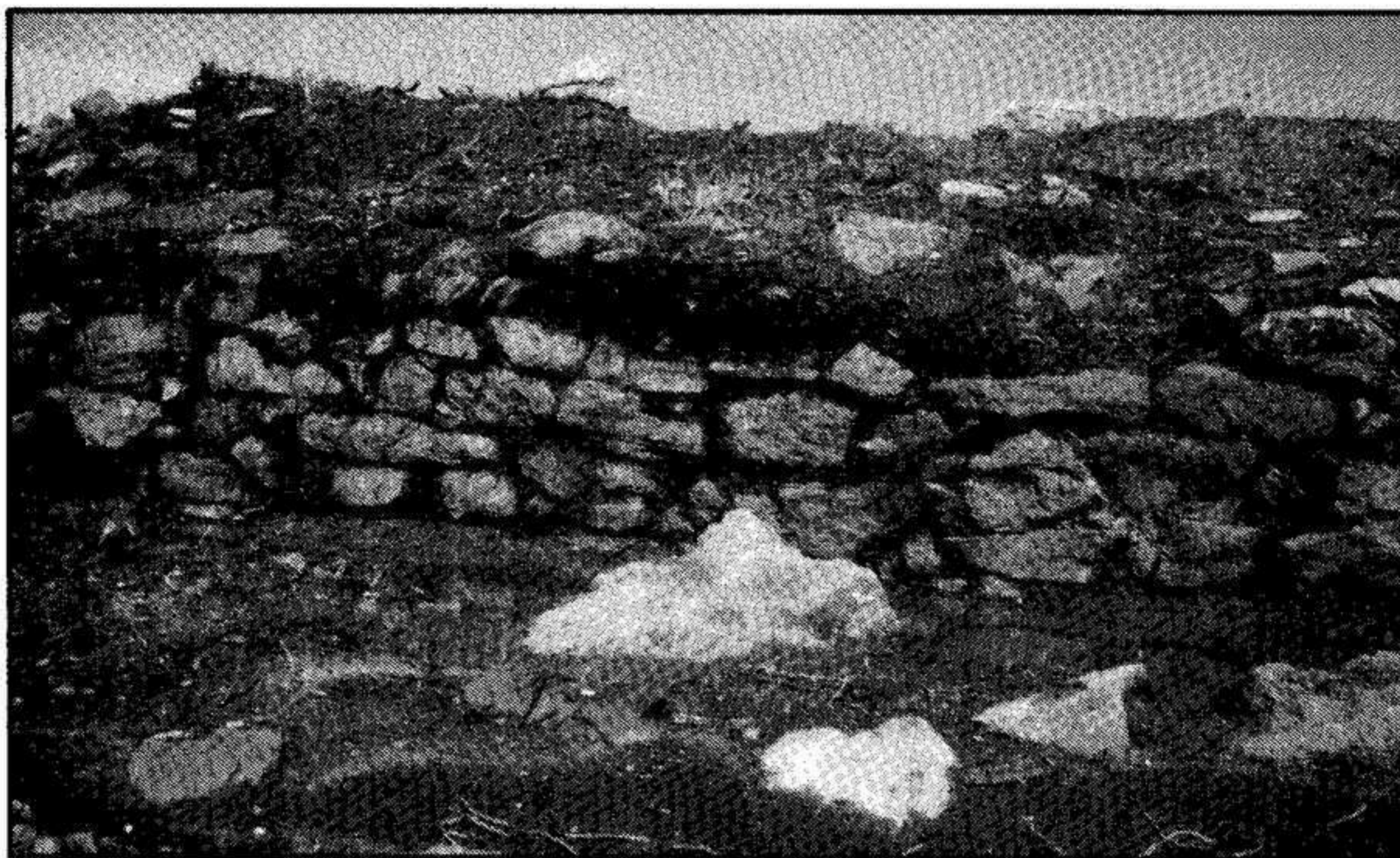
Els primers resultats de les anàlisis, fetes als laboratoris de la Universitat de

Barcelona pels professors Aureli Alvarez, Isabel Rodà i Marc Mayer, ens informen de la procedència concreta d'aquests marbres, de tal manera que al conjunt de S'Embarcador estan ben representats marbres tan coneguts i apreciats a l'antiguitat com el **cipollino** de les pedreres de Carystos o l'anomenat **fior di pesco** de les pedreres d'Erètira, ambdues localitats de l'illa d'Eubea, el marbre blanc característic de l'illa de Paros, marbres de l'illa de Skyros i de diverses pedreres de l'actual Turquia, tot i que sembla probable que el conjunt provengui d'una **statio marmorum** o centre receptor i distribuïdor de marbres, com va ser, per exemple, el port d'Ostia.

Cal esmentar també la troballa, poc abans de la campanya d'excavacions d'enguany, d'una moneda, un sexterci de l'emperador Adrià encunyada a Roma el 117, any del primer consolat d'aquest emperador. D'una conservació excel·lent, aquesta moneda amb una cronologia tan exacta dóna suport a la cronologia del jaciment, ben delimitada, per altra part,

Sexterci de l'emperador Hadrià, encunyat a Roma l'any 117 (Foto: Paco Pons)

Mur de contenció per tal de nivellar el sòl de l'edifici de S'Embarcador (Foto: M. Pons)

per les ceràmiques localitzades, de tal manera que només té una vigència de cent anys, entre el 50 i el 150 d.C.

Entre les moltes preguntes que encara no tenen resposta en aquesta investigació que realitzam a S'Embarcador hem de referir-nos en primer lloc a la funcionalitat de la construcció localitzada. És evident, com ja s'ha dit, que la construcció fou utilitzada com a vivenda i, potser, el lloc va ser fortificat. Així ens ho suggereixen els fonaments d'una mena de torre de planta quasi quadrada situada en un cantell de la construcció principal i feta aprofitant la topografia del terreny. Però no tindria gaire sentit un lloc d'hàbitat tan aprop de la costa, en una zona desprotegida dels vents dominants i certament inhòspita, si no fos per altres raons de tipus estratègic com així és, certament.

La platja de S'Embarcador queda una mica protegida dels temporals del

nord per uns illots. Actualment presenta al seu rerafons una duna que s'estén més de cinc-cents metres terra endins i en ella desemboca un petit torrent gairebé sempre sec però ben visible gràcies als tamarells que el delimiten. Aquest torrent que poques vegades es comunica amb la mar i que molt probablement s'aixamplava just al sud del turó rocós que ocupa el jaciment, és ben probable que s'utilitzés com a port de refugi per a petites embarcacions abans que la platja s'omplís de sorra guanyant espai al mar. Hem contrastat aquesta hipòtesi i damunt del terreny amb el geòleg Antoni Obrador i cal dir que li semblà més que probable. A l'idoneïtat física del lloc per a la seva utilització com a zona portuària, encara que a primer cop d'ull sembli a hores d'ara gairebé impossible, hi hem d'afegir unes dades de tipus cultural oferides per la toponímia.

La platja que coneixem actualment

com S'Embarcador era coneguda en els segles XVI i XVII amb el nom d'Es Carregador de Sa Marina de S'Alairó. No coneixem estructures d'aquests segles esmentats, ni sabem quina mena de productes es carregaven o s'embarcaven en aquest lloc però els topònims són prou significatius respecte a l'utilització del lloc en temps passat.

Estem plenament convençuts que el jaciment que investigam tenia una relació directa amb aquesta activitat portuària suggerida per la topografia i per la toponímia de la zona i això mateix també ens ajuda a entendre, d'alguna manera, la presència del conjunt de plaques de marbres. Ara bé, caldria sebre si aquests marbres van arribar premeditadament a aquest punt de desembarcament, si anaven destinats a la decoració d'una casa romana menorquina del segle II, o bé van arribar a l'illa de Menorca sense

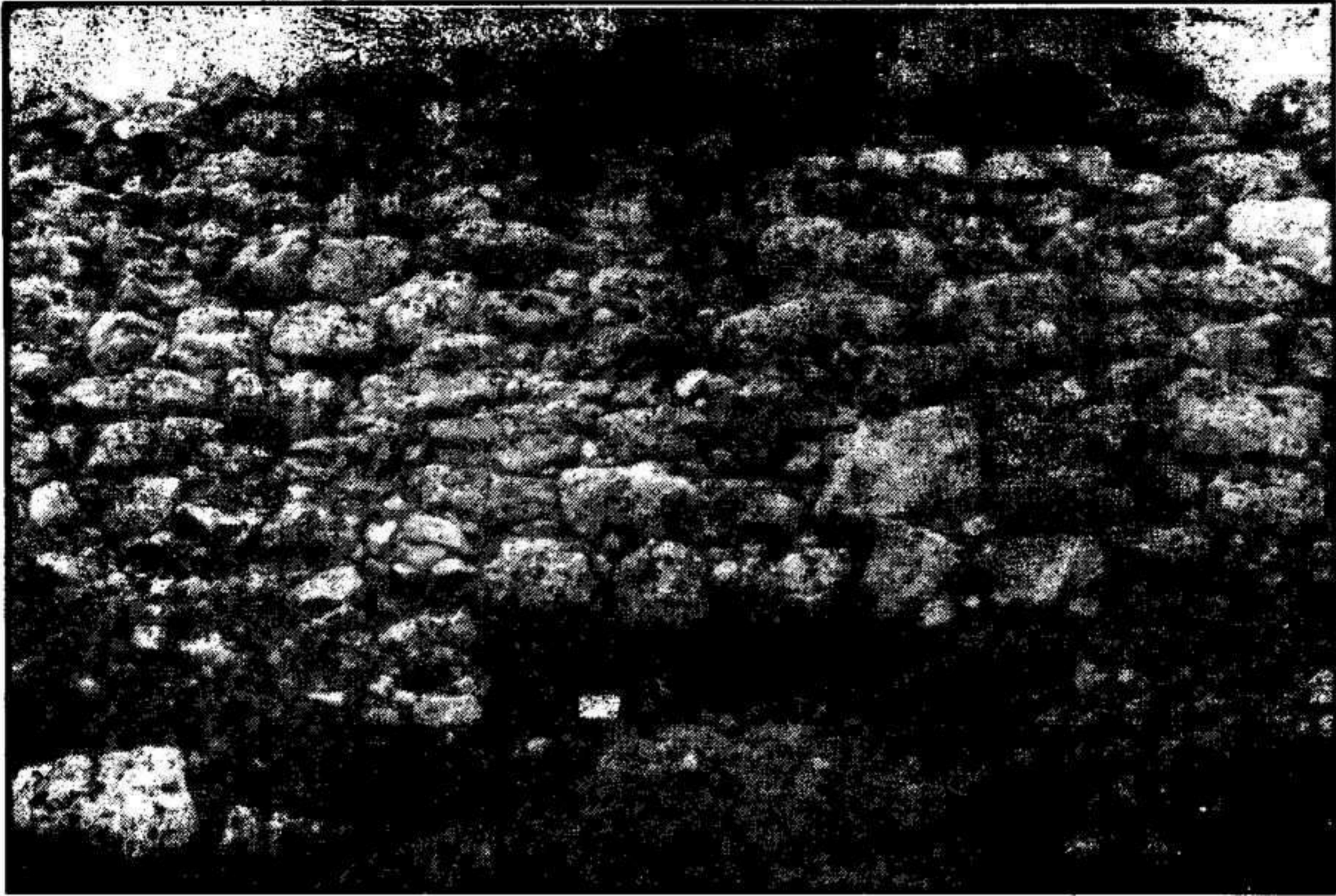
que aquest fos el destí definitiu de la càrrega. Probablement no ho sabrem mai amb certesa però creiem que cal pensar en una comanda per tal de decorar un edifici important, feta per un ric terratinent, potser d'Hispania (de Barcino, Tarraco...) per tal d'ornamentar un edifici urbà o, tal vegada, una vil·la. Si, com pensam, aquest conjunt de marbres, no havien d'arribar a Menorca, la seva presència a S'Embarcador respondria a un pur accident, per causa d'un naufragi, d'una actuació piràtica o de qualsevol altra raó que ens és desconeguda. El que sí sabem és que els marbres no s'empra- ren mai per allò que havien estat pensats, algunes plaques localitzades juntes, una damunt de l'altra, tenien encara la pols de marbre produïda per les serres que les tallaren. JOAN C. DE NICOLÁS - MIQUEL PONS.

INVESTIGACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL TALAIOT DE TREBALUGER

L'any 1986 s'iniciaren els treballs previs a l'excavació del jaciment amb la deforestació, tancament i senyalització del monument segons el projecte de l'arquitectura Joan Gomila subvencionat per la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Autònom; projecte que seguia el mateix model aplicat a altres monuments de l'illa. Una vegada finalitzats aquests treballs i gràcies a les subvencions atorgades per les institucions (Ajuntament d'Es Castell, Consell Insular i Govern Autònom) s'iniciaren les successives

campanyes d'excavacions arqueològiques.

A la campanya de 1987 realitzada en els mesos de setembre i octubre, els treballs es centraren en la delimitació del talaiot i de les estructures que l'envolten mitjançant l'espèdregada dels abundants clapers que amb el pas del temps s'hi havien acumulat. Espèdregada duita a terme amb el treball manual i l'ajut d'una pala mecànica. A la fi dels treballs es posà de manifest primer que el monument està format no tan sols pel talaiot

sinó també per una estructura poligonal que s'hi adossa i segon, que el talaiot no està construït sobre la roca sinó sobre una estructura arquitectònica anterior, probablement pre-talaiòtica donada la presència de ceràmica d'aquesta fase cultural.

Durant les campanyes de 1988 i 1989 es procedí a l'excavació de la plataforma del talaiot. Els resultats més importants d'aquesta es poden resumir en tres punts: 1) L'estratigrafia documentada (tres nivells) està molt alterada, és més, està remoguda i la causa d'això és la roturació del terreny, destinat al cultiu d'un hort tal com ens indiquen les referències bibliogràfiques antigues i l'excavació duita a terme a principis dels anys 30 per Martínez Santa-Olalla. 2) A l'interior del talaiot s'hi troben els fonaments d'un edifici de planta desconeguda fins a hores d'ara a l'illa. Aquest edi-

fici aprofita un pronunciat esperó rocós que a la vegada, està envoltat pels murs que constitueixen el talaiot. 3) Disposam d'un important material moble en el que es resalten els dos grups de ceràmica pre-talaiòtica i talaiòtica dels quals ja podem dir que presenten formes ben interessants.

La campanya de 1990 s'ha centrat en l'excavació del recinte est, adossat al talaiot baix el seu portal, però l'excavació del sector resta per finalitzar. De moment s'ha documentat un nivell d'ocupació talaiòtic en una estructura arquitectònica de planta encara no definida.

Desitjam presentar la memòria el més aviat possible perquè aquest jaciment ben bé s'ho mereix ja que és un exemple de la perduració de l'hàbitat a la Prehistòria de Menorca. JOANA M. GUAL, ANTONI LOPEZ, LLUÍS PLANTALAMOR.

LLUÍS PLANTALAMOR PRESENTÀ LA SEVA TESI DOCTORAL SOBRE LA PREHISTÒRIA DE MENORCA

El passat mes d'octubre, a la Universitat de Barcelona, l'arqueòleg mallorquí Lluís Plantalamor Massanet, director del Museo de Menorca, va presentar la seva tesi doctoral amb un treball intitulat *L'Arquitectura Prehistòrica i Protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural*; treball que va merèixer la màxima qualificació per part d'un tribunal presidit pel prestigiós arqueòleg i prehistoriador Miquel Tarradell.

L'obra d'investigació és continguda en quatre-cents folis escrits i quasi altres quatre-cents dobles folis de plànols i alguns dibuixos de materials ceràmics i metàl·lics, i recull una part important de la tasca investigadora del seu autor com a director del Museu de Menorca al llarg de setze anys.

Com que el curt espai d'aquesta ressenya no dona prou per a fer-ne una síntesi -tanmateix la intenció d'aquest article és sols donar-ne notícia, tot i que crec necessària la seva publicació íntegra, pens que pot esser interessant esmentar, com a mínim, els temes (els títols) dels catorze capítols que, juntament amb la introducció, serveixen de justificació a les conclusions finals: *Navetes d'habitació; Hàbitat pretalaiòtic a Menorca Oriental; Sepulcres megalítics; Hipogeus d'inhumació pretalaiòtics; Megàlits amb cambra excavada i hipogeus amb façana construïda; Navetes d'inhumació de tipus intermig; Navetes d'inhumació de planta allargada; El poblat ta-*

laiòtic; Talaiots; Monuments elevats; Santuaris de planta absidal i taules; Cases talaiòtiques; Necròpolis d'hipogeus talaiòtiques; Mètodes de recollida d'aigua; Establiments costaners. Unes àmplies notes al final de cada tema, amb llistat bibliogràfic, complementen cada capítol, i clouen l'obra un índex d'il·lustracions i un de topònims.

L'amplitud del treball, la gran quantitat de dades recollides sobre el terreny sense oblidar o deixar de banda la tasca dels investigadors passats i actuals, l'abundor dels contactes que l'autor ha tingut fora de Menorca (Mallorca i Eivissa-Formentera, Provença i les illes de la Mediterrània central: Còrsega, Sardenya, Malta i Sicília) fan d'aquesta tesi la primera síntesi de l'arqueologia menorquina moderna amb vocació globalitzadora i no localista: en front de la «Menorca màgica» d'alguns il·lustres visitants i escriptors, i fins i tot dels primers capdavaners de l'arqueologia, que han visitat Menorca (o l'han viscuda), i que s'han meravellat de la grandesa dels seus monuments, de la seva abundor i de l'espectacularitat d'algunes construccions, Lluís Plantalamor trepitja el terreny amb cura, viatja a diversos indrets de la Mediterrània i intenta de mostrar-nos una Menorca prehistòrica i protohistòrica no tan romàntica i màgica, per tal de presentar-nos una Illa amb característiques pròpies però dins un marc geogràfic i cultural que no fan d'ella res «diferent».

Massa historiadors per a tan poca Història?

La Menorca «diferent» i màgica de la qual el nou doctor fa un primer intent de treure'n l'entrellat ha estat, certament, objecte de cobdícia per als poderosos i de curiositat per als esperits desperts al llarg de la Història. Això ha estat motiu d'una abundosa literatura històrica, costumista-folklòrica, i també d'estudis seriosos per part dels més importants científics del darrer segle: noms com Cartailhac, Murray, Martínez Santa-Olalla, Pericoñ, etc, entre d'altres, i també alguns menorquins il·lustres com Hernández Sanz, per posar un exemple, han deixat una gran quantitat d'escrits i estudis sobre el passat d'aquesta Illa.

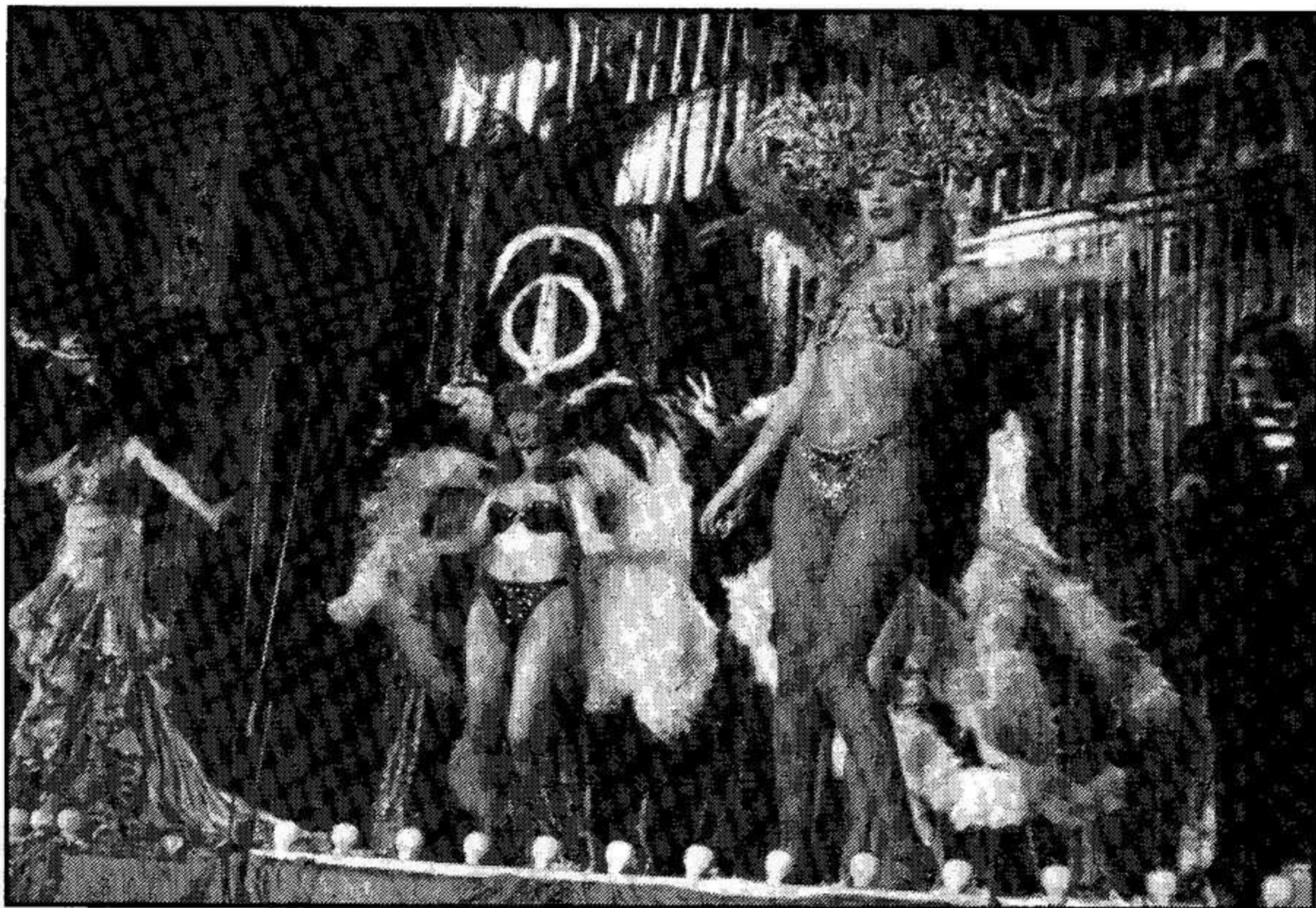
Davant aquesta enorme muntanya de paper escrit -noble i humil receptacle de la vivència humana- hom té la temptació de demanar-se si no són massa historiadors per a un tros de terra tan petit «perdut enmig de la mar tan gran», una terra pobra, molt sovint esdevinguda cau de misèria i niu de bandidatge. Però cal no oblidar que aquesta «balena de pedra» de què ens parla el poeta Ruiz i Pablo va esser «encadenada» quasi al bell mig de la Mediterrània occidental, gairebé equidistant de Provença i l'Algèria, d'Hispania i de les illes centrals del Mare Nostrum, alhora gual i port de refugi: posada de mitjan camí. Una posada on hi han «posat» pobles i cultures diverses, algunes de les quals hi han romàs molts de segles. I és això el que justifica tant d'interès per la nostra Illa.

Tanmateix, l'avançament en diferents camps científics i de la pròpia metodologia històrica demanaven una nova

síntesi dels primers mil·lenis del pas de l'home sobre Menorca. I aquest ha estat l'intent de Lluís Plantalamor.

Però no he d'esser jo qui jutgi si n'ha sortit reeixit: «doctors savis té l'Església»; i aquests li han atorgat l'excel·lent *cum laude* (amb lloança). Sí, però, vull manifestar la meua opinió sobre el moment en què ha estat redactada aquesta síntesi, sense que amb això vulgui treure ni posar mèrit ni desmèrit al nou doctor: pens que aquest treball s'ha escrit tard. La mort primerenca de Maria Lluïsa Serra Belabre, quan era a la plenitud de la seva tasca, va privar a la comunitat científica de tenir aquesta síntesi molt més prest. Ella va esser, en alguns aspectes, precursora de les hipòtesis que han generat el treball de Lluís Plantalamor, especialment en el referent al pretalaiòtic. M.Ll. Serra no ho va poder fer, i hem hagut d'esperar que ho fes el nou Director del Museu; ara seria lamentable que, per problemes burocràtics o editorials, el treball no arribàs a la comunitat científica per manca de difusió. Avui es fa més investigació, i de manera més seriosa que mai, sobre l'arqueologia menorquina, i la tesi doctoral de la qual ara don notícia pot quedar molt prest superada -no vull dir desqualificada- per les noves investigacions, fins i tot del propi autor. Si això succeeix -cosa que, d'altra banda, seria un bon senyal- del present treball, *L'Arquitectura Prehistòrica i Protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural*, en restarà sempre el gruix dels materials que Lluís Plantalamor ha sintetitzat i ha elaborat al llarg del temps que ha durat la investigació, i haurà d'esdevenir fita obligada de noves tasques. GUSTAU JUAN I BENEJAM.

UN ESTIU A MAÓ

- Quin temps fa? -Sol i mar. Pel carrer, bon estar.

És natural que l'estiu sigui l'època preferida per a programar cultura, art i espectacles al carrer. Hi ha més gent, més ganes de trescar. Fa uns anys que el Patronat de Cultura -primer- i el Servei Municipal de Cultura -ara- malda d'oferir un goig de propostes culturals que, juntament amb les clàssiques de Jovenuts Musicals i de l'orgue de Santa Maria, gairebé omplen tota la guia de l'oci local. Fet i fet, una trentena de convocatòries de certa anomenada en una ciutat petita com és Maó.

Els espectacles de l'Estiu a Maó es realitzen preferentment al Claustre del Carme, que -amb els anys- s'ha consolidat com un espai apropiat i suficient.

Estiu, nit, música i ball, Claustre del Carme,... són els elements que caracteritzen les activitats a què faig referència.

En l'aspecte artístic, una tendència que s'ha consolidat en l'última edició és la diversitat de l'oferta i, per tant, l'ampliació del públic al qual aquesta es dirigeix. Així, amb un total de quinze activitats realitzades, no es pot parlar de repetició o reiteració, perquè s'abasta des de la música clàssica al teatre de revista, passant per la lírica, el soul, el jazz, el rockabilly, el pop, les havaneres i els vespres ballables, etc.

Sens dubte, l'espectacle estrella d'aquest estiu ha estat la representació de «Cómeme el coco, negro», la divertida comèdia musical de La Cubana. Els més de dos mil espectadors en les quatre fun-

cions i la gent que va quedar amb ganes de veure-la ens parlen de l'èxit de públic obtingut. Els comentaris unànims a la sortida indiquen la satisfacció general per la festa en què es convertí l'escena. Hi havia una segona oferta que, en teoria, havia de deixondir una gran expectativa: la vinguda de tres grups anglesos, directament desplaçats des de Londres; tres grups fonamentals en la història del rock a Europa: Crazy Cavan, Freddie «Fingers» Lee i The Breathless. En aquesta ocasió, la resposta del públic va ser inferior a l'esperada, amb l'assistència d'unes sis-centes persones. Tot i això, el maratonià concert de bon rockabilly va ser especialment participat per la gent més jove. Altres concerts que s'han de destacar van ser: el de Soul Family, una formació nova que recupera el blues rítmic dels anys setanta; el grup de jazz de Josep Ma. Balanyà, amb músics de la categoria de Dave Pybus, Peer Wyboris i Horacio Fumero. A un nivell més popular hem de situar el concert d'havaneres

d'El Bergantí, que, amb Cavall Bernat i els Pescadors de l'Escala, són els màxims exponents del gènere; també el retorn a Menorca d'un conjunt favorit dels anys seixanta, Los Diablos, que va reunir al pati del Claustre una àmplia representació de la generació ye-yé. Quant als balls, un dia amb l'Urko i l'altre amb l'Orquestra Nura, van continuar amb artistes locals. La part més clàssica presentà un concert líric de l'Orfeó Maonès i un altre executat per l'Orquestra d'Estiu del Conservatori de Música.

Ferris i Ja t'ho diré van actuar el set de juliol, en el marc de l'exposició d'escultures de Fritz de Groote i les fotografies pintades de Fausto Martín. No va ser aquesta l'única exposició que va tenir lloc al Claustre del Carme. El mes de juliol es van mostrar teles pintades per Biel Mercadal i l'agost les parets altes s'ompliren d'obres de Mitico Shiraiva, Xavier Salvador, Sansuget, Pepe Vives, Marcel Villier, Félix Ovejero, Francesc Calvet, Armand Escandell, Do-

lores Boettcher, Rafel Timoner i Andreu Moll; quadres per a una exposició que es va dir De Llevant.

Aquests van ser els actes que, durant juliol i agost, es van dur a terme en el marc d'Estiu a Maó. Hi van assistir uns set mil espectadors, amb una mitjana de quatre-cents per activitat. En relació a l'Estiu a Maó de 1989, van assistir-hi quatre mil cinc-cents espectadors menys i la mitjana va baixar gairebé a la meitat. Una davallada d'assistència molt alta, que -lògicament- s'ha de veure traduïda a l'hora d'avaluar econòmicament el resultat del festival; l'explicació s'ha de cercar, més que en un fracàs relatiu de públic durant l'estiu passat, en l'excepcionalitat de la programació preparada pel Patronat de Cultura en 1989, quan

-amb el mateix pressupost- s'assolí la xifra de 11.500 espectadors.

Durant aquests set anys, amb el lapsus del bienni d'ocupació comercial del pati del Claustre, Estiu a Maó ha assolit la seva fesomia i naturalesa, ampliant una oferta cultural -abans limitada a la música clàssica i als espectacles que acompanyen la celebració de les festes patronals. Els pressupostos que s'utilitzen i les condicions de l'espai impedeixen la vinguda periòdica de les grans atraccions musicals del moment. Tanmateix, considerant que l'espectacle no és només diversió sinó també experiència individual i coneixement, l'Estiu a Maó ens permet algunes oportunitats d'esplai i atenció. JOSEP PORTELLA.

CENTENARI DE LES FESTES DE GRÀCIA

Durant els darrers anys no aixugam d'aniversaris. El convencionalisme d'uns nombres -25, 50, 100...- ofereix l'oportunitat de sonades celebracions. Ja va tocar-li a la Conquesta de Menorca de 1287, a l'edifici de l'Ajuntament de Maó, a la Revista de Menorca; enguany li correspon a l'Institut, a l'Orfeó i a les festes de Gràcia; l'any qui ve, entre d'altres, al diari «Menorca»; i el 92 hom podrà triar entre commemoracions i contracomemoracions del Vè Centenari de Colom a les Amèriques. Melangia, record, reconeixement, gratitud, justificació, propoganda, revifament, autocomplaença, estudi, reflexió? Segurament que de tot un poc! Una mirada crítica

ens duria a pensar que s'ha de recórrer als aniversaris i al passat quan es té, conscientment o inconscient, la sospita de viure la realitat gris de l'anar fent, mancats de novetat creativa. Uns ulls més benèvols, en canvi, ens portarien a descobrir l'equilibri del present, capaç de replantejar i assumir les estructures del passat que continuen servint-nos, tot dotant-nos d'aquelles que ens manquen. Per què hem de tenir la ingènua pretensió d'inventar allò que ja està inventat?

Però del que es tracta ara és de dir quatre mots -que no més- de les festes de Gràcia de 1990, les del Centenari.

Centenari, de què? L'any 1890 marca una fita important en l'evolució

de les festes populars de la Mare de Déu de Gràcia. Es revitalitza una celebració popular, religiosa i civil, que porta a l'esquena un passat de quatre-cents anys. Adaptada als gustos i a l'estructura social del moment, s'introdueix la *colcada* com un dels elements més característics i va prenent cos la convicció que les festes de la Mare de Déu de Gràcia són les festes grans de la ciutat de Maó.

Abans de 1890 els principals actes religiosos ja eren les completes de la vigília i l'ofici amb sermó el dia de la festivitat. I les activitats lúdiques: l'aplec, les ballades, les corregudes i l'animació musical. La *colcada*, fins ben passat el primer terç del segle XIX, estava lligada, com a Ciutadella, a les festes de Sant Joan Baptista i, després d'un temps d'abandó, s'incorpora a les de Gràcia.

Les festes de Gràcia són un fidel re-

flex de la societat maonesa. En Josep Portella Coll n'ha esbossat una síntesi històrica dels darrers cent anys, a partir dels programes oficials i de les informacions de la premsa periòdica de *El Liberal*, *El Menorquín*, *El Bien Público*, *La Voz de Menorca* i el *Menorca*. La publicació s'ha repartit gratuïtament a tots els veïns, i constitueix els núm. 40/41 dels Quaderns de Folklore.

S'observa en els darres temps una massiva participació popular en els actes tradicionals de les festes i un creixent interès per dignificar-los. A gairebé totes les poblacions s'han revitalitzat les juntes de caixers, s'han estudiat i redactat protocols, es cuiden cada cop més els detalls, es recuperen elements festius tradicionals i s'analitza el passat i l'evolució de la festa. Pel que fa a Maó, enguany s'han recuperat ses *corregudes*

d'es Cós. L'acte desvetllà una gran expectació, incentivada per la polèmica prèvia sobre la seguretat de la cursa. Van participar-hi vint cavalls i cavallers, i es realitzaren deu carreres.

Amb motiu del centenari, la solidaritat festiva de les juntes de caixers d'altres municipis illencs amb les festes de Gràcia s'expressà a través de la participació a la **colcada** dels sobreposats i banderes d'altres poblacions. El sobreposat de Gràcia estrenà bandera nova, i es feren múltiples referències a la tradició

centenària de les festes grans de Maó.

L'Ajuntament va tenir interès perquè l'oferta d'activitats festives de Gràcia 1990 fos ampla i variada. Un seguici de revetlles de carrer, jocs, competicions esportives, actuacions musicals, balls, xerrades, exposicions, etc., es combinaren amb la **colcada**, els «jaleos», les corregudes i els actes religiosos, que avui constitueixen a Maó el nucli més tradicional de les festes de la Mare de Déu de Gràcia. JOSEP MANGUÁN.

JORNADES SOBRE EL MODEL COMPUTACIONAL DE LA MENT: L'APORTACIÓ DE JERRY FODOR

És possible estudiar científicament la ment? Durant molt de temps la resposta ha estat «no». Des de l'inici de la revolució científica als segles XVI-XVII, la ment humana havia semblat quelcom inaccessible als mètodes de la investigació empírica. De fet, aquesta inaccessibilitat era entesa com el fonament i estàndard de la superioritat humana: el pensament era allò que distingia l'home i l'investia de la seva dignitat.

La segona meitat del segle XIX va veure tant l'aparició de la teoria de l'evolució de Darwin com els primers intents de formular un enfocament científic per a la psicologia (fins llavors, l'estudi de les facultats de l'ànima). Ambdós esdeveniments són fites clau en la de-transcendentalització de l'home i en la seva conversió en un ésser més de la natura i com, a tal, necessàriament accessi-

ble a l'estudi científic.

Però la primera psicologia anava poc més enllà de l'estudi de la percepció, la psicofísica. Mancava la via d'atacar el problema de la natura del pensament. Les dificultats en aquest respecte havien fet declarar al conductisme la irrellevància psicològica del domini de la consciència, coincidint, curiosament, amb la psicoanàlisi. Als anys cinquanta, però, els avanços tecnològics de la Ciències amb l'aparició dels primers ordinadors (anomenats «cervells electrònics») van semblar proporcionar a la fi un model que permetria enfrontar l'estudi del pensament des d'un nou angle: en disposar de màquines que imitaven algunes capacitats de la intel·ligència humana, es disposava alhora dels primers models del possible funcionament de la pròpia ment humana.

Els darrers anys han experimentat el desenvolupament d'aquesta hipòtesi en molt diverses àrees, amb resultats diversos, però amb la progressiva sofisticació de les tècniques d'investigació, de les hipòtesis i de les condicions d'equivalència funcional per tal d'incrementar la plausibilitat psicològica de les teories computacionals.

Aquest enfocament general és conegut com el model computacional de la ment, i el conjunt d'investigacions empreses dins d'aquest marc rep el rètol de Ciència Cognitiva. El propòsit de les Jornades celebrades a Menorca era aprofundir en dues de les qüestions actualment més debatudes i investigades: la de l'arquitectura de la cognició -o organització funcional de la ment- i la de la intencionalitat -o del contingut mental-.

Les Jornades s'inscrivien dins del programa del Seminari Interuniversitari de Ciència Cognitiva, una iniciativa que agrupa investigadors de diferents departaments i universitats de l'estat espanyol, i els aplega diverses vegades a l'any per presentar i discutir les investigacions en curs. La participació es completa amb la presència de professors estrangers convidats, especialment destacats per la seva aportació a l'àrea. D'aquesta manera es pretén conèixer de primera mà l'estat de la qüestió d'un problema i donar a conèixer les possibles aportacions pròpies. En el cas de Menorca, el convidat va ser Jerry Fodor, un investigador que ha fet aportacions decisives tant en Filosofia de la Ment com en Psicolingüística i en Psicologia General, especialment per la seva capacitat de forjar un model general que doni sentit a les diverses aportacions especialitzades. D'alguna manera es podria dir que el seu esforç va dirigit a

aconseguir que la Psicologia superi una situació semblant a la de la Biologia de principis de segle, quan es tractava de fer possible una biologia sense necessitat de recórrer a l'«élan vital» o un principi immaterial de vida.

Les aportacions presentades a les Jornades suposen contribucions en aquesta mateixa línia. D'entre les de caire més estrictament psicològic, es va parlar de processament visual (López Bascuas, U. Complutense), dels errors en les produccions lingüístiques (J. Igoa, U.A.M.) i d'una reinterpretació en termes modulars dels efectes del «priming» (C. Davies, U. Complutense), així com es va defensar una alternativa a la modularitat en els processos de comprensió lingüística (M. de Vega, U. La Laguna). També hi va haver una intervenció a favor dels models connexionistes, la darrera proposta de modelació dels processos cognitius, enfrontats als clàssics, dels quals Fodor és partidari (J. Corbí, U. València).

Les contribucions dels filòsofs es van centrar en la discussió de la teoria del contingut dels estats mentals (o intencionalitat o referencialitat) de Fodor (M. Liz, U. La Laguna, F. Broncano, U. Salamanca) i de la noció de «confirmació quineana», el contrapunt de la hipòtesi de la modularitat respecte als processos cognitius centrals (J. Padilla, U. Murcia). José E. García Albea, el «responsable» de la traducció i difusió del pensament de Fodor a Espanya, va oferir una presentació de les principals aportacions de l'obra de Fodor. I, per descomptat, Fodor va parlar, en dues sessions, sobre les seves darreres reflexions entorn de cadascun dels temes.

Un dels objectius centrals de les

Jornades (i del Seminari Interuniversitari en general) era oferir un fòrum de discussió de les idees pròpies i alienes. Sovint, els grans congressos internacionals són més aviat un lloc de trobada que de debat científic, i cal trobar àmbits on la discussió oberta pugui ser protagonista. Sortosament, l'objectiu es va cobrir satisfactòriament: l'entusiasme i resistència de Fodor així com de la resta dels participants van donar lloc a un munt d'hores de profitós i estimulants intercanvi d'idees i objeccions.

L'atenta i dinàmica eficàcia del responsable de l'IME i del seu equip, finalment, juntament amb les agradables condicions de l'auditori de la Casa de Cultura de Maó, i l'assossec que respirava la ciutat després de l'agitació de les festes de Gràcia van fer possible que aquests dies de treball i concentració fossin també dies de plaent convivència.

Les Jornades van ser subvencionades, juntament amb l'IME, per una beca del Ministeri d'Educació i Ciència. ANTONI GOMILA.

BORN '90: UN ANY DE TEATRE MUNICIPAL

Teatre, per a què?

Després de més dos anys d'obres de rehabilitació i amb un cost de vuit zeros, el 9 de març s'inaugurà el Teatre Municipal d'Es Born. Hi ha una part de la població que no comprèn que s'hagin de gastar tants de doblers per tal de tenir un teatre. Les inversions culturals mai han estat gaire compreses, siguin llibres, investigacions o medis; però en el cas del teatre, és un luxe erm i antiquat en aquests temps de nous suports audiovisuals, o encara és necessari?

Sempre s'ha ridiculitzat el teatre (i l'òpera també) com el lloc on les senyores van a lluir les seves pells. Bé és cert que anar al teatre té un component important d'acte social i col·lectiu, i això és un component important que no tenen altres expressions artístiques com la literatura o la pintura. Mudats o amb texans el teatre és un punt de trobada amb altres ciutadans, sota un mateix sostre i participant d'uns gustos comuns per un

espectacle. Veure i deixar-se veure, riure o commoure's plegats, aplaudir junts... participar d'un acte col·lectiu, trencar la inèrcia de cadascun a ca seva, la insularitat d'una societat fragmentada i individualista. El teatre és també un contacte reflexiu amb la vida. Per tot això i més crec que el teatre és avui més important que abans. Un altre dia en rallarem.

Un servei municipal

Ciutadella és un poble amb una gran tradició teatral amb grups estables i un públic selectiu. L'oferta municipal té tres vessants: oferir a aquests grups un espai escènic de qualitat i ben equipat on la seva feina interpretativa pugui apreciar-se en òptimes condicions, una programació complementària d'espectacles de qualitat i una ensenyança per a l'aprenentatge i reciclatge d'actors i tècnics.

L'Ajuntament de Ciutadella va oferir el Teatre Municipal d'Es Born a tots els grups i associacions culturals del poble. La resposta de tothom va ser en-

Façana del restaurat Teatre d'Es Borm de Ciutadella (Foto: Arxiu diari «Menorca»)

tusiasta, hi havia ganes per a provar aquest espai remodelat. Una vegada coneguda l'aportació local a la programació la vam completar amb altres espectacles de fora. Es pretenia en aquest primer any donar qualitat i varietat de propostes i llenguatges escènics que abastessin la diversitat de públics de la població. Música lírica, simfònica, rock, folklòrica, òpera, comèdia, drama, teatre costumista, modern o clàssic a la recerca del seu públic.

Una programació inaugural

Tot començà aquella nit que la Reina inaugurà el Teatre. I tot, malgrat les presses, va sortir bé. L'expectació d'aquell concert inaugural amb Joan Pons i l'Orquestra Simfònica de les Balears va continuar de forma irregular al llarg de l'any; amb èxits rotunds com el de Maya Plisetskaya i el Ballet del Teatro Lírico Español o el «Jesucristo Superstar» que portava l'UAASS, sorpreses (que ja no ho són tant) com «El petit

príncep» del Grup del Centre Sant Miquel, curiositats com el muntatge fet per invidents de l'ONCE o desconcert per l'absència de públic a les òperes bufes amb que tancàrem aquest any inaugural.

La valoració des de l'Ajuntament és força positiva pel nivell de les actuacions i l'assistència de públic.

I per l'any que ve?

Pel conveni firmat entre el Cercle Artístic i l'Ajuntament, aquest disposa de 12 caps de setmana a l'any per dur a terme la seva programació. Aquests 12 caps de setmana (aproximadament un al mes) esdevenen insuficients per atendre la quantitat de propostes interessants que es reben a l'Ajuntament. Per altra banda els espectacles de qualitat són molt costosos (i més tenint en compte el petit aforo de 500 butaques del teatre), justificables per la seva rendabilitat socio-cultural, és a dir, veient que existeix una demanda que ompli les butaques. Existeix aquesta demanda? Una cosa és

clara, l'afecció al teatre, l'òpera o la dansa es nutreix des de les bases i amb la continuïtat; ni un gran èxit com el del Ballet ni un fracàs com el de les òperes bufes garanteix idèntics resultats per en- guany.

Els contactes amb l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Maó poden facilitar

que es programi conjuntament, abaratant costos de transport i promoció, i així pu- guem oferir els espectacles de primera categoria que tots desitjam veure a Me- norca. JUAN ELORDUY. Coordinador de Cultura de l'Ajuntament de Ciutade- lla.

MÚSICA CLÁSICA EN ABUNDANCIA

Concierto del 17 Festival Internacional de Música (Foto: Archivo diario «Menorca»).

En el panorama musical menorquí del año 1990 merecen reseñarse, entre otras realizaciones, los siguientes acontecimientos: la inauguración del nuevo auditorium, con nuevo órgano, de la Capilla Davídica, la presentación del compact disc grabado con el órgano de Santa María de Maó, y la celebración de los festivales veraniegos de música, el

«XVIII d'Estiu», de Ciutadella, y el «XVII Internacional», de Maó.

UN NUEVO ÓRGANO PARA UN NUEVO AUDITORIUM

La bella iglesia del Socors, de Ciutadella, se ha convertido en un adecuado auditorium para la Capilla Davídica, de

Ciudadella. La generosidad de la fundación «Rubió Tudurí-Andrómaco» la ha dotado de un excelente órgano, construido por el prestigioso organero, Blancafort.

Aunque la inauguración oficial se efectuó el 31 del mes de Marzo, ésta estuvo precedida por una solemne visita, la de la Reina doña Sofía, el día 9 del mismo mes, y en el mismo día en que se inauguró el Teatro Born restaurado. Tres han sido los conciertos de órgano que se han ofrecido en el nuevo auditorium, que han convocado a numeroso público.

EL ÓRGANO DE SANTA MARÍA, REGISTRADO EN UN PERFECTO COMPACT DISC

El día 18 de mayo, el conocido e insigne organista suizo, Albert Bolliger, presentó al público el compact disc, que para promocionar y difundir el conocimiento del órgano de Santa María, de Maó, fue grabado con los mejores medios técnicos sobre la interpretación de obras escogidas organísticas españolas, escogidas por el citado intérprete. Al trabajo de interpretación meticulosa, realizada durante 3 días del mes de noviembre del año 1989, se sumó el de ingeniería sonora efectuado durante los primeros meses de 1990

Efectivamente resultó evidente la calidad del compact disc, en el que se recoge con sonoridad admirable toda la registración del órgano, perfectamente adecuada a las composiciones elegidas, definidas por el propio Bolliger como «obras maestras de música española para órgano». La misma grabación se ofreció también en cinta magnetofónica. Se han editado 3.000 ejemplares de ambas ofertas.

La aceptación del compact disc ha sido extraordinaria en cuanto a su calidad, bastante menor en cuanto a su venta.

UN AUDITORIUM IDEAL PARA UN FESTIVAL REALISTA, SIN GRANDES AMBICIONES

El «XVII Festival Internacional de Música», de Maó, desarrollado del 13 de Julio al 31 de Agosto, respondió a la finalidad de los organizadores, la delegación de Joventuts Musicals. Se acertó verdaderamente en la elección del nuevo auditorium para los conciertos distintos de los de órgano: el claustro del exconvento de San Francisco, restaurado con auténtico sentido artístico, dotado de una iluminación que realza su belleza arquitectónica, cuya sonoridad ofreció una calidad superior, incluso a la esperada, realmente ideal para conciertos al aire libre.

En la elección de los conjuntos de cámara —únicos a los que permitía acudir el presupuesto, gravado con un déficit importante del año anterior por los conjuntos orquestales— se buscó lógicamente calidad, cuyo nivel, sin embargo, no siempre fue el deseable. Tal vez los organizadores confiaron excesivamente en la opinión del manager. El «Cuarteto Turner», conjunto de cuerda, contratado independientemente de los restantes, confirmó, ciertamente, su merecida fama, y fue, seguramente, el mejor. El «Grupo Español de Metales», y el «Cuarteto de Saxofonistas», de Madrid, estuvieron mucho más convincentes en el dominio técnico y en la originalidad de sus conjuntos, que en la categoría estructural de sus programas, y el grupo «La Stravaganza» presentó notable calidad en la ac-

Concierto del Festival Internacional de Música en el Claustro de San Francisco de Maó (Foto: Archivo diario «Menorca»).

tuación de Mariano Martín, flauta de pico y travesera barroca, pero, alguna vacilación y atonía en las intervenciones de la pulsadora del clave y de la soprano.

En el bloque de los conciertos de órgano solo, merecen destacarse los tres, cada uno en su estilo y nivel de formación. Entre los jóvenes, Jordi Vergés confirmó su constante progreso, que presagia un gran concertista, y J. Benantzi, que actuaba por primera vez en Menorca, sorprendió también por su dominio técnico y la autenticidad de su interpretación. Federico Reccia evidenció sólida madurez y sensibilidad expresiva. El único concierto, cuya calidad decepcionó, por la falta de afinación e ilusión interpretativa, fue el ofrecido, en la modalidad de órgano y trompeta, por Anselmo Serna y Enrique Rioja.

La asistencia de público, aunque fluctuante por coincidencia con otros actos programados, no excediendo ningún día de 300 personas, pareció satisfactoria a los organizadores.

Al margen de los conciertos de órgano del Festival, los organistas, Vergés y Benantzi interpretaron en las mañanas de los meses de Julio y Agosto otros, organizados por la Junta Parroquial del Órgano, que convocaron a oyentes de varias nacionalidades, desecosos de escuchar la sonoridad del órgano y conocer su historia y estructura. La calidad de estos recitales merece una valoración muy positiva.

EL FESTIVAL DE CIUTADELLA, PLENAMENTE ENRAIZADO

Indudablemente el «Festival de Música d'Estiu» de Ciutadella está ya muy enraizado en la ciudad. Es un acontecimiento musical, y al mismo tiempo, social. Su programación se basa en la calidad de los instrumentistas y conjuntos contratados, que logran atraer a centenares de oyentes, que, además de gozar con las interpretaciones, disfrutaban también del ambiente agradable del claustro del Seminario.

Si el clímax de las actuaciones programadas en la XVIII edición del Festival, la correspondiente al presente año, se consiguió en el concierto de los famosísimos «I Musici», escuchado por mil personas, consiguieron especial brillantez, el inaugural, interpretado por la orquesta inglesa «The Academy of Ancient Music», el que conjuntó al renombrado flautista Claudi Arimany y la «Weiner Chamber Orchestra», al que acudieron unas 700 personas, el de 3 sensacionales instrumentistas rusos, el de piano a 4 manos por Tamas Vasary y Peter Frankl, el de la «Camerata Mozart» —menos brillante la soprano Julia Fortuny, en esta ocasión—, el del guitarrista clásico, Pepe Romero, tal vez un poco frío en alguna composición de la primera parte del programa. Notable fue también la actuación orquestal de la «Guildhall String Ensemble» —con participación importante de la mezzo Zandra McMaster,— aunque registró menor número de asistentes, la de la pianista Eulalia Solé, que prefirió un concierto intimista y concentrado, y el de los Madrigalistas de Praga, que cerró agradablemente el Festival.

VICENTE MACIÁN.

ESCOLA D'ESTIU 1990

El Moviment de Renovació Pedagògica de Menorca va organitzar l'estiu de 1990 la XIII Escola d'Estiu per a ensenyants.

La XIII Escola d'Estiu es va fer al poble d'Alaior ja que aquesta no té una ubicació fixa. El MRP de Menorca creu que les activitats culturals no s'han de regir amb paràmetres econòmics, per tant sols fa falta per organitzar una escola d'estiu una escola amb cabuda que l'acollisqui.

A cada Escola d'Estiu l'assemblea que allà s'hi organitza decideix la localitat de la propera.

L'escola d'estiu és el resultat d'una feina conjunta, d'una banda el Consell d'Illa del MRP de Menorca i de l'altra el grup que surt durant la celebració de l'escola. Aquests darrers anys és important subratllar el pès organitzatiu que té el grup de mestres que es compromet a organitzar-la a la localitat on es fa.

A partir de la recollida de demandes es decideixen els cursos i conferències que compondran l'escola d'estiu. Una volta decidit el contingut la feina s'organitza. Per una banda el grup que porta l'aspecte econòmic elabora el pressupost i gestiona subvencions; durant la setmana de l'escola paga el professorat i totes les despeses; fa un munt de paperots i una volta acabada l'escola d'estiu fa balanç i envia a les administracions les justificacions per la subvenció donada. Tot un caramull de paperassa.

L'altre subgrup de feina és l'encarregat de gestionar els cursos. A finals d'abril aquesta feina queda enllestida i

es passa a elaborar el programa, repartir i recollir la matrícula. A finals de juny s'envien els programes i passatges als professors i es programa i cerca tot el material. A partir del 10 d'agost en que s'acaba el termini de matrícula, s'entra en la fase de fer llistes, enviar el full de matrícula, distribuir espais a l'escola concreta, rotular, pancartes, cartells... I ja està a punt, comença la setmana.

La XIII Escola d'Estiu per a ensenyants tenia com a objectiu el tema de la reforma. Per a un mestre és molt important esser crític davant un nou plantejament pedagògic com és la REFORMA. Per aquest motiu creim que és important adquirir una informació objectiva, imparcial i tècnica. Per tant tots els cursos de l'escola tenen com a finalitat aprofundir sobre les bases teòriques de la reforma i desenvolupar-les en forma de dissenys curriculars.

Els cursos tingueren una gran acceptació; entre ells destaquen el de Lectura eficaç, Recursos senzills per fer teatre a l'escola, Diferents tipus d'alimentació, Aprenentatge escolar, Reforma o ruptura a l'Europa de l'Est, Adaptacions curriculars, Dificultats de la lectoescriptura, Els racons, Un taller de paper i diferents cursos sobre els curriculum de socials, matemàtiques, ètica, llengua i plàstica. Un element que desperta gran interès són les conferències de la segona hora del matí. Enguany l'«Educació en els valors, l'aprenentatge significatiu» pronunciada per Pilar Benejam i «Les teories de l'educació en què es basa la reforma», pronunciada per Jaume Serra-

mona obtingueren molt bona resposta per part dels assistents. El debat entorn a elles fou molt interessant.

Finalment en la taula rodona sobre la Reforma intervingueren polítics, sindicats, pares, teòrics de l'educació i administració. En aquesta s'exposaren els principals problemes actuals de l'educació i s'obrí un diàleg entre els participants.

El nombre de matriculats fou de 275 i el seu pressupost pujava a 2.700.000. Les entitats que col·laboraren econòmicament foren el MEC, el CIM, la Conselleria d'Educació i Cultura, el CEP i els Ajuntaments d'Alaior i Ciutadella.

Finalment, cal dir que l'Escola d'Estiu és un punt de trobada, voluntària i gratuïta per als mestres de l'illa. No hem d'oblidar que l'EE els roba vacances, i no obstant açò, des del seu inici fins ara hi ha hagut un increment constant de participació, la qual cosa ens corrobora la inquietud per la innovació i recerca permanent que existeix entre els ensenyants envers la seva feina.

Per altra banda, també és una oportunitat per posar al dia els nous coneixements de la investigació pedagògica i cultural, que, si no fos per l'organització de l'Escola, seria més difícil que arribàs a l'abast de tothom.

ACTIVITATS DE L'ATENEU

L'activitat de l'Ateneu referida al tercer trimestre de 1990 no és gran, com a conseqüència de trobar-se l'entitat en el parèntesi de l'estiu, havent finalizat el curs acadèmic i tot esperant l'inici del següent en el mes d'octubre. Per aquesta raó, la síntesi d'activitats resta resumida en la realització de cinc exposicions plàstiques, de les quals dues són de fotografia; dues conferències; i la presentació pública d'una novetat editorial. A més a més, cal recordar que durant l'esmentat trimestre van ser convocats els Premis Ateneu en la seva vintinovesena edició sota el nom de «Dr. Orfila»; que s'enllestí la programació del primer trimestre (setembre-desembre) del Cine Club; i que el vocal de Biblioteca, Victoriano Seoane Pascuchi, va iniciar les primeres gestions per formar un grup de tertúlia estable de parla anglesa. Veiem-ho.

El 6 de juliol s'inaugurà una exposició d'Anna Maria Esbert de 13 olis treballats en el figurativisme-expressionisme. Romangué oberta fins el 14. A l'endemà, 15, inaugurava el català Casademont Mercader, tot exposant 21 quadres, fins els dia 30.

El 20 parlà des de la tribuna el professor de la Universitat de Vanderblit (Estats Units) Philip D. Rasico, sobre «La població menorquina de Sant Agustí (Florida) segons el cens de l'any 1786».

Va ser durant el juliol que Seoane va començar els treballs per crear el grup estable de tertulians de parla anglesa.

Agost s'encetava amb una exposició de quadres ceràmics i d'olis del pintor Santos.

El 16 parlà el professor Carles Hac Mor sobre «El arte como práctica filosó-

fica».

El 27 es féu la presentació del llibre «100 años de historia del Orfeón Mahonés», del que n'és autor Deseado Mercadal. La presentació la realitzà el vicepresident Pere J. Bosch.

Setembre s'iniciava fent pública la convocatòria dels Premis Ateneu per a investigació científica «Dr. Orfila», el vericte dels quals no es proclamaria fins la diada de Sant Antoni de 1991.

El dia 1 va ser inaugurada una exposició de fotografies antigues de Maó i Ciutadella, una activitat que van realitzar conjuntament el Foto Club de l'Ateneu i el Foto Club del Cercle Artístic de Ciutadella. S'hi exhibiren 59 fotografies, que pogueren ser contemplades fins el

15.

El 5 hi hagué una conferència del secretari general de CC.OO., Antonio Gutiérrez, sobre «Procedimiento de concertación y movimiento sindical».

El 10 el vocal Gaspar Bisbal Vals va donar a conèixer la programació del Cine Club del primer trimestre (setembre-desembre) del curs que s'anava a encetar.

I el 15 s'inaugurà una exposició de fotografies de Cristòfol Esbert i Pau Pons, sota els títols d'«Eivissa dalt vila» i «Composició de colors», respectivament. Va ser oberta al públic fins el 23. MIQUEL ÀNGEL LIMÓN PONS, secretari primer.

ACTIVITATS REALITZADES PER L'INSTITUT MENORQUÍ D'ESTUDIS

PUBLICACIONS.

Durant el tercer trimestre de 1990 l'IME publicà una separata de Guillem López Casanovas: **La economía de Menorca. Breve resumen de sus antecedentes históricos y situación actual**, com a inici de la nova col·lecció «Quaderns de Divulgació».

CURSOS I JORNADES.

De l'11 al 14 de setembre tingueren lloc a la Biblioteca Pública de Maó les **Jornades sobre la teoria computacional de la ment: l'aportació de J.A. Fodor**, com a III Reunió del Seminari

Interuniversitari de Ciència Cognitiva. Les ponències es desenvoluparen entorn de temes com la hipòtesi de la modularitat, l'arquitectura de la cognició i la psicosemàntica. Els participants provenien de les universitats d'Oxford, La Laguna, Múrcia, València, Barcelona i Salamanca.

Del 19 al 21 de setembre, es realitzaren les **II Jornades d'Història Agrària Contemporània**, a la Casa de Cultura de Ciutadella. Enguany tenien com a temes centrals l'estructura de la propietat de la terra, sistemes de tinença i explotació, canvis en les formes de gestió de la propietat territorial i l'estudi de la història de l'agricultura a Menorca. Hi eren representades les universitats de Múrcia,

Granada, l'Autònoma de Barcelona i l'Instituto Uztaritz de Pamplona.

Simultàniament, en les mateixes dates se celebren a S'Alglar les **Trobadres Científiques de la Mediterrània**, que en aquesta convocatòria es desenvoluparen centrades en l'energia, el medi ambient i l'edificació. Aplegaren especialistes d'aquests temes de diferents universitats, la Generalitat de Catalunya i entitats no institucionals.

Del 17 al 22 de setembre es realitzà la **II Escola d'Estiu de Salut Pública** al Llatzaret de Maó, on es desenvoluparen deu cursos distints referits tots ells a la salut pública i diversos aspectes de l'epidemiologia. Els cursos anaren a càrrec de 15 professors i l'assistència en aquesta edició fou de 30 alumnes de Menorca i 110 d'altres indrets.

PROGRAMA D'ACTIVITATS PREVISTES PER L'INSTITUT MENORQUÍ D'ESTUDIS

Curset sobre **Pragmàtica**.

Dates: 6, 7 i 8 de març de 1991.

Lloc: Institut de Batxillerat «Josep M. Quadrado» de Ciutadella.

Organitza: Secció de Llengua i Literatura de l'IME.

A càrrec de Lluís Payrató, professor de

la Universitat de Barcelona.

Per a informacions:

Institut Menorquí d'Estudis.

Carrer Nou, 35, 3r. 07701 Maó.

Tel.: 35 15 00 (de 8 a 14.30 hores).

Actes commemoratius dels 150 anys de la mort d'Antoni Febrer i Cardona. En el marc d'aquest homenatge, entre altres activitats, es presentarà el llibre **Antoni Febrer i Cardona: La paraula salvada**, de Maria Paredes i Baulida.

L'acte tindrà lloc el dia 7 de març a les 20 hores, a la seu del Consell Insular de Menorca, amb la participació de l'autora i de Josefina Salord, cap de la Secció de Llengua i Literatura de l'IME. Hi ha prevista, també, una edició facsímil de les *Èglogues* de Virgili, traduïdes per A. Febrer.

INVESTIGACIONS FINALITZADES

Durant el darrer trimestre de 1990 s'han finalitzat els següents projectes d'investigació becats per l'IME:

«Alimentació i nutrició dels mugílids a l'Albufera des Grau» de Lluís Cardona Pascual.

«Cartografia, tipificació i avaluació de les zones humides de Menorca», de Joan Lluís Petrus Real.

ERRADES

Al final de la pàgina 7 del nombre I del present any hi falta el següent text: «Un procés de reducció de la fecunditat que compensà, en major o menor mida, l'esmentat procés de rejuveniment i hipercreixement. En ressum, els canvis...».

REVISTA DE MENORCA

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

PRESENTACIÓ DELS ORIGINALS

Els originals es presentaran per duplicat, mecanografiats per una sola cara i a doble espai, en fulls DIN A-4, de 30 línies de 70 pulsacions.

La seva extensió no sobrepassarà les 30 pàgines, incloent-hi figures, fotografies, taules, notes i bibliografia, que aniran en fulls a part al final de l'original. En qualsevol cas, el Consell de Redacció considerarà cada treball en particular i decidirà el que consideri en relació a l'extensió i il·lustracions d'un original.

Al primer full de cada treball hi haurà:

1. Títol.
2. Nom de l'autor o dels autors en la forma en que vulguin signar.
3. La institució o centre al qual pertanyen o titulació acadèmica i la seva adreça particular (inclòs el número de telèfon).

Els originals es presentaran en català o castellà. Les cursives es representaran per un subratllat senzill i les negretes per un subratllat ondulat.

BIBLIOGRAFIA

S'afegirà en full a part, ordenada alfabèticament pels llinatges dels autors, referint-se només als articles o llibres citats en el text.

Les referències es faran amb el següent ordre:

1. Llinatge/s, nom de l'autor (en majúscules).
2. Any de la publicació, entre parèntesis.
3. Títol de l'obra o article.
4. Nom de la publicació periòdica, tom o volum, número o fascicle, lloc d'impressió (si s'escau) i pàgines; o: nom de l'editor del llibre o publicació no periòdica, lloc d'impressió i pàgines en rodones.

Les referències bibliogràfiques intercalades en el text i es faran entre parèntesis, indicant el nom de l'autor, l'any de publicació i pàgina o pàgines, separats per una coma (per ex. RAMIS, 1818, pp. 10-12).

IL·LUSTRACIONS

Es fixa un màxim de cinc il·lustracions per original, ampliable a criteri del Consell de Redacció. Les taules o il·lustracions aniran en fulls independents. Els dibuixos o gràfics es presentaran en tinta xinesa negra, preferentment damunt paper vegetal o damunt altre suport sempre que ten-

guin la qualitat adequada. Les fotografies, preferentment en blanc-i-negre, tindran el contrast i la nitidesa adequats per a la seva publicació. Tota casta d'il·lustració entrarà en el text amb el nom de figura i l'autor haurà d'indicar en l'original, als marges, on vol que siguin intercalades les diferents taules i figures.

NOTES A PEU DE PÀGINA

Les notes a peu de pàgina s'evitaran al màxim. En tot cas, en l'original, aniran en full independent com els peus de figura.

PROVES D'IMPRESA I SEPARATES

S'enviaran proves d'impresament a corregir pels autors a l'adreça indicada, però no s'acceptaran modificacions respecte del text original que no siguin de caràcter ortogràfic o tècnic. Les proves d'impresament s'hauran de retornar a l'editor en un termini de temps màxim de deu dies; en cas contrari, la Redacció podrà decidir entre ajornar la publicació del treball o corregir-lo, declinant tota responsabilitat sobre aquells errors que es poguessin cometre.

Un cop publicat el treball, l'autor o els autors de cada article rebran gratuïtament 25 separates. Si en desitgen un nombre superior, els autors ho indicaran per escrit en tornar les proves d'impresament corregides i l'excés anirà al seu càrrec.